

Բազմ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Դ. ՏԱՐԻ 1965 1
ՅՈՒՆՈՒՄ

پاكين
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد اوتين كارنيك قزاقميان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
 ԵՒ ԱՐԹԻՍՏԻ

ՎԱՐՈՋ ԽՄԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՄԱԳԻՐՆԵՐ
 ԵՂ. ՊՕՅԱԶԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
 ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
 ԱՆԴԱՄՆԵՐ
 Յ. ԳԵՂԱՐԴ
 Յ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
 Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԹԷ
 ED. BOYADJIAN
 B P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
 Հեռագրային թիվ 252786/14

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
- Հ. ԳՐԱՆԵԱՆ
- Ա. ԼԷՅԼԱՆԻ
- ԴԵԻ
- Ա. ՀԱՅԿԱԶ
- Ռ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
- Շ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
- Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ
- Ե. ՊՕՅԱԶԵԱՆ
- Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
- Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
-
- ՆՇՄԱՐՆԵՐ
- ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԿՐՈՒԵՍՏԻ

Խ. ՅԱՐԻ, ԹԻԻ 1

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1965

ԳԵՐՈՒԹ

4. ՍԱՍՈՒՆԻ

ՍԱՐԵՐՈՒ ԱՍԼԱՆԸ

(ԳԷՈՐԳ ԶԱԻՈՒՇԻ ԿԵՆՍԱԳՐԱՎԷՊԸ)

Ա.

ՍՈՒՐԲ ԳԷՈՐԳԸ

Տէր Ղազարեայ բազմ իրարանցում մը կար: Շուներու զգուշութիւնը գիւղին ուղադրութիւնը այդ թաղին կը զարձնէր: Գամբռ մը իր շուրջ հասարակած շուները կըլսէին մէկ հարուածով պայթարէն դուրս կը նետէր: Հետաքրքրական կրկէսի մը վերածիւով փոզոցը: Բակին մէջ ամառանոցէն բերթած մածուանի, տերի եւ իւզի ակերը նետուած էին կանաչ ճիւղերուն վրայ: Լեռնէն եկողները՝ իրերը թողած կեներու խնամքին քիչնց մահակներն ու հրացանները պատին, աթոռակներու վրայ կը հանգստանային: Ատրեւորը զամբռին քօփն էր ու անոր կը հետեւէր մեծ զմայլանքով:

Իշխան կրպէն՝ յօնքերը կիտած՝ ներս մտաւ:
— Ո՞ւր է այդ լակտը: չէ՞ որ բաւած եմ գէնքս կախուած տեղէն մարդ չառնէ:

« Կրպէն Սարհատի հօրեղբայրն էր, տան մեծաւորը: Հին որսորդ՝ աչքի լոյսին պէս կը պահէր իր հրացանը: Ոչ ոք կը համարձակէր առանց իր հրամանին այդ գէնքին մօտենալ: Սակայն, Սարհատ, որ հազիւ տասնը-»

3800

չորս տարեկան անդուսպ տղայ մըն էր, հօրը մահէն յետոյ՝ հօրեղբայր Կրպէի աչքին լոյսը, մէջքի գօտին ու դլխու թաղը դարձած էր: Երես առաւ իր, երեւոյս, ու դարձած դիւղին ճկատձու կրակը», կրակ մը, որ երբեմն Կրպէն ալ կը վառէր:

Սարճատ, որ գիւղին փորձանքն էր եւ Կրպէի հպարտանքը, արգէն սկսած էր ձեռք նետել հրացանին, աչքը սուեռած՝ արգիլուած պտուղին: Քանի մը օր առաջ, երբ գէպի զօգանները կը մեկնէին գիւղի կտրիճները, իրենց առնէն մեկնողներու հետ յետ քարձրացաւ, հօրեղբոր հրացանը ուսին: Տնեցիներուն արգելքն ու խնդրանքը անօգուտ եղան: Սարճատ Կրպէի բացակայութենէն օգտուելով, իր գերադոյն բաղձանքը կ'իրականացնէր, մէկ անգամ գոնէ իր հասակը պատշնելու զօգանի հարսներու եւ աղջիկներու խումբին մէջ, զարդարուն հրացանը ուսին:

Կրպէն վրդովուած էր, իրօք վրդովուած: Սարճատը եթէ աշխարհն իրմէ ուզէր՝ Կրպէն պատրաստ էր իր տուն ու տեղով մտի պէս վառուել, որ Սարճատին ուզածը ըլլայ: Բայց հրացանը տարիներու անբաժան ընկերը, տեսական գուրգուրանքին առարկան՝ ուրիշ բան մը դարձած էր Կրպէի համար, ուրիշ անհպելի սրբութիւն մը: անոր ձեռք պիտի չտրուէր: Սարճատ տուն հասնելուն պէս հրացանը կախած էր ճիշդ իր տեղը, ամէն կատարելութեամբ:

Կրպէի աչքը հանդարտեցաւ հրացանին վրայ, բայց դարձաւ բակ նստողներուն ու խստութեամբ.

- Ո՛ւր է այդ լակտը...

Սարճատ, ճիշդ այդ պահուն, դամբոնի հետ բակ մտաւ: Կարծես փոթորիկ մը խուժեց ներս: Կուրծն, - այդպէս էր դամբոնի անունը -, վեհապատ կերպարանքով մը կը կենար Սարճատի կողքին:

Սարճատ, շատագունած իր խանդավառութենէն, սովորական համարձակութեամբ մտնեցաւ հօրեղբոր.

- Արօ՛, Կուրծն գիւղի բոլոր շուները խնդրիկեց, տեսնի՛ր...

Կրպէին խոժոռութիւնը ազան իր ողբերգութեան մէջ սասեցուց. շրտարումով գլուխը կախեց: Չգաց որ իր արոյնն ցուրտ հով մը կը փչէր:

- Լակո՛ւս, ուրիշ ատեն եթէ ձեռք տաս հրացանին, շան սասակ կ'ընեմ:

Ու անհուն ցատումով տունէն հեռացաւ: Կրպէն կարծես հեռանալը բարի նկատեց, կը վախնար որ փորձանք մը կ'ելլէ ձեռքէն:

Կրպէի ծանր շուքը տան շրջապատէն երբ հեռացաւ, շորս կողմէն բերանները բացուեցան:

- Տեսա՞ր, Սուրբ Գէորգ, քեղի կ'ըսէինք որ ձեռք շտաս արոյնի հրացանին: Այնքա՛ն երես առած ես որ այլեւս մարդու մտիկ չես ընե՛ր: Տունը պիտի վառես:

Հարսներն ու տարեց կիները կրկնեցին այս խօսքերը, բայց շուտով ձայն առին լեռնէն եկողներն ալ, որոնք Սուրբ Գէորգը անհպելի կը նկատէին:

- Աղէկ եղա՛ւ, Սուրբ Գէորգ, հասակը ցոյց կու տայի՛ր Հեղինցի Հարսներուն ու աղջիկներուն, արոյնի զէնքը ուսիդ փայլեցնելով:

Տղան այս վիճակէն սթափած՝ զայլուցաւ, խիստ ու ծուռ աչքով նայեցաւ կանանց կողմը, դարձաւ տղամարդոց.

- Բերան չբանա՛ք Հեղինի աղջիկներու մասին, կը հասկնա՞ք, ես որսորդութեան համար զէնքը հետս առած էի, կը հասկնա՞ք:

Ու հօրեղբոր պէս՝ առաւ քաւեց դուրս, դէպի իրենց այգիները։
Մի րոտը ճմուռած էր կրկնակի հարուածներով։ Իր սրտին ու զգացում-
ներուն առաջին զարթօնքը ունեցած էր լիտը, ու հիմա՝ իր հպարտութեան
մէջ ամբողջովին կը փչրուէր։

— «Էլակո՛տ»... — որքա՛ն ծանր եկաւ այդ բառը։ Առաջին անգամ ը-
լալով զգաց, թէ որք է։ Եթէ հայրը ողջ ըլլար, թերեւս իրեն լակոտ պիտի
ըտէր. թերե՛ւս. բայց այդ օր փչրուած էր իր հար։

Ո՛ւր մնաց Սուրբ Գէորգը...

Սուրբ Գէորգ, այո՛, այդպէս կը հաւատար թէ ինքը Սուրբ Գէորգն
է։ Տան մէջ իր խփական անունը միայն ու միշտ տուողը հօրեղբայրն էր։
Տնեցիները եւ ամբողջ զիւղը, մանկութեան օրերէն, զինք կոչած էին Սուրբ
Գէորգ։ Ու այդ անունը տղեկը կ'անէր զիպուածով մը, որ խորհրդաւոր
ու իմաստալից կը դառնար այն անունն հաւատքով, որ մանուկները կ'ու-
նենան սուրբերու մասին։

Այն ատեն մեծ հօրեղբայրը՝ Տէր Ղազարը ողջ էր եւ միշտ ձեռագիր
դիրք մը կ'ունենար ծունկերուն։ Սարհատ կը մեծնար անոր դուրսուրան-
քին տակ, ու Տէր Ղազարը կը սնուցանէր այն յոյսը՝ թէ օր մը ուրախութիւ-
նը պիտի ունենայ այս փոքրիկը տեսնելու փոխառաց, երբ ինք աղօթքի
կանգնէր իրենց հինաւորաց եկեղեցիին մէջ։

Օր մը, երբ Տէր Ղազարը մեծայգի Յայմաւուրքը կը թղթատէր,
հինգ տարեկան Սարհատը ծունկի եկած անոր մօրուքին տակ, մեծ հետա-
քըքրութեամբ կը դիտէր մանաւանդ նկարները։ Գունազեղ էջի մը մեծ
մասը բռնած էր ձիւտը մը, նիզակը ձեռքը, ոտքերուն տակ վիշապը՝ վի-
րտուր։ Սարհատ թաթիկը դրաւ էջին վրայ, ու խնդրական նայեցաւ Տէր
Հօր միւտն աչքերուն։

— Այս ո՛վ է, Պապի... ու տղուն աչքերը փայլեցան։ Յայտնի էր,
որ խորունկ տպաւորութեան մը տակն էր։

— Ձազո՛ւկս, տարիս Սուրբ Գէորգն է. դուն ծնար ճիշդ Սուրբ Գէոր-
գի տօնին։ Չարեքը, օձերն ու վիշապները սպաննող կտրիճ սուրբն է, մեր
պաշտպան սուրբը, սպիտակ ձիւտը Սուրբ Գէորգն է։

— Պապի՞, այս Սուրբին հե՛տ ես ծնայ։

Տէր Ղազարը քիչ մը շուարեցաւ, բայց մանուկի աչքերուն կայծկըր-
տումէն միտքը լուսաւորուեցաւ։

— Այո՛, ձազուկս այս սուրբին հետ, իր տօնին դուն աշխարհ եկար...

Տղան մտմտաց, մամտաց, ու՝

— Ես ալ Սուրբ Գէորգ եմ, ինչո՞ւ ձի շունի՞մ հապա...

Ու Տէր Ղազարը սրտանց խնկաց, տղան զրկեց, համբուրեց. «Վե՛մ
Սուրբ Գէորգս, իմ Սուրբ Գէորգս» ըսելով, աչեկին դէմքը իր երկար ժօ-
րուքին մէջ պլլեց։ Տնեցիները անոնց շուրջը հաւաքուեցան։ Սարհատ ու-
քի ցատկեց, ու անոնց մեծ եղելութիւն մը յայտնեց։

— Ես Սուրբ Գէորգն եմ, Պապին ըսաւ, զրքին մէջ գրուած է։

Տէր Ղազարը, խորհուրդին սրբութեան հաւատացողի լրջութեամբ՝
հաստատեց տղեկին խօսքը, ու տնեցիները խնդուքով՝ Սարհատը Սուրբ
Գէորգ անուանեցին։ Գիւղացիները առին անոնց բերնէն ու տարածեցին։
Նոյն տարին, բացի Կրպէնէն, որ անուշ զգացում մը կապած էր Սարհատ
անուան, բարբը տղեկը կը կանչէին Սուրբ Գէորգ, որպէս թէ անոր բնա-
կան անունն ըլլար։

Սուրբ Գէորգը իր առաջին տառերը սերտեց Տէր Ղազարի ծունկերուն քով, ու անկէ լսեց սպիտակ ձիաւոր Սուրբ Գէորգի պատմութիւնները, Յայտնաւորքի էջերը կարդաց, զմայլանքով գիտեց Սուրբին պատկերը, լեցուեցաւ այդ ներշնչումներով ու ներուժ խոովքով՝ ամէն տարի հասակ նետեց, առոյգ եւ անզուսպ: Սուրբին թափը իր հոգիին մէջ, ամէն անգամ երբ լեռնազապաթերուն վրայ մինակը կը մնար, կը շնչէր ամբողջ լեռնաշխարհը, իր երեւակայութեան թեւ կտ տար, երազանքներուն ճանապարհ կ'որոնէր:

և

Հայրը չկար, Տէր Ղազարը վախճանած էր ու ինքը կը մնար հօրեղբայր Կրպէի սիրականը, աչքի լոյսը եւ օհա, այդ օր, անոր քարկութեան առջև կը վիրաւորուէր իր եւր:

Սարհատ խորտակուած սրտով այդիէ այդի անցաւ, ծառերէն ճիւղեր կտորտեց, ու զնայ հաստաբետ ընկուզենիին կոթնեցաւ: Յուզումէն, ու մտորումներէն թմբած՝ քնացաւ այդ լայնաշուք ծառին տակ:

Գիւղի վերի տուներուն առջև մեծ իրարանցում մը կար. աղմուկէն արթնցաւ: Քիւրտ անցորդները հաւաքուած էին ընկուզենիներուն տակ եւ կը քարտէին ծառերը: Սարհատ այն կողմ ուղղուեցաւ: Քիւրտերը իրենց կողոպտուող կը շարունակէին առանց ուշադրութիւն դարձնելու կիներու ճիշերուն: Տղամարդիկ եւ մանուկները պատերուն տակ շարուած, վախով ու լռութեամբ կը դիտէին այս աւազակները, որոնք Հայուն պատկանածը աւարելու իրաւունքը Աստուծոյ իրենց սրտած ըլլալու համոզումը ունէին:

Սարհատ սոսք մը ընդգրկեց տեսարանը եւ չըջապատը ու պապ՝ դառնալով գիւղացիներուն.

- Ինչո՞ւ կը ձգէք ընկուզենիները տանին ասոնք:

Լռութիւն:

Ու անշիտ քակէն ձայն մը.

- Ո՛հ լօք կեցի՛ր, Սուրբ Գէորգ, ասոնք փորձանք են:

Սարհատ արդէն փորձանք մը կը փնտռէր իր յուզումը պարպելու համար: Գետնէն քարեր վերցուց եւ Քիւրտերուն ուղղեց իր խօսքը.

- Հեռացէ՛ք այս տեղէն, թէ ոչ քարերով ձեր գլուխը կը կտորեն:

Տղուն այս յանդգնութիւնը հայհոյանքով ընդունեցին Քիւրտերը եւ շարունակեցին ճղակտոր ընել ընկուզենիները:

Սարհատ կատաղօրէն քարերու տարափի մը տակ առաւ զանոնք: Քիւրտերը իրենց հարուածները դարձուցին Սարհատին դէմ, բայց իրենց մէջ երեքին դուրսնեցող ճեղքուած էին արդէն: Անոնք դրո՛ւ տուէին եւ մօտեցան Սարհատին, որ տեղէն չարժեցաւ: Բռունցք բռունցքի եկան այս անփականը աղուն հետ, որ մինակը դատեմարտեցաւ վայրագներուն դէմ եւ արիւնլուայ ըրտու շտտերը: Իր գլուխն ալ ճեղքուած էր, դէմքէն եւ ձեռքերէն արիւն կը հոսէր:

Քիւրտերը ընկուզենիները հաւաքեցին եւ գիւղէն դուրս եկան:

Գիւղացիներէն ոչ ոք եկաւ Սարհատին օգնութեան: Գիւղի մանուկներէն մէկը չզանուեցաւ, որ պատերու տակէն քար մը նետէր թշնամիին սեղանութեամբ: Սարհատ այս յուսանքով երեւոյթին առջև, առաջին անգամ ըլլալով՝ զգաց հայ գիւղացիներու կողմէն:

digitised by

A.R.A.R. @

148-9000

Կիները անոր գլուխի եւ ձեռքի վէրքերը կապեցին: Սարհատ չբնե-
րը սեղմեց, առանց բառ մը խօսելու, անցաւ իրենց այգիներուն կողմը:

Քիւրտերուն հեռանալէն ետք՝ գիւղացիներուն բերանը բացուեցաւ,
վզվռուկը շատցաւ եւ հասաւ վարի թաղը:

Կին մը, լացակուծած կը մտնէր Տէր Ղազարենց բակը.

- Իշխան Կրպէ՛, տնակէ՛ր, ի՞նչ ես նստած, Սուրբ Գէորգը արիւնլը-
ւայ եղաւ Քիւրտերուն հետ:

Կրպէն անմիջապէս ոտքի ելաւ: Քանի մը երիտասարդներ անոր հե-
տեւեցան, բայց բակէն գարձաւ եւ հարսներուն ձայն տուաւ.

- Բերէ՛ք գի՛մ հրացանի:

Հրացանը իր երիտասարդ զաւկին տուաւ եւ բարձրացան վերի թա-
ղը: Քիւրտերը գացած էին: Թաղի ամբողջ բնակչութիւնը ընկուզենիներուն
տակն էր:

Մէկը միւսին բերնէն խօսք կ'առնէր:

- Ձարկին, զարկուան... Քիւրտերը իրենց կոտորած գլուխները կապ-
կրպեցին ու արիւնոտած գացին:

- Սուրբ Գէորգի նետած քարերը հրացանի արձակած զնդակէն աւե-
ւելի գործ տեսան:

- Վէրքերը երբ կը կապէի՝ ա՛յ իսկ չըրաւ:

Կրպէն այս միտքէն յատակ բան մը չհասկցաւ: Ստոյգը այն էր, որ
Սարհատ կուռած էր Քիւրտերուն դէմ: Վիրաւորած էր թշնամին եւ վէրք
ստացած անկէ: Վտանգը ինչ չափով էր, չէր գիտեր: Մտահոգ էր, բայց
ներքնապէս հպարտ՝ իր Սարհատով:

Կրպէն, վերջապէս, բերանը բացաւ.

- Տնաշէննե՛ր, շատ կը խօսիք, բայց չէք ըսեր թէ Սարհատ մ՞ըր է:

Քանի մը կիներ միաբերան.

- Ձեր այգիներուն կողմը անցաւ, առանց խօսք մը ըսելու:

Կին մը այն կողմէն.

- Տղամարդ չկա՛յ այս գիւղին մէջ, Սուրբ Գէորգը միմակ թողուցին,
ոչ ոք անոր օգնութեան հասաւ: Այսօր ընկոյզ տարին, վաղը մեր աղջիկ-
ներն ու հարսները պիտի տանին...

Գիւղացիներու գլուխները կախ մնացին, ճնշիչ լուսթեան մը մէջ:

Կրպէի պինեւ ալ արշաւանքը դեր մը չունէր այդ պահուն: Անոր առա-
ւօտեան բարկութիւնը փարատած էր ու սիրտը զղջումով կը տրոփէր: Ու-
զեց վճռական քայլ մը առնել թշնամուն դէմ ա՛յն դէնքով, որուն պատճա-
ռով Սարհատը նախատած էր, այնպէ՛ս հայրաբար, գիւղական մեծաւորի
բնական սովորութեամբ: Բայց կը զգար որ իր այնքան սիրած պատանիին
սիրտը սպառկի պէս փչրուած էր:

Գիւղահան ամբոխէն հեռացաւ իշխան Կրպէն իր հետեւորդներով:
Տղուն հրամայեց, որ իրենց այգիներուն կողմը անցնի, Սարհատը գտնէ եւ
իրեն բերէ:

Տղան երբ այգիներուն կողմը կը զրկուէր, Կրպէն ձայնեց.

«- Ըսէ՛ Սարհատին որ իր վէրքերը պիտի կապեմ, փորձանք մը չպա-
տահի, թո՛ղ շուտ գայ:

Կրպէն տուն վերադարձաւ եւ նստաւ իր սովորական անկիւնը, գլու-
խը կախ, մթնած գէմքով:

Սարհատը իրենց մեծ ընկուզենիին տակ ընկողմանած՝ ձեռքերը դը-

91.214-147

լուսին, կը մտածէր իր հօրը մասին, երբ դէմը տնկուեցաւ հօրեղբոր տը-
ղան.

- Սարհատ, այդ կռիւը ինչպէ՛ս պատահեցաւ: Երբ լուրը արոյն
բերին, անմիջապէս ոտքի ելաւ եւ մեղի բաւ.

- Քեյէք երթանք տեսնենք այդ Քիւրտերը ի՞նչ կ'ուզեն մեզմէ, ես
Աստուած մեղի կու տայ, ես իրենց: Ձէնքը առաւ, եկանք վերի թաղի ըն-
կուզենիներուն տակ. Քիւրտերը գացած էին, դուն ալ հոն չէիր:

Սարհատի սիրտը ուռեցաւ, զգացումները զինքը կը խեղդէին: Աբօն,
ուրեմն իրեն օգնութեան եկած էր:

- Ելի՛ր, Սարհատ, տուն երթանք, արօն կ'ուզէ վերջերդ տեսնել եւ
կապել. ելի՛ր...

Սարհատ, անխօս՝ հետեւեցաւ անոր:

Երբ տան բակը մտան, իշխան Կրպէն ոտքի ելաւ, յուզուած ժտե-
ցաւ Սարհատին եւ անոր զլուխը բռնեց. ձեռքերը կը զողային, ու Սարհա-
տի սիրտը արօփ առ արօփ այդ յուզումը կը զզար:

Կրպէն կապերը քանդեց, մկրտաով վէրքի շուրջի մազերը կտրեց եւ
վերարոյժի մը ճարտարութեամբ վերջերը կապեց:

- Վա՛յ անաստուածներ, վա՛յ. ի՞նչ ըրած են տղուն: Լաօ՛, ինծի
ինչո՞ւ ձայն չտուիր. արօն զուրպան ըլլայ քու արեւուզ, կամ արօն կը
մեռնէր, կամ իրենք: Գայիր տուն դէնքը առնէիր եւ դէմ կ'լէէր այդ զա-
րաններուն:

Սարհատի սիրտը սուած էր, ա՛լ չկրցաւ ինքզինքը զսպել. լաց ե-
ղաւ եւ ինկաւ հօրեղբոր գիրկը:

Տնեցիները, ապշած, կը դիտէին տեսարանը եւ ինչ որ զարմանալի
էր, քանի մը կաթիլ արցունք ալ Կրպէի այտերուն վրայ կը տեսնէին:

Տէր Ազգարենց տունը վարժուած էր տեսնել Կրպէն խտտադէմ եւ
տիրական: Արցունքի այդ կաթիլները տնեցիներուն համար անըմբռնելի
էին: Բայց Կրպէն եւ Սարհատը առանց խօսքի, հողակալտ զիրար ըմբռնած
էին:

Սարհատ երբ հանդարտեցաւ, դարձաւ հօրեղբորը.

- Աբօ՛, զիս վանք դրկէ, որ շարունակեմ ուսումս, ես այս դիւղը ա՛յ
չեմ մտար. մեր գիւղացիներէն ոչ ոք օգնութեան եկաւ, երբ ես Քիւրտերուն
դէմ կուռեցայ:

- Աղէկ կ'ըլլայ, տղա՛ս, արդէն Տէր Հայրը որոշած էր քեզ դրկել
Թարգմանչաց վանքը. յոյս ունէր՝ որ օր մը մեր տան քահանայական ճիւ-
ղը դուն պիտի շարունակես:

Կրպէն քիչ մը մտմտայլն ետք՝ շարունակեց.

- Աստուածածնի տօնին շէղիկի վանքի ուխտազնայութեան կ'եր-
թանք, մեր ուխտը կը կատարենք, աշնան քեզ ճամբու կը դնեմ, կ'երթաս:

Տնեցիներուն մէջ ուրախութիւն մը ծաւալեցաւ, մէկ շարքի անցած
ուխտազնայութեան պիտի երթային: Տան մեծաւորի խօսքը մէկ էր, երկուք
չէր ըլլար:

Սարհատ վերջերուն ցաւը չէր զգար, սիրտը լեցուն էր երջանկու-
թեամբ: Լեզին պիտի երթային ընտանեցով, ու ինքը պիտի տեսնէր Սու-
սամը, որուն հանգիստը էր ամառանոցի հիւղակներուն մէջ: Պատանիի
սրտի առաջին ալեկոծումը սկսած էր այդ լեռներուն վրայ, մարգերու եւ
ծաղիկներու բուրմունքին մէջ:

Սարհատի սիրտը կը թեւածէր...

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ

Մակթենք գիւղի կիներն ու հարսները խանդավառ շարժումներու մէջ էին: Պատրաստութիւններ կը տեսնէին այդ շարժուն Հեղին մեկնելու: Ուխտագնացութիւն...

Տօնական օրը, անխառն ուրախութեամբ ապրելու միակ առիթն էր: Ու, ահա, գիւղի հարսները կը զարդարուէին իրենց հարսանեկան բեհեգներով ու աղջիկները՝ վաղուան հարսը գառնալու խնձիղով՝ նոր շրջագոյններու մէջ կը ծաղկանային: Տարեց կիներն ալ, իրենց կարգին, եւ տարիքին համապատասխան շուք ու կոկիկութիւն կը ստանային, ուխտաւորներու բազմութեան մէջ տան պատիւը բարձր պահելու համար:

Իշխան Կրպէն տան երիտասարդներուն պատուէրը տուած էր: Անոնք արդէն ճշգրտած էին, թէ ո՞ր տունըրը ուխտի ճամբան պիտի բռնէին եւ որ պահուն գիւղէն պիտի շարժէին համախումբ:

Սարհատ հագած էր իրեն համար պատրաստուած նոր զգեստը, յատուկ տարազը վանքի գիւղերովի աշակերտներուն: Կապոյտ շալվար մը, կապոյտ կուրզիկ մը, նաշխուն գուլպայ, նաշխուն գտակ մը՝ անոր տուած էին վանական աշակերտի պատկերը: Պատանի մը՝ որ նոր մտած էր լճաբեկանի սահմանները:

Իշխան Կրպէն կարծես մտահոգութիւն մը փարատելու համար երեք երիտասարդներ զրկեց գիւղի վերի եւ վարի թաղերը, յատկապէս պատուիրելու որ յօտիչները չմոռնան, ու աւելցուց.

— Ըսէ՛ք բոլորին, որ այս տարի վանքի ամբողջ ծածքը պիտի փութուի: Բսանքէն, Թեանքէն, Խուլքէն եւ Տալարիկէն եկող ուխտաւորները կաղնիի ճիւղերը պիտի կրեն, խուրձ կազմեն եւ իրենց ուսերուն տուած՝ պիտի ներկայանան Ս. Աստուածածնի պատերուն տակ: Ժեր գեղի երիտասարդները ամօթով շնորհ:

Վանքը տարօրինակ կառուցուածք մըն էր, մանաւանդ իր ծածքով: Գարեթէ ի վեր, եօթը տարին անգամ մը այդ ծածքը կազմող կաղնիի ճիւղերէն խուրձները վար կ'առնէին եւ նոր խուրձերով կը դմբէթաւորուէր տանիքը, կանաչ պտակ մը կազմելով վանքի զանգուածեղ շէնքին վրայ: Ու այս փոփոխութիւնը տասներկու դարերէ ի վեր շրջակայ դաւառներու եւ գիւղերու ուխտաւորներուն համար սրբազան մրցում մըն էր, տեսակ մը նաւասարդեան խաղ, երբ տօնական օրուան արշալոյսին՝ լեռներէն, ձորերէն, բլուրներէն վար թափուող բազմութիւնները անտառները կը կտրատէին, աշխատանքին հետ կ'երգէին եւ խուրձերով ծանրարեան՝ կ'անապարէին բնութեան կանաչ մատաղը մատուցանելու սրբապեղիին:

Կրպէն այդ մրցումին մասնակցած էր: Գիտէր թէ ուշացուած այդ պարտաւորութեան կատարման, գիւղը ծաղր ու ծանակ կը դարձնէր յաջո միւս շրջաններուն:

Երիտասարդները վերադարձան եւ ոպահովացրին Կրպէն, թէ բոլորն ալ պատրաստ են եւ յօտիչները իրենց դօտիին մէջն են: Պիտի մեկնէին երբ վերի թաղէն ձայն տան ճամբայ ելլելու:

— Ըսէ՛ կիներուն, որ Սարհատին պէտք կ'զած բոլոր իրերը իրենց հետ առնեն. կրնայ պատահիլ որ ուխտասեղի դան Թարգմանչաց վանքի վարդապետներէն ոմանք, Սարհատն անոնց կը յանձնենք, որ իրենց հետ տանին: Տէր Ղազարը վախճանումէն առաջ արդէն վանաւոր խօսած է:

Սարհատ ուրախ ճամբորդն էր ու անճամբեր կը սպասէր ազգանշանին, նոր հորիզոններ նետուելու համար:

Վճար' պան-Սհանը գիւղին շնորհ Օհանն էր:

Անոր կ'ընէր ա բողջ գիւղը ոտքի հանեց:

« Թրէք, համ, եղէք: »

« Իւրն, ք'բան ատն էւ ձայնը հետուր անկիւն ինկած տուները հասցուցին: »

Արխաւորները ճամբար ինկան: Ժամացորդի ճշդութիւնը անոնք գիտէին: Այլապէս չբացուած կը հասնէին զիստի իշխող լեռան վարիչին, որ քաւա՛ դարձաւ Ս. Իւրի ու յաւորն բու վերապահուած կազմիկ անտար կը տարա՛ սուր:

Ն Աւետարանները կարուանը շարժա՛ն, գիւղ մը կը ներկայացնէր: Բեռնակի ջորի՛նքն ու էրր, ու՛տաւոր՛նքն: Մարտիկն խառնուած, իրենց քան սկա՛րը կ'ընէր: Մատաղցու ուխտները վերակացու հովիտի մը առաջնորդու՛մ աւր կ'արտօնէին, բայց քալ կը բռնէին կարաւանին հետ:

Ուրիչ շրջաններէ եւ գիւղերէ ուխտաւորները օր մը առաջ ճամբայ կ'ելլէին, որպէսզի գիւղերը անցնէն վանքին մօտիկ աղբիւրներուն վրայ, ճիշդ Ժամանակին հասնելու այն անտառները, որոնք իրենց ճամբուն վրայ կը դանուէին:

Բասնքը կու գար հարաւէն:

Տաւարիկը Արեւելքէն:

Ուտնքը Արեւմուտքէն:

Մաւառը Հիւսիսէն:

Մատունի այս շորս գաւառներուն սահմանակէտը Հեղինի գիւղն էր. ինքն արտա՛ մէջ, շրջապատուած բարձրաբերձ լեռնազապիներով:

Բասնաց գաւառի միւս գիւղերէն նոյնպէս ուխտաւորներ ճամբայ ելած էին: Անոնցմէ սմանք պիտի բարձրանային դէպի Սպիտակ լեռը Մաքթենքի ուխտաւորներուն պէս:

Լուսնակ գիւղեր էր, ծաղիկներու բուրմունք կար մթնոլորտին մէջ, ու անտառներէն տերեւներու մեղեգին կը բարձրանար համերգի պէս:

Սարհատ երբեմն ջրեկաններուն հետն էր յառաջընթաց հետաքրքրութեամբ, երբեմն ալ կը միանար իրենց տան երիտասարդներուն, որոնք կատակներով եւ ծիծաղով ճամբան կը գիտրէին: Գիւղի ամառանոցներէն անցած էին, ու հիմա՛ ինչ որ կը տեսնուէր նոր աշխարհ մըն էր Սարհատին համար: Լեռները աւելի ցլուկ կ'երեւէին, ջրվէժները գետիթափերէն շանդալից, ձայներով վար կը թափէին: Տափարակ տեղերը մարգագետիններ էին՝ պսպղուն աղբիւրներով օժուէն:

Քանի Վր-գետակներ կտրել անցնէլէ ետք՝ բարձրացան արահարթ, օգուն ուսին Սպիտակ սարը նստած էր, մեծիկ գանդուածով: Հսկայ ժայռներ, քով քովի երկար շարք մը կը կազմէին սարահարթին բոլորտիքը, կարծես ծանրանիստ լեռը շալկելու համար:

Նշանաւոր Սպիտակ աղբիւրը այդ ժայռերուն տակէն կը բխէր, պետակի մը թնփով, մարգագետիններ փռելով իր հոսանքին երկու եզերքներուն վրայ: Զանազան ճամբաներէ եկող ուխտաւորները այդ տակէն ջուր կը խմէին եւ քիչ մը հանդիստ կ'անելէն, դէպի Հեղինի վանքը իջնելէ առաջ:

Ու հեքիաթը սերունդէ սերունդ կը պատմէր թէ Սասունցի Դաւիթը Սպիտակ աղբիւրին վրայ իր ծարուր յապկցուցած էր...

Ուխտաւորներու բաղձութիւն մը հասած էր Բանքէն, երբ Սարհատինց կարաւանը հոն հասաւ: Անոնք բոլորն ալ նոյն ընտանի տուրքին կը պատկանէին, բոլորին համար տեղ կայ, բոլորին բաժին՝ բնութեան բարեբէն:

Սարհատին ամէն բան մեծդի կ'երնէր, գիշերուան շուքերը լուսնի լոյսերուն տակ իրերը կը մեծցնէին:

Իշխան Կրպէն Սարհատի ձեռքէն բռնեց ու քայեց աղբիւրին ահը.
- Տղա՛ս, հաւատարմի իմէ այս ջուրէն, Սասունցի Դաւիթը այս ջուրէն իմած է: Դաւիթն ալ Սուրբ Գէորգ էր, երբ Քուտկիկ Ջալալին կը հեծնէր:

Սարհատ չոքեցաւ եւ դունչը դրաւ աղբիւրին մէջ ու խմեց միւստի սրբութեամբ: Ու երբ գլուխը վեր վերցուց, աչքերուն մէջ հարցումները կը պսպղային:

- Ար՞, այս ժայռերը ինչպէ՞ս կանգնած են այդպէս շարքով, ի՞նչ բան են ստանք:

« Սարհատ, այդ ժայռերը Արջբարեր կը կոչուին, արջեր շատ կան ստոնց անձաներուն մէջ, Սասունցի Դաւիթը այս ժայռերուն մէջ գիւերու գլուխը կտրեց: Գնա՛ Ղորեպան Օհանին քով, թող Սասունցի Դաւիթի հեքիաթը պատմէ բեզի:

Երբ վերադարձան ուխտաւորներուն մօտ, Սարհատ Ղորեպան Օհանին հարցուց:

Հարսները ըսին.
- Օհանը բերանը բացած է ու ալ չի գոցեր. հեքիաթ կը պատմէ տղոց: Սարհատ այն կողմ ուղղուեցաւ:

Ղորեպան Օհանը խկապէս Ձէնով Օհան մըն էր: Գոռ ձայն ունէր, գիտէր պատմել ու երգել: Անոր շորս կողմը երիտասարդներ, աղջիկներն ու հարսները ողկոյղ կապած էին, ու Օհան կը պատմէր մեծ տրամադրութեամբ.

- Հա՛, ո՞րք մնաց իմ խօսքը,
Դառնա՛մ Դաւիթէն խօսիմ,
Դաւիթ կոպայլը դրաւ քեւին
Ո՞ր մարման տուաւ առաջ,
Շրջեցաւ սարի այս երես:
Դեւեր տեսան, որ Դաւիթ եկաւ,
Փախան, մտան քարայր,
Ու զաղցի քարը տօսին դէմ:

Օհան մատով ցոյց տուաւ հեռաւոր ժայռերը եւ ըսաւ, թէ այդ մեծ քարայրը անոնց մէջն էր: Ու շարունակեց պատումը.

Դաւիթ գնաց, տեսաւ
Որ քառասուն կովն ալ մորքեր,
Լեցուցեր են քառասուն կանթէ պղինձի մէջ,
Օճախ վառեր, դրեր են օճախին,
Ու պղինձը գլզլան կ'եփի:

Դաւիթ վերցուց պղինձը քառասուն կամբէմ,
 Շրջեց կրակին վրայ.
 Քառասուն կաշիմ ալ ժողվեց, լեցուց մէջ պղինձիմ,
 Ու գնաց, կանգնեց դուռը քարայրիմ:
 Քարը քաշեց, ճետեց մէկ կողմ,
 Ըսաւ. — Դեւեր, մէկ մէկ դուրս եկէք:
 Դեւերը մէկ մէկ դուրս եկան:
 Մէկ մէկ կոպալ գարկաւ ու շրջեց.
 Քառասունի գլուխը գնաց, մարմինը մնաց...
 Դաւիթ ծարացաւ, եկաւ ազրիւրին վրայ,
 Զոքեց ու խմեց, Սպիտակ ազրիւրը ցամփաւ,
 Երբ գլուխը վերցուց, ջուրը նորէմ եկաւ...

*Ջորեպան Օհանի ոգեւորութեան առաջատուները լայն բացուած էին, անընդհատ պատմելու տրամադրութիւն ունէր, բայց ձայներ լսուեցան աս-
 դիէն ու անդիէն, ուխտաւորները ճամբայ կ'ելլէին: Օհան ոտքի ցատկեց.
 — Օ՛հ, ուշացած ենք, լուսինը կ'աղօտի, արշալոյսը մօտալուտ է. ե-
 լէ՛ք, ելէ՛ք, — ձայնեց ու մօտեցաւ իր ջորիին:*

*Ուխտաւորները ճամբաները բռնեցին արշաւող բանակի մը պէս: Սար-
 ճատ չբաժնուեցաւ Ջորեպան Օհանէն, որպէսզի ջիւ մըն ալ անոր պատմել
 տայ այս խոսուն վայրերու մասին:*

*Մարգագետիններու լայն տարածութիւնը անցնելէն ետք, Սպիտակ
 լեռան վայրէջքը բռնեցին եւ ուղղուեցան զէպի Հեղին: Մարճատ խնդրեց
 Օհանէն, որ իր պատմութիւնը շարունակէ:*

— Ա՛յ տղայ, քալելով Դաւիթ պատմութիւնը կը պատմուի՞:

Բայց Սարճատ յամասեցաւ:

*— Ի՞նչ կար այդ քարայրին մէջ, Դաւիթ ինչո՞ւ զէնք չունէր եւ միայն
 կոպալով կը կրուէր:*

*Ջորեպան Օհան իր շուրջը համախմբուած ունկնդիրներ ունէր, եւ
 ոգեւորութեան թափը մարած չէր տակաւին:*

*— Է՛հ, ի՞նչ ըսեմ իմ Սուրբ Գէորգին, շատ բան կայ պատմելու,
 միայն այսքանը զիտցիր, որ երբ Առիւծ Մհերը մեռաւ, Դաւիթ մնաց որբ:
 Ձէնով Օհան Մհերի զէնքերը պահեց: Դաւիթը ըրին նախորդը, ու կոպալ
 մը տուին ձեռքը:*

*— Այդ քառասուն դեւերը ինչո՞ւ Սպիտակ լեռան քարայրը կը մնա-
 յին, ինչո՞ւ եկած էին այս տեղերը:*

*— Այդ քարայրը լեցուն էր գանձերով: Երբ Առիւծ Մհերը մեռաւ, ա-
 տոնք եկան այս կողմերը. անտէր ժողովուրդը կը կողոպտէին եւ գանձերը
 այդ քարայրին մէջ կը պահէին. թուուն իր թիւով, օճն իր պորտով այս
 կողմերէն չէր կրնար անցնիլ: Ողորմին տամ Դաւիթին որ անոնց գլուխը
 թոցուց:*

Սարճատ պատմութեան թելը բռնած՝ հարցուց՝

— Ազգայնէն գանձերը ի՞նչ եղան:

Ջորեպան Օհանը կրնա՞ր դիմանալ, խօսք տաւ Սարճատի բերնէն.

Դաւիթ գնաց Զէնով Օհանի քով, ըսաւ.

Ելէ՛ք, երբեք Սպիտակ քար,

Զեզի աշխարհի ապրանքը տամ:

Միմչիւ ե՞րբ ես պիտի մնամ Ուխտարդ:

Ձեռով Օհան կամչեց Գեորգի թորասին, վերգոյին,
 Ըսաւ, Դաւիթ կ'ըսէ՝ ելքանք Սպիտակ Քար,
 Աշխարհի հարստութիւն կայ այդ քարայր,
 Առնենք, բերենք Սասնայ քաղաք:
 Ելան, առան ջորիներն ու իրենց մարդիկ,
 Դաւիթն ընկաւ առաջ, առնէր այ խոտէն,
 Ճամբայ ելան Սպիտակ Քարի աղբիւր:
 Դաւիթ գնա՛ց, գնա՛ց, հասաւ Սպիտակ Քար
 Քեռի թորոս եւ հորեղբայրն եկան հասան,
 Տեսան դիւերն ինկած են քարայրի դուռ,
 Ուռած, եղած ամէն մէկ Պոյ Քուր:
 Քեռի թորոս, ցոան Վերցօն վախցան,
 Իրենց ջորին մէկայնորէն արձկեցին, փախան:
 Դաւիթ դարձաւ, պոռաց, - Տեսներնե՛ր,
 Ես առանց սղջերէն չեմ վախնար,
 Դուք առանց մեռելներէն ինչո՞ւ կը փախնիք:
 Քեռի թորոս դարձաւ, տեսաւ՝
 Որ իրապէս սպաննուած են,
 Առան ջորիներն ու եկան ետ:
 Բացին քարայրն ու ներս մտան,
 Մտան քարայրն ու ժողվեցին,
 Ինչ կա՛ր, չկար ժողվեցին՝
 Ոսկի երկանք, ամէն ապրանք.
 Առան, բեռ բռնեցին,
 Իրենց ջորիներուն բեռցուցին.
 Տարան Սասնայ քաղաք լեցուցին,
 Սասնայ քաղաքն ու գեղերն հարստացան,
 Այնպէս եղաւ, որ Սասուն կը փայլէր...

Թորոսը ջորեկան Օհանին բերանը մնաց: Անտառներէն բարձրացան կտրոցներու բազմաթիւ ձայներ, կարկուտի աքաղոցներով: Արշալոյսը կը բացուէր. երիտասարդները կաղնիի ծառերուն վրայ էին, սրբազան պարտականութիւն մը կատարելու ետանդով:

Ջորեկան Օհանն ու Սարհատն ալ ճանապարհէն դուրս եկան եւ մըտան անտառ, երազէն դառնալով դէպի օրուան իրականութիւնը: Ուխտաւարներու բազմութիւնը, որ ճանապարհը կը շարունակէր՝ իջնալու համար Հեղին, կիներէ, աղջիկներէ, հարսներէ, ու փոքրիկ երեխաներէ բաղկացած էր հիմա: Անոնց կ'ընկերանային գիւղի քանի մը տարիքոտ իշխաններն ու քահանաները:

Անտառները կարկուտի բռնուած էին: Սարհատ իրենց գիւղի նեղ հորիզոնէն առաջին անգամն էր, որ դուրս կու գար: Լեռներու անվերջանալի ալիքներուն մէջ ինկած, լայնատարած նոր աշխարհ մը մտած ըլլալու վարմանքն ու հետաքրքրութիւնն ունէր:

Արշալոյսը լեռներու գագաթներէն դէպի ձորերը կ'իջնէր, ու լոյսերու ընդմէջէն լեռներու բարձր գագաթները կը հեռանային, անտառները կենդանութիւն մը կը սասանային հետզհետէ. կտրոցներու հարուածները կը բազմապատկուէին: Դիմացի վայրէջքներէն, ակէն ու ձախէն, կտրոզներու, խուրձ կապողներու, աշխատանքը քաջալերողներու եւ երգողներու

ձայները ձորերը կը լեցնեին ու արձագանդները ժայռէ ժայռ կը փոխանցուէին, Համադրելով սրբազան աշխատանքի այս գոռ համերգը:

Ջորեպան Օհանն ալ խուրձ պատրաստելու ձեռնարկեց: Հեղինի վանքը հազու երկու հարիւր մեթր վարը, լայն տարածքի մը վրայ կը կանգնէր:

Սարհաս մտածումներու եւ երևակայութեան ծովուն մէջ կը թեւածէր: Նոր լեռնակուտակ աշխարհ մը, Մատենցի Դաւիթը, դեւերու գլուխը կ'երթար, մարմինը գեափն կը մնար, աւ ինքը խմեց Սպիտակ աղբիւրի ջրէն, Դաւիթի խմած ջրէն: Ու այժմ շորս կողմերէն հասած այս երիտասարդները, որոնք նւտուած են կաղնիէ անտառներուն մէջ, հեւ ի հեւ ճիւղեր կը կտրատեն, խուրձեր կը կապեն, դէպի վարերը կը փոխադրեն համայնական աշխատանքով, վազբի ճշանակէտ ունենալով վանքի պատը: Այսբան եռանդուն, ալրա՛ն վճռակամ, ալրա՛ն անվախ սրբազան ուխտազնացութեան մասնակցող հայ ժողովուրդի կեանքի պատկերը կ'ազդե՞տէր, երբ Սարհաս վերջիչէց իրենց պիւղի ընկուզենիներու տակ Քիւրտերուն դիմաց, ստրկօրէն համակերպող Հայերը: Իրականութիւնն ու երազանքը իրարու կը հակադրուէին: Երկու երեք ժամուան պիւրջայրին համբողջութիւն մը զինք նետած էր նոր աշխարհի մը մէջ, հին աշխարհի մը, դիւցազնական հեքիաթներով օծուն:

Սարհաս ջորեպան Օհանին կապած խուրձերէն մէկը դրաւ ուսին եւ փոխադրեց վարերը: Ուրիշ ձեռքեր անմիջապէս կուտակուած խուրձերը աւելի վարերը փոխադրեցին: Արդէն մօտիկն էին վանքին, երբ այս բլուրին վրայ կտրոցնեցուն ձայնը դադրեցաւ: Ակնթարթի մը ընթացքին խուրձերը կը վազէին դէպի վանքին պատը, երիտասարդները անոնց տերեւներուն տակ ծածկուած, կարծես կաղնիէ ծառեր շլլային: Կանանչ տերեւներու հեղեղ մըն էր, որ կը հոսէր դէպի վանքը, կարծես թէ անտառը իր տեղէն արմատախիլ տեղաշարժի մէջ էր:

Ջորեպան Օհան խուրձ մը կը դետեղէր ջորիին կոնակին, իր աշխատանքի ընկերն ալ մասնակից դարձնելով սրբազան խորհուրդին: Ինքն ու Սարհասը մէկ մէկ խուրձ իրենց ուսին, դիւղի երիտասարդներուն հետեւեցան:

- Ամէն կողմէ կանաչ անտառները կը հասնէին Հեղինի հինաւուրց վանքին պատերուն տակը: Երիտասարդներու կտրիճ բանակ մը յառաջխաղացքի մէջ էր ձ ուրախ ու կայտառ:

Սարհաս իր մտմտուքները փարսաւելու համար խօսեցաւ Օհանին.

- Քեռի Օհան, հիմա Լիլ Քիւրտերը այստեղ երեւան, ժողովուրդին կրնա՞ն վնասել:

- Այ տղայ, զու արեւուն մեռնեմ, այսօր ուխտազնացութիւն է, երիտասարդներէն շատերը գէնք ունին, բոլորին վրայ դաշոյնը կ'երեւի, այսբան կտրիճ մէկտեղ հաւաքուած ենք, Քիւրտերը շէն համարձակիր մեզի մօտենալ: Մեր ժողովուրդը խոնարհ է, կը համբերէ, բայց այսպիսի օրերուն ալ կրնայ ծոխի ձւ բոլոր շուանները կտրել:

Սարհաս եւ ջորեպան Օհանն ալ հասան վանքին առջեւ եւ իրենց խուրձերը դրին այն վայրը, որ Մաքթենքի կը պատկանէր, որպէս կանաչ մատաղ:

Սարհաս, այդ պահուն, ուղեց որ Սուսամը տեսնէր զինք, խուրձը ուսին, մասնակից երիտասարդներու աշխատանքին:

- Քեռի Օհան, Հեղինցիներն ալ կու զա՞ն վանքի ուխտական տօնը տօնելու:

— Հապա՛, բոլորն ալ, տունով ու տեղով հոս կը հաւաքուին եւ կը խոնարհին ուխտաւորներու բազմութեան: Վանքի տանիքին վրայ քու աւսած վարպետներն ու երիտասարդները Հեղինցի են: Անոնց պարտականութիւնն է վար առնել եօթը տարի առաջ եկեղեցիի տանիքին վրայ դիզուած խորձերը, իսկ վարպետները միշտ Հեղինցիները եղած են, ասրիներէ ի վեր, սերունդէ սերունդ: Անոնք են ճարտարապետները խորձերու դասաւորութեան:

Սարճատի ուշադրութիւնը դարձաւ դէպի տանիքը, ուրկէ խորձերը վար կը թափէին, փլուզումի մը պատկերը պարզելով: Փլուզումը գրեթէ վերջանալուս ձօտ էր, երբ հոն հասաւ Հեղինի իշխան Վարդանը իր հետեւորդներով, հսկող աչք մը պատշնելու կատարուած աշխատանքներուն վերայ: Անոր հետն էր Սուսամը, հօրը մէկ հատիկ աղջիկը, որուն աչքերը ճակատին վրայ կը խաղային, եւ համարձակ էր, երես առած տան սրբիւթի մը պէսա:

Սուսամ հօրը խումբէն բաժնուեցաւ եւ մօտեցաւ Սարճատին.

— Ձեր տունն ալ եկած է ուխտի: Այո տարի շատ ուխտաւորներ կը հասնին ամէն կողմէ...

Սարճատ յուզումնաւոր փիմակ մը ունէր: Այն համարձակութեամբ որով կը խաղային արօտատեղիներուն մէջ, հովիւներու ներկայութեան, շքայած էր, մինչդեռ տասնըմէկամեայ Սուսամը իր սեփական բնին վերայ էր:

Սարճատ, վերջապէս, ուժերը հաւաքեց պատասխանելու Սուսամին.

— Մենք ամբողջ տնով եկած ենք: Ա՛յ, անդին, այն ծառին տակի հիւզակը, դոր կը շինեն, մեր ընտանիքին է: Ես խորձս բերի, հոն դրի, եւ դուք հասաք:

Սուսամի աչքերուն մէջ երջանիկ ժպիտ մը ծաղկեցաւ:

— Ուխտդ ընդունակ ըլլա՛յ, ուրեմն քու բերած խորձն ալ մեր վանքին վրայ պիտի գրուի:

Վանքին կից գիւղին մէջ մեծնալով, Սուսամ արդէն գիտէր մաղթանքներն ու շնորհաւորութիւնները պատշաճ պարագային գործածել, կրկնելով այն՝ ինչ որ իր հայրը ամէնուն կը բաշխէր:

Իշխան Կրպէն, հիւզակի շինութիւնը ձգելով երիտասարդներուն, մօտեցած էր իշխան Վարդանին, մեծատուն եւ մեծահարուստ, որ վանքին տէրն էր եւ հովանաւորը: Անոնց հանդիպումը յարաբերական անհրաժեշտութիւն մըն էր, որ կը պարտաւորեցնէր գոռոզ իշխանը առաջին այցելութիւնը սալու իշխան Կրպէի տաղաւորին:

— Իշխան Վարդան քանի մը մաղթանքներ ըրաւ ուխտի եկած Կրպէին եւ ուշադրութեամբ նայեցաւ Սարճատին: Վանական աշակերտի զգեստաւորումը զինքը հետաքրքրեց.

— Այս տղան որո՞ւն տղան է իշխան Կրպէ՛, վանքերէ՞ն կու գայ:

— Իշխան Վարդան, Սարճատը լուսահոգի եղբորս տղան է, Առաքելոց վանքը պիտի դրկեմ, որ ուսումը շարունակէ: Լուսահոգի Տէր Ղազարը անոր դաս տուաւ եւ յոյս ունէր որ օր մը քահանայ պիտի ձեռնադրուի: Եթէ Աստուած կամենայ, այս տղան մեր տան քահանայական ճիւղը կը վերականգնէ:

— Աստուած պահէ, Աստուած ձեր փափաքը կատարէ:

Սուսամ արդէն հօրը թեւերուն տակն էր եւ կը պատմէր անոր, թէ

... ..

ամառանոցի հիւղակներուն մէջ տեսած էր Սարհաւը իրենց հովիւներուն հետ :

Իշխան Կրպէն օրհնենց վառվոռն Սուսամը, մաղթանքներ ըրաւ իշխան Վարդանի տուն ու տեղին ու զաւակներուն, ուխտաւորի մը ջերմեանդուփեամբ, փոխադարձելով իշխան Վարդանի մաղթանքները :

Ճ

Բազմութիւնները արդէն հասած էին :

Բարձր աստիճաններ վանքի պատերէն վեր բարձրացուցած էին : Վարպետները վերէն, տանիքէն հրամաններ կ'արձակէին, կմախք դարձած տանիքը խորձելու :

Իշխան Վարդան եւ Կրպէն բազմութեան մօտեցան : Հեղինի իշխանը ամէն շրջանի մեծաւորները տեսնելու, բարի պալուստ մաղթելու պարտաւորութիւնն ունէր :

Սարհատն ու Սուսամը հեռուէն մեծ հետաքրքրութեամբ կը դիտէին նոր սկսած կառուցման ճարտար գործողութիւնը : Սուսամը նոյնպէս նոր տպաւորութեանը տակն էր այս քանդուածին եւ վերակառուցումին :

- Ինչո՞ւ քանդեցին, ինչպէ՞ս պիտի շինեն... :

Ահա հարցեր, որոնք իրենց լուծումը պիտի զտնէին այս պատանիներուն աչքին առջեւ :

Սուսամ անհանդիստ աղջիկ մըն էր, հօրը ընկերանալու եւ նոր եկողները տեսնելու հետաքրքրութիւնն ունէր : Սարհատ մեծ ուշադրութեամբ կը հետեւէր կառուցման աշխատանքին, որ շորս պատերէն վեր կը բարձրանար եւ հետզհետէ բրգական ձեւ կը ստանար : Բայց կայծկլտուն աչքերով այս աղջիկը Սարհատի ձեռքը բռնելով կը քաշէր յաճախ տեղ մը, ուր նոր տարազներով ուխտաւորները հասած էին :

Կաղնիի խորձերը աստիճաններէն վեր կ'ելլեն իրարու ետեւէ, այս անգամ անասուր փոխադրելով վանքին տանիքը : Քիչ մը անդին, չուաննեքով վեր կը քաշէին խորձերը : Վերը եւ վարը, բազմաթիւ բազուկներ, աշխատանքի մէջ էին, երկինքին բացուած տանիքը կանաչ, մեծղի բուրգով մը ծածկելու համար : Ժողովուրդին մէկ մասը իր տաղաւարը պատրաստելու վրայ էր : Միւս մասը, հեռուէն ու մօտէն, եկեղեցիի տանիքին վրայ եղած աշխատանքը կը դիտէր : Շարժուն, հեւ ի հեւ, տեսարանը՝ կանչ մը վերէն, ձայն մը վարէն, բոլորին ուշադրութիւնը գրաւած էր :

Սուսամն ու Սարհատն ալ լարուած ուշադրութեամբ տեսարանէն առինքնուած էին : Կարծես գօտեմարտ մը, կամ աւելի շտապը հրապարակը բռնող ցլամարտ ըլլար, որուն վերջաւորութեան կը սպասէին՝ շունչերնին բռնած :

Քիչ առաջ, կմախքած վանքը աւերակի մը տպաւորութիւնը կը թողուր, իսկ հիմա կը կերպարանափոխուէր : Վարպետները խորձեր կը շարէին, տերեւները վար, կոթունները վեր ու նոյն ձեւի շարքը կը հասցնէին մինչեւ վերի մեծ դերանները, ապա՝ կրկին վարէն դէպի վեր՝ մինչև որ տանիքին մէկ կողմը խորձերով ծածկուեցաւ : Միւս կողմին վրայ նոյնքան վարպետներ եւ երիտասարդներ աշխատանքի մէջ էին : Վարպետները իրար կը հանդիպէին մեծ դերաններուն հասած պահուն, ու վերջին խորձին զետեղումը կ'ըլլար երկու վարպետներու լուռ համամտութեամբ : Այս հէնքը լրացնելէն ետք, կը ձեռնարկէին երկրորդ եւ երրորդ խորձերու զետեղման նոյն ճարտարապետութեամբ, բայց առաջին շարքի խորձերու ընդ-

մէջէն բարձրանալով զէպի բուրդին կատարը, որով մէկ խուրճը միւս խուրճին բացը կը ծածկէր կրկնակի եւ հոսակի շարքերու շնորհիւ:

Երբ խուրճերու բրգաւորումը վերջացաւ, վարպետները զերաններուն յենած ցից միւղերուն վրայ խուրճեր գետեղեցին մեծ ուշադրութեամբ: Այս անգամ Հորիզոնական, մինչև վերջին քիւերը:

Վերջին խուրճին դիտելու մէջ, երբ լիանալու ձայներ լսուեցան կանանց զմբէթէն.

- Օրհնեա՛լ է Աստուած, փառաւորեա՛լ է Աստուած...-

Չայնը անցաւ վարը խոնուած բազմութեան մէջէն ու գնաց արձագանքելու ժայռոտ անտառներու եւ ձորերու մէջ:

Վերջացած էր սրբադան արարողութեան առաջին արարը: Այժմ, հինաւորաց տաճարը գմբէթաւորուած էր կաղնիէ անտառով, եւ խորին խորհուրդով կը նայէր Լրկնի կապտախին:

»

Վանքի տանիքէն իջնող երիտասարդներուն երդը կը ծաւալէր ուխտաւորներուն վրայ, համակելով բոլորը.

Ա՛յ խորտիկ, ջան խորտի՛կ,
Ելլեմք սարեր քաղեմք խոտիկ,
.....
.....

Տօնական ուրախութեանց առաջին ազգանշանը տրուած էր: Երբ ըստքի հանած էր պարողները այս ու այն տաղաւարի կողքին՝ իսկ հասուն մարդիկ եւ փորձառու կիները մատողներու պատրաստութեան եւ օճախները վառելու աշխատանքով տարուած էին:

Ուխտաւորներու այս բազմութիւնը անկարգ ամբօրի մը տպաւորութիւնը կրնար թողուլ զուրսէն դիտողի մը վրայ, եւ սակայն, իր աւանդական կարգն ու կանոնը ունէր եւ կ'ընթանար ուրախութեան եւ ազատ շարժումներու ճանապարհով:

Սարհատն ու Սուսամը պարողները դիտեցին, պարերգներուն ձայն բռնեցին եւ միացան իրենց տարեկիցներու խումբին, առանց ծանօթութեան, կարծես բնական ըլլաք ուխտաւորներու ընտանեկան մտերմութիւնը:

Երբ հասան իշխան կրպէնց տաղաւարը՝ Սուսամը Սարհատին հետ համարձակութեամբ մօտեցաւ համախումբ ընտանիքին: Տանակիկները օճախով զբաղած էին, երիտասարդները մատաղի միւս կը կտրէին, հարաները ներս ու դուրս կ'ընէին փարչ մը կամ թաս մը ջուր ձեռքերնին: Կրպէն ընկողմանած էր կարպետի մը վրայ եւ վառած ծխամորճը:

Եկեղեցիի տանիքին վերակառուցման ամբողջ ընթացքին, մտմտուքի մէջ էր Սարհատ եւ պահանջը կը զգար խօսելու Հօրեղբոր հետ.

- Աբօ, վանքի տանիքը ծածկեցին պրծաւ, բայց այնպէս եւ ձմեռուան ընթացքին ինչպէ՞ս պիտի մնայ անձրեւներուն եւ ձիւներուն տակ. տանիքին վրայ ո՛չ հող կայ եւ ոչ ալ քար...-

- Սարհատ, ձագո՛ւկս, մեր հին պապերուն խելքը եւ ճարտարութիւնը շատ էր, անոնց լինածը հազար տարի կը գիմանայ եւ կաթիլ մը ջուր չ'անցնէր ներս:

— Մեր եկեղեցին շուր չի կաթիլի մեծը, ամէն օր ժամ կ'երթանք, կաթիլ մը շուր չեմ տեսած:

Սուսամն էր, որ խօսքի մէջ կը նետուէր Հեղինի վանքին վարկը պաշտպանելու համար:

— Ճիշդ կ'ըսէ ազնիւք, Հեղինի վանքը թերեւս միակ եկեղեցին է, որ կաթիլի հողը ունեցած չէ:

— Եւ չապա ինչպէ՞ս է, որ անձրեւի եւ ձիւնի ջուրերը ներս չեն թափիր, — հարցուց Սարհատ, հոնելուկի մը առջեւ դռնելով ինքզինքը:

Այս հարցումը Սուսամի համարձակութիւնն իսկ զայնց: Հանելուկին պատասխանը չուներ, այլապէս բոլորը պիտի կանխէր իր պատասխանով:

— Իրաւ հարցում է, շատերը չեն գիտեր, բայց այդ մասին չեն մտածած: Մեր հին ճարտարապետները, երբ չեն կրցած քար ու կիրով լրացնել Սուրբ տաճարը, դիմած են այս հնարքին: Այդ հնարքն ալ ստրված են մեր հովիւներէն: Մեր հովիւները կաղնիի խուրձեր կը կարեն, դէպ կը շինեն եւ ձմեռը այդ դէպքերը կը քանդեն եւ ձիւնի վրայէն, սահնակով կ'իջեցնեն դռմերը, այժմերը կերակրելու: Տեսնուած է որ կաղնիի դէպքէն, այդպիսի շարուածքով, շուր չ'անցնիր, տերեւները չեն փճանար: Այդ օրինակով ալ ճարտարապետները, սերունդէ սերունդ, կաղնիի խուրձերով ծածկած են այս վանքը: Անձրեւի եւ ձիւնի ջուրերը մէկ տերեւէն կ'անցնին յաջորդ տերեւներուն եւ կու գան տանիքներէն դուրս կը թափին, տերեւները ճամբայ չեն տար ջուրին, որ իջնէ ճիւղերուն, ու անկէ ալ կաթիլ եկեղեցիին մէջ: Սարհատի մտմտուքը փարատած էր, դարաւոր փորձառութեան դաս մը կը սորվէր իր արդէն:

Սուսամը կարեւոր նոր բան մը սերտած ըլլալու հրճուանքը ունեցաւ: Ու առանց տնտնալու, ցատկեց դէպի միւս տաղաւարները: Գիւղի իշխանին ազնիւն էր ու վանքի պաշտպանի հովեր կ'առնէր իր տարեկիցներուն քով: Վանքի կանանչ տանիքի զաղտնիքը իր գլխուն մէջն էր, իսկ լեզուն, փա՛ռք Աստուծոյ, պլպուլին հետ կրնար մըցիլ:

Տանտիկիներն ու հարսները այժի պոչով կը շփէին այս համարձակ ազնիւկը, որ հարսնցու ազնիւկներուն ճամբան բռնած էր, առանց ուր նենալու անոնց յատուկ ամօթխածութիւնը: Սարհատենց տան կիներու փոփոտքը քիչ մը բարձրաձայն էր եւ կը հասնէր Կրպէին ականջները:

— Կրակ ու բոց ազնիւկ է, աչքերը ճակատին կը խաղան, ամառանոցի մեր տեսածէն աւելի հասակ նետած է:

Սարհատ այս փոփոտքէն վրդովուեցաւ եւ տխրեցաւ, վերջիչելով իր հրացանին հետ կապուած թարմ պատմութիւնը ու հեռացաւ տաղաւարէն ուրիշ պատանիներու միանալու համար: Փոքրիկ աղաքն ու ազնիւկները մանկական ազմուկով քիչ մը ամէն կողմ կը վիտային: Սարհատ աւելի տարեց, քիչ մը պատանի, քիչ մը երիտասարդ խումբերու միացաւ, կամ անոնց հետ քաշից՝ առանց խօսակցութեան, զննելով շրջապատի այլազանութիւնը: Ետքը, մեծերու նայուածքը, հարսներու պուպրիկ գեղեցկութիւնը:

— — —

❖

Սարհատ իր բացառիկ տարազով բոլորին ուշադրութիւնը կը գրաւէր: Ամէնքն ալ կը կարծէին թէ Սուրբ Կարապետէն կամ թարգմանչաց վանքէն եկած աշակերտ մըն է, վարդապետներուն ընկերացած: Գահանաւներու եւ քանի մը վարդապետներու ներկայութիւնը արդէն տեսած էին, մասաղցունները օրհնել ապու ժամանակ:

148-2000

Սարճատ խորհուրդներով ծանրարեոնուած միակ էակն էր ուխտաւորներու այս բազմութեան մէջ: Մէկ գիշերուան ճամբորդութեան ընթացքին մեծցած, մտածումներով լեցուած պատանի մըն էր դարձած, որ լուծութիւնը եւ մինակութիւնը կ'որոնէր: Այնքո՞ւն խնդիրներ մէկէն խուժած էին իր ուղեղին մէջ: Հեռուօր վանք մը պիտի երթար ուսանելու, հայրը չկար, հօրեղբայրներն ու եղբայրները կը սիրէր ընտանեկան բնազդով, բայց նոր, լայնածաւալ աշխարհի մը մէջ նետուած էր, հորեղանները անսահման էին, Սասունցի Դաւիթին անունը լսած էր գիշերը եւ անոր հրեղէն ձին կայծակէ կայծակտումներով կ'անցնէր բարձրարեւոյ լեռներու դադաթներէն: Իրենց դիւղի վերի թաղեցիներու տարկական կեցուածքը կը ճմլէր իր սիրտը: Մինչ, այսօր ուխտատեղիին մէջ, կերպարանափոխուած ժողովուրդ մը կար իր աչքերուն առջեւ, կորովի, ուրախ, վճռական, ազատ՝ իր շարժումներուն մէջ, քիչ մը տօնական զգեստաւորութով, որ յարութիւն առած էր դիւղի հնամաշ դադաղէն: Ու իր աչքերուն առջեւ այս օրուան Հայերը վանքի տանիքը վերակերտեցին ճկուն ու ճարտարապետ իրենց հին, շատ հին ու խելացի պապերուն պէս...

Ու այս ամբողջին մէջ կար Սուսամի պատկերը, պատանեկան առաջին համակրանքը, խլրտումը իր հողիին, որ կը վերանորոգուէր ուխտաւորներու այս ժխորին մէջ:

Սուսունու համարձակ տղեկը կը բացահայէր իր մէջէն: Սուսամբ որքան անկաշկանդ երթեւեկի մէջ էր, ինքը այնքան վերապահ ու անհամարձակ դարձած էր:

Տաղաւարներէն քիչ անդին, ծառին հովանիին տակ, քարի մը վրայ՝ կը խոկար Սարճատ, երբ աղմուկով իրեն ծօտեցաւ Սուսամ:

- Ձեր հիւղակը գացի, հոն չէիր, երթանք մեր պարտէզները խաղող եւ տանձ բերենք: Այս ձորակը իջնենք: Այն գիմացի այդիները մերն են:

- Հապա եթէ մեզ փնտռեն, ի՞նչ պիտի բռնենք...

- Հոս ի՞նչ պիտի ընենք. այստեղ ժողովուրդը իրարու խոնուած է, ո՞վ մարդ կը փնտռէ այս իրարանցումին մէջ. ճաշի ժամանակ կը վերադառնանք:

Սարճատ ոտքի ելաւ եւ ընկերացաւ Սուսամին: Վար իջան ձորը եւ բարձրացան իշխան Վարդանի այդիները: Անոնք երբ կարուեցան աղմկոտ ուխտատեղիէն իրենց թպրտացող սիրտին դարձան: Սուսամը բազմութեան մէջ տեսնուած թոճոտն աղջնակը չէր: Առանձնութեան այդ առաջին վայրկեանն իսկ բաւեց, որ աղջնակը դէպքուն աղջկայ մը շիկնանքն ունենար: Անոնք նստեցան մեծ տանձենիին տակ ու ծանր լուծիւն մը իջաւ անոնց վրայ: Հին խաղընկերները չէին այլեւս, ու խօսքը կը պակսէր այդ մթնոլորտը փարատելու համար:

Քանի մը վայրկեանի լուծիւնը երկուքին ալ շատ երկար թուեցաւ, թերեւս իրենց կեանքի ամէնէն ծանր պահը եղաւ:

Սուսամն եղաւ յառաջապահը երբ դուրսը վեր վերցուց եւ նայեցաւ Սարճատի աչքերուն:

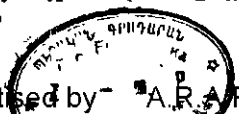
- Վա՞նք պիտի երթաս կարգալու:

- Այո՛. Ս. Թարգմանչայ վանքը, Մուշէն անդին:

Քիչ մը լռելէն ետք՝ Սարճատ աւելցուց.

- Ուխտը վերջանալուն, վաղը չէ, միւս օրը վանքէն եկած վարդապետին հետ կը մեկնիմ դպրոց, այլեւս մեր տունը պիտի չդառնամ, շորհինդ տարի հոն պիտի մնամ:

3800

Սուսամբը յուզուած եւ շառագունած էր, չէր գիտեր ի՞նչ ընէր, ինչ ըսէր: Մանկական ու սրտառուչ բացադանչութիւն մը թուաւ բերնէն.

- Օ՛հ, չորս հինգ տարի՛. ուրեմն զիս պիտի մոռնա՞ս...

- Քեզ Լըբէք պիտի շմոռնամ, պատասխանեց Սարհատ, աշխուժ ու վճռական:

Պատանի սրտերուն լիզուի կապը քակուած էր:

Սարհատ գտած էր իր անձնավատահութիւնը: Երկար նայեցաւ Սուսամի կայծկլտուն աչքերուն.

- Սուսամ, ըսէ՛, շիտակը ըսէ՛, դուն զիս պիտի մոռնա՞ս:

- Թէ քեզ մոռնամ, երկու աչքերս կուրանան, ըսաւ ու բռնեց Սարհատին ձեռքը:

Անոնց ձեռքերը իրարու կապուած մնացին, անոնց աչքերուն մէջ պսպրաց արցունքի կաթիլ մը: Լուսթիւնը անոնց զգացումները օրօրեաց: Տղայ էին տակաւին, իրենց տուած խոստումը եղաւ իրենց նորարդող սիրոյ արտայայտութիւնը:

Երկար պահ մը այդպէս մնացին: Սիրտերը կը խօսէին ու խօսքը աւելորդ էր:

- Երթանք Սուսամ, ըսաւ Սարհատ:

Գիտէր թէ իրենց հարսները պատմութիւն պիտի հիւսէին, եթէ ճաշի նստած ատեն զինք հոն չգտնէին:

Սուսամ ցատկեց տանձենին եւ գոգը լեցուց հասուն տանձերը. ապա մտաւ աչքին, տանձերուն վրայ բաւական ողկոյցներ աւելցուց ու ձեռք ձեռքի իջն ձորակը եւ անտառի մէջէն մադրեցան ղէպի վանք: Քանի մը վայրկեանէն արգէն ուխտաւորներուն խօսնուած էին:

Սուսամ առջեւէն ու Սարհատ՝ անոր ետեւէն, ուղղուեցան Կրպէնեց տաղաւարին կողմը: Սուսամ անկաշկանդ քայլերով մօտեցաւ հարսներուն ու խաղողն ու տանձերը պարպեց պղինձէ փիսէի մը վրայ:

- Մեր այգիէն բերի, ըսաւ ու դարձաւ մեկնելու:

- Ապրիս աղջիկս, ի՞նչ նեղութիւն: Մեր շնորհակալութիւնները մայրիկիդ եւ իշխան Վարդանին: Վաղը պատարադէն վերջ, մեզի հրամանեցէք մատաղի ճաշին:

Իշխան Կրպէնի կինն էր, որ մօտեցած էր Սուսամին եւ անոր ծածերը շոյելով կը խօսէր:

Սուսամ հեռացաւ գրեթէ վաղելով:

Թմբուէի եւ զուռնայի ձայնը պարի մէջ կը պահէր երիտասարդ զոյգները: Իշխանները փոխադարձ այցելութիւններ կու տային իրարու, թաս մը գինի խմելով այս ու այն սեղանէն: Իշխան Կրպէն գլուխը տաք՝ կը վերադառնար Խուլբեցիներու իշխան Արքաւանդի սեղանէն, ուր իշխան Վարդանը երգում կ'ընէր ցածքեցնելու թիթեղ մը լեցուն օղին: Անոր հետն էին Արքաւանդի եղբայրները եւ մէկ քանի իշխաններ Խուլբի շրջանէն, բաժակ մը գինի խմելու Տէր Ղազարեան սեղանէն:

Իշխաններէն Լաք, երիտասարդները կը խմուէին սեղաններուն շուրջ, աճառարանքով պատառ մը բան ուտելու, որպէսզի շուտով վերադառնան պարին: Իշխաններէն սմանք կը խփէին, ինչ որ հաճոյքներէն մէկը կը կազմէր ուխտաւորներուն: Եթէ բազմութեան մէկ մասը կը շարունակէր խանդավառ պարը, ուր կար զգացումներու փոխանակութիւն, երգի խօսքերով, կամ հեւքոտ ակնարկներով, անգին՝ ուրիշ զանգուած մըն ալ համախմբուած էր նշանաբաններու կայքին մօտ: Հաւկիթ մը կամ գլանիկ մը կը դրը-

ուէր որոշ հեռաւորութեան մը վրայ, բլուրի մը կողին, հաղիւ նշմարելի ու փոխն ի փոխ նշանաւորութեան մրցումին կը մտնէին գանազան շրջաններու կարծններն ու որսորդները:

Սարհասն ալ ուշադրութեամբ ու մեծ հետաքրքրութեամբ կը հետեւէր մրցումին: Ոմանք առաջին հարուածէն կը յաջողէին ու այնուհետեւ փորձութեան չէին ենթարկէր իրենց հրացանն ու որսորդի վարկը. ոմանք հինգ անգամ կրակելէն յետոյ, կը հեռանային նեղորտած, ոմանք ալ չորս-հինգ հարուածի ընթացքին՝ կ'արձանագրէին միայն մէկ յաջողութիւն: Ընդհանրապէս մասի վրայ կը համարուէին անխալ խփողները: Ժողովուրդը անոնց յաջողութիւնը ուրախութեան ճիշերով կը դիմաւորէր:

Պահ մը հրացաններու որսորդ կը դադրէր մինչեւ որ երիտասարդ մը վազէր եւ նշանակէտը տեղը դնէր:

Իշխան Կրպէն ալ իր հրացանը եւ աչքի կշիռը փորձած էր: Հինգ հարուածներէն միայն մէկը նպատակին հասած էր, փրկելով Մաթթենքի իշխանի որսորդական պատիւը:

Երբ կրկին փորձի մտնողները կը շարունակէին նշանաւորութիւնը, Կրպէն իր զօրը կանգնած գտաւ Սարհասը, որ լարուած ջիղերով կը հետեւէր մրցումին: Իշխան Կրպէն իր սրտի ցաւը մեղմելու համար ձայնեց.

– Սարհաս, եկուր անգամ մըն ալ դուն փորձէ քու արոյի հրացանը: Ու զէնքը տուաւ տղուն:

Սարհասին սիրտը լեցուեցաւ գորովանքով: Իր տարեկիցներէն ո՛չ մէկը նշանաւորութեան չէր մասնակցեր: Ու զգաց թէ հօրեղբայրը, այդ պահուն, զիւրը պատահած տխուր զէնքը կ'ուզէր սրբէր իր հոգիէն:

Սարհաս ծունկի եկաւ քարին առջեւ, զսպեց իր յուզումը, հրացանի կողքը ամրացուց աջ ուսին, աչքին շփն առաւ ու կրակեց: Հաւկիթը օդը ցնդեցաւ: Ուրախութեան ազդակ մը փրթաւ բոլորին շրթներէն: Սարհաս հագիւ ոտքի ելած ինքզինքը գտաւ հօրեղբօր կրկին մէջ:

– Սարհաս, տղաս, տար հրացանը կախէ հիւղակին մէջ, այլեւս փորձելու կարիք չկայ:

Իշխան Վարդան խօսքը ուղղեց Կրպէնին.

– Աստուած պահէ, քանի մը տարիէն ուզածիդ պէս երիտասարդ մը կը գտնեայ:

– Ծնորհակալ եմ, իշխան Վարդան, թող երթայ ուսում առնէ, Աստուած ողորմած է:

Սուսամ կանգնած էր հօրը զով, Երջանկութեան խնձիղ մը դէմքին, ու ծով ալեկոծութիւն մը՝ սրտին մէջ: Բայց չէր կրնար արտայայտուիլ, վազել բռնել Սարհասին ձեռքը, իր ուրախութիւնը յայտնել անոր, չէ՛ր կրնար:

Սուսամը երես առած նախկին համարձակ աղջնակը չէր:

Ճ

Հրապարակը կը թնդար պարզօտներէն: Սասնայ չորս գաւառակներէն հաւաքուած երիտասարդները հայրենի հողը կը դոփէին, Նայիրեան աշխարհի հազարամեայ արձագանքները լսելու համար: Պարէն դուրս գլորնըտող փոքրիկները իրենց տաղաւարներուն առջեւ պարի շրջանակներ կը ստեղծէին: Կիները կը քայլէին շորտալով, կարծես մասնակից ըլլային պարին: Իշխանները, ուրախ ու զինով, պարի շափերով քայլ կ'առնէին:

Ուխտատեղին իր ուրախութեան դաշափնակէտին հասած էր՝ ձորերն ու լեռները կը թնդային թմբուկի, զուռնայի եւ երգի ձայներէն:

Երկիր նայիրին կը տնջար տարիներու խորհուրդով:

Երբ վանքին կոշնակը հնչեց իր բարձունքէն եւ շարաթ երեկոյեան նախատօնակին հրաւիրեց ուխտաւորները, թմբուկները լռեցին, երգը դադարեցաւ. ու ձորերէն անոնց վերջին արձագանդները եկան խառնուելու կոշնակի ձայնին: Պարի կառոյցները քահուեցան ու ժողովուրդը դիմեց դէպի Եկեղեցին:

— Օրհնեա՛լ է Աստուած, գովեա՛լ է Աստուած...

Հեթանոսական խանգաւառութիւններն ու հրճուանքները այժմ ամփոփուած էին Քրիստոնէական տաճարին կանանշաղարդ առաստաղին տակ, ու մեղմ մեղեդիներու ազդեցութեամբ, ուրիշ ամոքիչ խորհուրդի մը տակն էին:

Ուխտի եկած էր այս բաղձութիւնը եւ հողեկան վերացումով ամէն մէկը իր հոգիին ճանապարհով կը հաղորդակցէր Ամենակարողին ու Անքրննելիին հետ, խնդրելով իր ուխտին կատարումը: Լեռնական այս ժողովուրդը լեռնազագաթներու գմբէթներէն ուղղակի ճանապարհ գտած էր հաղորդակցելու Վերինին հետ, քանի որ Լրկինքը բաց էր իր գլխուն վերեւ: Լեռնական մարդերու աղօթքները կարճ էին եւ կտրուկ: Վերինին կը մնար յոյսի մօժը չմարել այս մարդոց սրտին մէջ:

— Ուխտերնի՞ք ընդունակ ըլլայ...

Այս մաղթանքն էր, որ բերնէ բերան կը փոխանցուէր եկեղեցիէն դուրս եկած բաղձութեան միջեւ:

— Ձեր ուխտն ալ ընդունակ ըլլայ...

Ուրի՛շ:

Ուրիշ ոչինչ կար ըսելիք, բնութեան այս զաւակները կը դառնային բնութեան:

Սասնայ սարեր մեծ ու պզտիկ,
Այ խորասիկ, ջան խորասիկ...

Կերուխում ու պար, յուզում ու սէր, աղուոր աղջիկ մը փայցնել, կամ իշխանավայել խնամիութիւն մը կսպել, վաղուան օճախին ծաղկում մին յոյսով:

Շարաթ երեկոյեան եկեղեցական արարողութեան վերջաբանը՝ «Եւթա՛ք խաղաղութեամբ», շղթայաղերձում մըն էր, օրհնութիւնը այս բաղձութեան, որ մեղքի բոլոր կատարներէն ազատած կը նկատէր ինքզինքը եւ կը նետուէր պարբերուն մէջ, բնութեան խառնելու իր ապրումներն ու բաղձանքները:

Ելլենի սարեր, քաղնի խորսիկ,
Տեսնենի իրար, առնենի պաշիկ...
Այ խորասիկ, ջան խորասիկ...

Պարն էր որ կը ծաւալէր կեանքին շուրջ: Պարգօտի շղթաները իրարու կը միանային, համայնական պատկեր մը ստեղծելով, ուր զանազան դաւառներու տարազներն ու պարոյներու ինքնայատուկ ձեւերը դունապիղ մեծ փունջ մը կը կազմէին, երգերու ու եղանակներու երաժշտական նոր երանգով մը:

Ջարեպան Օհանը, որքան լաւ պատմող էր, նոյնքան ալ լաւ երգող ու զուռնա փչող էր :

- Ֆեռի Օհան, ձայնդ անսպա՛ռ :

Պարգատին զլուխը բռնող երիտասարդներն էին, որ ողբերուած հո-
անդուն երգին եղանակէն, զոյն զոյն թաշկինակները կը շարժէին, պարին
ինքնայատուկ զալարում մը կու տային, ուղեւորութիւնը փոխանցելով շրդ-
թայէ շրթայ : Ու քեռի Օհանը կը հրահրէր զանոնք, փորձառութեամբ զխո-
նարով որ անոնք հրդեհի բռնուած էին, աղջիկներու բողբոջա նայուածքէն :

Իշխաններն ու քահանաները կերուխումի եւ բարեկամական փոխա-
դարձ արցելութիւններու մէջ էին, աւանդական սովորութեան մը պէս :
անկաշխանէ թողելու երիտասարդները իրենց պարելու ուրախութեան մէջ :

Պատանի տղաներն ու աղջիկներն ալ պարի շրջանակի բոլորութիւն էին
եւ հանդիսատես : Անոնք ալ երբեմն պոչ կը բռնէին պարին, խանդավառու-
թիւն մը բերելով համայնական այս տրոփին :

Սարհատ եւ Սուսամ եղան երբեմն իրարու քոյիկը, առանց շաղակ-
րատութեան, ու երբ պատանիներու պարին կը միանային, անոնք իրարու
ձեռք բռնած կ'ըլլային : Այդ լուս շաղկապումն էր անոնց միակ հաճոյքը .
հաճոյք մը՝ որ վիշտով օծուն էր : Երկուքն ալ կ'ապրէին մօտալուտ բա-
ժանման տխրութիւնը :

Սուսամ զմայլանքով գիտած էր Սարհատը, որ շապիկ հագած՝ կը
մասնակցէր դպրաց դասին : Եկեղեցիին մէջ ան կարծես միայն Սարհատին
ձեռք բռնած կ'ըլլային : Ու կէս գիշերին, երբ պահ մը հեռու գտնուեցան պարի
ընդհանուր թոհուրէն, Սուսամ շիկնանքով բռաւ .

- Սարհատ, ժամի շապիկը որքա՛ն կը վայելէ քեզի :

Գլուխը կախ՝ Սարհատ՝ իր յուզումը դապեց, ի՞նչ ըսէր, ինչպէ՞ս
խօսէր իր փոթորկալի սիրտէն ալիք տուող դպրոցումներու մասին :

- Ես շապիկ հագայ, որ ուխտս հանդիտաւորապէս կատարեմ, ու եր-
գեցողութեան ժամանակ, անընդհատ նոյն ուխտը կը կրկնէի :

- Ուխտդ ընդունակ ըլլայ, Սարհատ, - ըսաւ Սուսամ, եւ հարցական
նայեցաւ անոր աչքերուն :

- Ես ուխտեցի այն, ինչ որ քեզի ըսի ձեր այդին մէջ... .

Սուսամ Սարհատին ձեռքը բռնեց, յուզումէն քիչ կը մնար որ փլէր :
Անոր աչքերուն մէջ արցունքը ալիք կու տար : Կոկորդը կը սեղմուէր : Հա-
ղիւ կրցաւ բերանը բանալ .

- Այն սուրբ տաճա՛րը վկայ, որ իմ ուխտս ալ նոյնն է, ժամուն մէջ
հագար անգամ երգում ըրի, որ քեզ պիտի չմոռնամ, ըսաւ, Սարհատի ձեռ-
քը թօթուեց ու հեռացաւ :

Քիչ մը անդին, բազմութեան մէջէն, սկսաւ վազել, անցաւ ամէնքը
եւ ուղղուեցաւ իրենց տունը :

Սուսամ, ճանապարհին, մինակ ու ազատ, հունքուր հունքուր լա-
ցաւ, սիրտը պարպեց, ապա աչքերը որբեց ու շէնքէն ներս մտաւ :

Գիշերը խորհուրդով ու տխրութեամբ կ'իջնէր այս երկու պատանի-
ներուն հողիին վրայ, երբ դուրսը, վանքի հրապարակին վրայ պարողները
իրենց եռանդը կը սպառէին, ու թմբուկները կը թնդացնէին ձորերը : Սար-
հատ իրենց հիւղակէն, ու Սուսամ իրենց տան պատուհանէն կը լսէին .

Այ խորտոխկ, ջամ խորտոխկ... .

.....

Սարհատ երկարեցաւ հիւղակին առջեւ փռուած թաղիքին վրայ եւ

երկար ժամանակ աստղերուն նայեցաւ: Պարերդներու ձայնը զինք կ'օրօրէր, իսկ մտքին մէջ Սուսամի յուզական երդումը կ'արձագանգէր:

Երկնքի վրայ տարածուած աստղերուն հրաշքը կը դիտէր: Փնտուկ իր աստղը ու չկրցաւ գտնել, որոնք Սուսամին աստղը ու անսահմանին մէջ չգտաւ նաեւ այն ոսկեգոյն աստղը, որ չդիտես ո՛ր ժամուն կը պսպղայ երկնի կամարին: Լէյլ ու Մաճուներ չկային անհաշիւ աստղերուն մէջ: Սարհատ մտածեց, թէ այդ աստղերը եկած ու անցած էին հորիզոնէն անդին եւ կամ աւելի վերջը դուրս պիտի գային իրարու հանդիպելու, միայն մէկ վայրկեան, ու պիտի անցնէին իրենց ծիրը շարունակելու ճակատագրականօրէն:

Լէյլ ու Մաճուներ չկային երկնքի կամարին: Սարհատ երկար դիտեց, ու անոր աչքերը փակուեցան աստղերու հսլի մը վրայ:

Կիրակի: Պատարագը վերջացած էր:

Սարհատը զպրտց դասին հետ տաճարին ետեւը կ'անցնէր նախուն շապիկը հանելու:

Կիներու եւ աղջիկներու շարանը իրարու կը յաջորդէր, համբուրելու Աւետարանը, որ քահանային կողմէ անոնց կ'երկարէր: Սուսամ շարքէն դուրս, տաճարին հետի զբան մէջ կեցած՝ կը դիտէր Սարհատը զըզբական դրեւտաւորումով: Գիտէր թէ այդ տարագով այլեւս իր սիրած տղան պիտի չտեսնէր: Ձմայլանքին հետ՝ կար խորհուրդին արժանաւորումն ու սրբացումը, որ այս պարագային, Սուսամի աչքին Սարհատը Սուրբ Գէորգի խորհրդանիշը կը դարձնէր, լուսեղէն պսակ մը դիտուն:

Երգասաց աղաքը դուրս եկան ժողովուրդին հետ եւ ուղղուեցան դէպի եկեղեցիի դուռը: Սուսամն ալ անոնց ընկերացաւ եւ խոնրումի ընթացքին դռնուեցաւ Սարհատի կողքին, նոյնիսկ հպեցաւ անոր ձեռքին: Յուզումահար այս պատանիները կը սարսուռային անխօս: Ելան բակ եւ ուղղուեցան դէպի Սարհատենց տաղաւարը: Սուսամ Սարհատի հետ քայլեց: Իրենց առջեւէն ծանրածանր կ'երթային Առաքելոց վանքի Յովնան Վարդապետը, իշխան Վարդան եւ Կրպէն:

Երբ բազմութենէն Հեռացան, Սուսամ դարձաւ Սարհատին՝ երազուն աչքերով:

- Այս գիշեր երազ տեսայ, դուն նստած էիր կարմիր ձի մը եւ Սպիտակ լեռնէն անդին անցար:

- Վաղ առաւօտ ճամբայ պիտի ելլեմ Յովնան վարդապետին հետ: Կարմիր ձին ի՞նչ կը նշանակէ, չեմ գիտեր:

Պահ մը լուռ մնալէ ետք՝ Սարհատ մտամոլոր աւելցուց.

- Մեր Յայմաւուրդին մէջ իմ տեսած Սուրբ Գէորգը Սպիտակ ձի նստած էր:

- Կարմիր ձին բախտաւորութիւն է, այդպէս կը զգամ ես, այդպէս զգացի երազիս մէջ: Աստուած քեզի հետ ըլլայ, մեր ուխտը չմոռնաս, - վերջացուց Սուսամ եւ վազեց դէպի ձորակ, իրենց այգիներուն կողմը:

Սարհատ շուարումի մատնուեցաւ: Ձէր կրնար անոր ետեւէն երթալ: Հիւրեր կային իրենց ճաշակոյտին: Բայց այս մնաս բարովը սուրի կտրուածքի նմանեցաւ:

Սարհատ մտածկոտ մտեցաւ իրենց տաղաւարին: Սեղան բացուած

էր հիւրերուն: Յովնան վարդապետի ակնն ու ձախին նստած էին իշխանները: Մատաղի միտը առատ էր, դինիի թասերը ձեռքէ ձեռք կը փոխանցուէին: Միայն իշխան Վարդան ու Յուլիի իշխան Արրահամը օղիի մրցումը կը շարունակէին: Իշխան Կրպէնց տան երիտասարդները ոտքի վրայ՝ սեղանին կը սպասարկէին:

Սարհատ անոնց ջովը կեցաւ:
Յովնան վարդապետ թասը բարձրացուց.

– Իշխան Կրպէ, օճախդ վառ մնայ, տունդ՝ շէն. վաղ առաւօտ մենք ճամբորդ ենք, Տէր Ղազարի Սուրբ Գէորդը մեզի հետ կը տանինք Առաքելց վանք: Սուրբը կը մնայ մեր դիւղը իսկ Գէորդը կ'ըլլայ թարգմանչաց վանքի աշակերտ:

Իշխան Վարդան անդիէն.

– Ո՞վ է Սուրբ Գէորդը, հայր սուրբ:

– Ա՞յ, այս տիրացուն, որ արդէն վանքի աշակերտի հագուստը հագած է:

Իշխան Կրպէն, բարեմոյն ժպիտով պատմեց ծնունդը Սարհատին, որ զուգարկիպած էր Սուրբ Գէորդի տօնին, ու Տէր Ղազարը տղուն անունը դրած էր Գէորդ: Բայց երբ ան հինգ տարեկան եղաւ, Յայմաւուրքի էջին վրայ տեսաւ Սուրբ Գէորդի պատկերը եւ Տէր Ղազարի մօրուքէն կախուելով՝ ուղեց պիտնալ թէ ո՞վ է: Երբ լսեց Սուրբ Գէորդի անունը եւ իմացաւ անոր տօնին ծնած ըլլալը, հաւատաց թէ ինքն ալ Սուրբ Գէորդ է:

– Է՛հ, Տէր Ղազարն ալ միշտ ծունկին մօտ կը պահէր այս տղան եւ շատ յոյսեր կապած էր անոր: Պատիկին հաւատքը չկտորելու համար ըսած էր անոր, որ ինքն ալ Սուրբ Գէորդ է: Այդպէս ալ մնաց անունը: Ես միայն Սարհատ անունը տուի Գէորդին, որպէս մեր սարերուն ծնած մէկ հատիկը, յոյս ունենալով որ ժայռի պէս երիտասարդ մը պիտի դառնայ:

Իշխան Կրպէն մեղմաբարոյ դարձած էր, բաժանման ստուգութիւնը եւ պիտին ազդեցութիւնը ներգործած էին անոր վրայ: Գարձաւ վարդապետին եւ իշխաններուն.

– Հայր սուրբ, եթէ դուք եւ իշխանները թոյլ տաք, ես Սարհատս այս սեղանին պիտի նստեցնեմ. մեր վերջին ճաշն է որ միասին պիտի ընենք...

– Հարկա՛ւ, հարկա՛ւ, ձայնեցին ամէն կողմէ:

Սարհատ փախուստի ճամբայ մը կը փնտռէր, երբ իշխան Կրպէն հըրամայեց, որ դայ ու սեղան նստի իրենց հետ:

Սարհատ խորունկ յուզումով կծկուեցաւ Կրպէի թեւին տակ եւ հաց կտրեց Սասնայ իշխաններուն հետ: Ստուգապէս պիտի ճամբորդէր եւ իր կեանքի թելերը կը կտրուէին իրենց դիւղի այս լեռներէն: Բայց չաւլուած դուրգուրանքը իր սիրտը կը լեցնէր անպատմելի քաղցրութեամբ, ու վայրկեան առ վայրկեան կը մեծնար, կը հասուննար կարծես, կեանքի բովին մէջ:

Իշխանները մաղթանքներ ըրին, ուրախացան որ իրենց շրջաններէն ուսումնական մարդ մը պիտի պատրաստուի. ու ջերմօրէն խնդրեցին Յովնան վարդապետէն որ լաւ պահեն տղան: Վերջին խօսքն ալ աւանդաբար պիտի ըսէին.

– Միւր ձեզի, ոսկորը մեզի...

ձիւղ այդ պահուն իշխան Վարդանի ծառան կը ձայնէր ոտքի կեցած
 երիտասարդներուն, սեղանին մատուցուելու համար:

– Իշխան Վարդան, մեզ կ'ամչցնես, տունդ շէն մեայ. առատութիւնը
 ամէն ասէն տեսած ենք:

– Անուշ ըրէ՛ք, այգիներու վրայ Աստուծոյ օրհնութիւնը կայ, այս
 տարի պտուղներու ծանրութեան տակ ճիւղերը կը կոտորին:

Խօսքը ուղղելով ծառային.

– Այ տղա՛յ, ո՞ր այգիէն բերիր:

– Սուսամբ բերած էր եւ ինծի ըսաւ որ քու նստած սեղանին բերեմ...

– Աղջիկս պղտուկ է, բայց մեր տունը կտոմարելու յափ խելք ու-
 նի, ապրի Սուսամբ:

Իշխան Արրահամ օղիի թասը Վարդանի թասին գարնելով.

– Աղջիկդ տղուս պիտի տաւ, բայց թիթեղ մը ոսկի անոր վիզէն պի-
 տի կախես, որ մեր տունը տանինք:

– Երա՞զ կը տեսնես, ինչ է, իշխան Արրահամ, մինչեւ որ ձեր ոչ-
 խարներուն հօտերը տանս գուռը չդան, աղջկանս մաղին մէկ թելը չես
 տեսներ:

Գլուխները տաքցած էին, արամադրութիւնները բարձր: Կատակն ու
 յօխորտանքը իրարու կը յաջորդէին: Անդին, ծառերուն տակ պարզօտի
 երգերը կը զնգային ու ծափ-պարի զարկերը մթնոլորտը կը թնդացնէին:

Ուխտատեղի էր ու բոլորն ալ ուխտաւոր:

Կերուխում, պար ու երգ, թմբուկ ու զուռնա մարդերը կը տանէին
 ինքնամոռաց հրճուանքի, երբեմն ալ լուռ ազօթքի, բաղձանքի մը իրա-
 կանացման ի խնդիր:

Սարհատի ասրումներն ու յուլումները ոչ ոք նշմարեց:

Ճամբորդ էր գէպի անծանօթ բարձունքները: Պիտի բաժնուէր ըն-
 տանի շրջապատէն. շրջապատ մը որ Սուսամի բուրձունքով իր սիրտը կ'ա-
 լեկոծէր:

(Շար. 1)

Կ. Ս.

ՀԱՅ ԴՐՕՇԻՆ (*)

Դեմն ես ահա՛, աչքերուս մէջ կը ծփաս,
Դրո՛շ հայրենի, կը տեսնեմ՝ թեզ ամէն տեղ:
Շուֆրո՞ մօր մը շուֆին նման կ'իյնայ վրաս,
Յնծութեան գիս կը կալանէ՛ յորդ հեղեղ:

Կը տարածուի՞ս, կ'ընդարձակուի՞ս օդին մէջ,
Կը պարփակես երկիր, երկինք, լուսանետ,
Յարութեան նոր շունչ մը կ'առնէ՛ ելուէջ,
Քեզմով հըպարտ հայ կուրծքերու տրտփին հետ:

Ինչպէս յոյս մը անյոյս, կորսուած, որ յանկարծ՝
Հին դարերու մութ խորերէն մշուշոտ
Կը կանգնի դէմդ, հոգի, մարմին զգեցած,
Կը յայտնուի՞ս մեզի ամէն առաւօտ:

Պոյներդ երբեակ, կարմիր, կապոյտ եւ նարինջ,
Թէ իսկ չգգուեն յաւերժակամն Արարատ,
Նոր յոյսերու վազուան հրազն ես դու ջինջ,
Հայ արիւնին մէջ մկրտուած անարատ:

Հ. ԳՐԱՆՑԱՆ

(*) Գրուած է Փահիրէ, 1920-ին, Հայաստանի վարչապետ Ալ. Խատիսեանի այցելութեան առթիւ եւ անոր է պատիւ՝ հիւրընկալ, պանդոկին դրօշմուղին վրայ ծածանող Հայ Դրօշին է տես:

Հ. Գ.

Ա. ԼԵՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՓԻՈՆԸ

ՄԱՐԱՇԻ ՆԱՀԱՆՋԸ

(ԱՆՁԵԱԿԱՆ ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԻ ՈՒ ՅՈՅՋԵՐ)

10 Փետրուար 1920

(Ուշ գիշեր)

Քաղաքին մեր բոլոր ուժերը քաշուած են արդէն: Հայ փախտականներու վերջին կարաւանն ալ անցաւ քովի ձորակէն, զօրանոցի զինուորներու վերջին խումբին հետ: Անոնց ստնածայները դեռ կը լսուին խաւարին մէջէն, դիմացի այգիներուն հսկող սպիտակ տան մօտերէն:

Սուրբ Թորոսի բլուրին թնդանոթները, որոնք այնքան առատ ուսմբ կը տեղային թրքական թաղերուն վրայ, լուած են ժամէ մը ի վեր:

Քաղաքը կը շարունակէ այրիլ:

Զօրանոցին ճրագները վառ են տակաւին: Արդիւուած է մարել զանոնք, որպէսզի թշնամին չկուակէ պարպումը: Փրանսական լքուած զբօշակ մը կը ծածանի տանիքին վերեւ, վերաւոր թռչունի մը թալթուամերով:

Ինծի թողուցած են միայն քառասուն երկու լեզէնականներ, որոնցմով կը պահէմ զօրանոցին առջեւի ամբողջ գիծը, Ամերիկեան ձեւարանէն մինչեւ տաճկական զերեզմաննոց: Անդադար կը կրակենք թշնամի դիրքերուն վրայ՝ մեր ներկայութիւնը զգացնելու եւ մեր նահանջող ընկերներուն թիկունքը պաշտպանելու համար: Թուրքերը կը պատասխանեն ընդհատ հրացանաձգութիւններով եւ երբեմն ալ ձեռնառումներով:

Քափիթէն Պոնուլիքէն, որ ԲԸ- կը մնար, լուր դրկած է ինծի, թէ կը մեկնի անմիջապէս: Ես դիրքերը պէտք է լքեմ քսան վայրկեան յետոյ եւ զինուորներուս հետ արապօրէն պէտք է երթամ միանալ այգիներուն մէջ մեզի սպասող փոքրիկ ջոկատին:

Քսա՞ն վայրկեան... Եւ միայն քառասուն երկու զինուորներով...:

Բայց Սերժան Գասպարն ու իրեն յանձնուած տասնեակը ինչո՞ւ այսքան ուշացան: Երէկ իրիկուն՝ զանոնք տեղաւորած էի հիւանդանոցին մօտիկը եղող տան մը մէջ, ուրկէ պիտի հսկէին լատինական եկեղեցիի ուժերուն նահանջի դծին: Մեկնումի վայրկեանը իրենց պիտի հաղորդուէր հիւանդանոցի Փրանսացի հրամանատարին կողմէ: Յետոյ՝ ուղղակի ջովս պիտի դային: Ինչո՞ւ չեկան, ինչո՞ւ այսքան ուշացան:

Կը բարձրանամ զօրանոց, հաստատելու համար, թէ ոչ ոք մնացած է հոն: Կ'անցնիմ բոլոր բաժանումներէն, բոլոր խուցերէն, որոնք՝ իրենց ամալութեամբն ու վառ ճրագներովը՝ դամբարաններու տպաւորութիւնը կը թողուն վրաս: Մեծ սրահի տախտակամածին վրայ կը նշմարեմ կայծերով:

լեցուն երեք կրակարաններ: Ու ժտածուս մը կը խլրտի, կը դառնայ, կը պարէ ուղեղին մէջ: Ի՞նչպէս կարելի է թուրքերուն թողուլ այս հսկայ շէնքը՝ այնքան ուզմանիւթի եւ զինուորական ուրիշ մթերքներու հետ...

Ոտքի հարուածով կը սապալեմ կրակարանները...

Կը վերադառնամ լեղէնակոններուն ժօտ, խրամներուն մէջ:

Սերժանտ Գասպարը եկած է իր տասնեակին հետ: Իր ուշացումը հետեւանքն է եղեր հիւանդանոցի հրամանատարի մէկ թերացումին:

Մեկնումի ժամանակը անցած է տա՛ւր վայրկեան: Կը հաւաքենք տըղաքը, ստուգումը կը կատարենք եւ կը սկսինք քայլել, ձորակն ի վեր, դէպի այգիներուն հսկող ուղիտակ ու մենաւոր տունը: Հոն՝ մեզի սպասող զինուորներ չենք գտներ: Անոնք մեկնած են, անշուշտ մեզ կորսուած կարծելով: Տասը վայրկեանը երկար ժամանակամիջոց է զինուորական կեանքի մէջ, մանաւանդ նման պարագաներու տակ:

Կը վազենք դէպի հարաւ-արեւմտեան բլուրը՝ վերջապահներուն հասնելու համար:

Թուրքերը կը շարունակեն կրակել զօրանոցի դիրքերուն վրայ, առանց դիտնալու, թէ այլեւս պարապ են անոնք:

11 Փետրուար

Առտուան ժամը 2:

Կը հասնինք Մարաշի առջևի դաշտը, ուր խոնուած են գնդապետ Նորմանի զօրասիւնը, Մարաշի Փրանսական ուժերն ու հազարաւոր հայ փախստականներ:

Պատարին մէջ զիրար փնտոցներու երկար կանչեր եւ երախներու աղեկտուր ճիչեր կը բարձրանան զանազան կողմերէ:

Հիւսիսային ստանաշունչ քամի մը կը փչէ՝ հալածելով երկնակամարի ամպի ծուէններն ու սառեցնելով մեր ոսկորները:

Իշուտին բոլոր թուփերը բռնկցուած են: Եւ իւրաքանչիւր թուփի առջև՝ քանի մը հոպի կանգնած կը փորձեն տաքնալ:

Հուսիսը կը ծագի: Ի՞նչ լուսին — լուսնի բեկոր մը, որ հորիզոնին վրայ կը րացուի՝ վիրաւոր, արիւնոտ աչքի մը պէս:

Ժամը 3:

Զօրասիւնը կը կազմուի, կը շարժի, կը բռնէ Ել-Օղլուի ճամբան: Երկար, հսկայ զօրասիւն մը, որ կը նահանջէ, հակառակ յաղթական ըլլտուն: Անոր կը հետեւի հայ փախստականներու կարաւանը, որուն կ'ընկերանայ մեր (Հայկ. Լեգէոնի) ջոկատը:

Երկու բլրակներու միջեւէն դեռ կ'երեւին Մարաշի բոցերը: Ու անոնց վերեւ՝ զօրանոցը, որ հրեղէն զանդուածի մը, վիթխարի խարոյկի մը վերածուած է հիմա:

Արշալոյսը կը ծագի Ազ Սու գետակին վրայ: Պայծառ՝ շքեղ արշալոյս մը, որ երկնքի հեզնանքը կը թուի ինծի՝ այրող քաղաքի դժոխային եղեռնին հանդէպ:

Հիւսիսային քամին կը շարունակէ փչել եւ ցուրտը հետզհետէ կը

սաստկանայ: Գետակին ափերը սառած են ու ճամբուն եղբերը մնացած ձիւնի շերտերը՝ կարծրացած, մարմարէ սալեր դարձած:

Առաւօտեան լոյսը յստակօրէն ցոյց կու տայ մեզի հայ փախստականներուն վիճակն ու կերպարանքը: Շատերը եկած են առանց վերարկուի, առանց ծածկոցի, առանց որեւէ պաշարի: Կան ալ որ իրենց տուներէն փախած են յանկարծակի, միայն գիւերազգեստով: Բոլորին գէճքը կը կրէ դժբախտ սովին եւ հրդեհներու ու ջարդերու սարսափին:

Ոչ ոք կը նայի ետ: Ոչ ոք կ'ուզէ նմանիլ Ղովտի կնոջ:

Կորաքամակ պատանեք ու ծերունիներ՝ գաւազաններու օժանդակութեամբ՝ կը փաշկոտեն իրենց խոնջ, ուժասպառ մարմինը, ու կը հառաչեն, կը տրան: Պատանիներ, բոպիկ ոտքերով, սառոյցներու վրայ կանգնած՝ կը սարսառն: Երախաները՝ իրենց մայրերու զղանցքներէն կախուած՝ կը տրտնջան, կը ճշան:

- Մամա՛, յոգնեցայ: Զիս ալ շալկէ: Ա՛լ չեմ կրնար քալել...
 - Մամա՛, անօթի մեռայ, կտոր մը հաց...
 - Մամա՛, ո՞ւր կը տանիս զիս: Ես տուն կ'ուզեմ վերադառնալ...
- Խեղճ հայ մայրեր:

Ազ-Սու գետակին կամուրջը այնքան նեղ է, որ անցնելու համար կարգի պէտք է սպասել: Զինուորներու եւ փախստականներու բազմութիւն մը խոնարած է անոր առջեւ: Յանկարծ՝ իրարանցում, ազմուկ, ազազակներ: Թուրքերը կը կրակեն զիմացի բլուրներէն: Մեզմէ կը վիճարուին երեք հոգի: Զօրասիւնի թնդանօթիներն ու գնդացիները անմիջապէս կը պատասխանեն ու կը լռեցնեն թշնամին: Հանդարտութիւնը կը վերահաստատուի բազմութեան մէջ:

Զինուորները շարքով կ'անցնին կամուրջէն: Կարգը կու դայ փախստականներուն եւ մեզի:

Երիտասարդ կին մը խելադարած է: Ան իր զրկի փոքրիկ երախան կը նետէ գետակին մէջ, ու ջուրերուն վրայ հակելով՝ կը քրքջայ, կը քրքրքրջայ...

Աստուած իմ, ի՛նչ զարհուրելի քրքիջ է այդ:

Ահա՛ նորէն էլ Օղլուն:

Զիուս սանձէն բռնած կանգնած եմ մղկիթին մօտ: Կը սպասեմ Քափ-տըվիթին՝ որոշելու համար, թէ ո՛ր տան մէջ պիտի տեղաւորենք մեր զինուորները: Քիչ անդին, բարձրաստիճան սպաները շրջապատած են զօրավար Քերեթը:

Օղանաւ մը կու դայ հարաւի կողմէն, կը սուտանի գիւղին վերեւ եւ մօտակայ արտերուն մէջ ծրար մը նետելով կը հետանայ Իսլահիէի ուղղութեամբ:

- Զիդ Հեծիբ եւ գնա շուտով այդ ծրարը բեր, կը հրամայէ ինծի զօրավարը:

Օղանաւին նետած ծրարը խոշոր պարկ մըն է, զոր խումբ մը հայ փախստական կիներ շրջապատած են ու կը շօշափեն: Ուրկէ՛ եկեր, ինչպէ՛ս Հասեբ են հոգ՝ ինձմէ առաջ:

- Մտի տուփեր կան մէջը, կ'ըսէ անոնցմէ զեռաստի ու Նրբահասակ աղջիկ մը, երբ պարհը կը խնձ իրենց ձեռքն: Հասէն յայտնի է որ միս է... Մեղի ալ տուփ մը տուր, եղբայր, երկու օր է, որ բա՛ն չեմ դրած բերանս...

- Չեմ կրնար, քոյրի՛կ, կը պատասխանեմ: Տէ՛ս, զօրավարը հոն կեցած կը սպասէ...

Ու կը քշեմ ձին:

Աղջիկը, թեւերը պաղատողին իմ կողմը երկարած, կը շարունակէ աղաղակել:

- Ի՞նչ կ'ըլլայ, եղբայր, տուփ մը միայն...

Զօրավարը բանալ կու տայ պարհը: Իսկապէս, պահածոյ մտի տուփեր կը պարունակէ «պաներուն համար»: Տուփերը կը բաժնուին սպանե-րուն:

Ինծի բաժին ինկած տուփը ձեռքս՝ եւ հիմա կը թափառիմ փախըտականներու խումբերուն շուրջ, դտնելու համար քիչ առաջուան աղջիկը, որ արցունքոտ աչքերով ու այնպէս ջերմ աղաչանքով, տուփ մը կը խնդրէր: Բայց ի՞նչպէս դտնեմ զինքը այս բազմութիւններուն մէջ, որոնց վըրայ իրիկուան մութը կ'իջնէ արդէն:

Յուսահատ, միշտ տուփը սեղմած ձեռքիս մէջ, կը մտնեմ այն տնակէն ներս, ուր պիտի գիշերենք: Գետնայարկ տնակ մըն է, մէկ բաժինով, որուն մէկ անկիւնը կապուած են մեր ձիերը, իսկ միւս անկիւնը նստած են իմ ընկերներս — տեղակալներ Բափարժիէլը, Աճէն եւ Քոբնարին:

Կը նստինք ընթրիքի: Մտի տուփերը կը բացուին: Սակայն ես քնալ ախորժակ չունիմ, հակառակ ամբողջ օրը ոչինչ կերած ըլլալուս: Անտեսանելի ձեռք մը կը սեղմէ կոկորդս: Սովահար աղջիկը կը կանգնի երեւակայութեանս առջև՝ արցունքը աչքերուն: Եւ իբր ցաւազին պաղատանքը կը յամառի արձագանգել հոգիիս մէջ:

- «Ի՞նչ կ'ըլլայ, եղբայր, տուփ մը միայն»...

12 Փետրուար

Էլ-Օզլուէն կը հեռանանք առաւել կանուխ, լոյսը բացուելուն պէս: Յուրաք աւելի խիստ է այսօր: Ու փախստականներուն յոգնութիւնն ու անթոթութիւնը՝ աւելի զգալի, աւելի՛ զգեստող:

Քայելու անկարող բազմաթիւ երախաներ կը բեռցուին զօրասիւնի գրաստներուն վրայ:

Ծերունի մը, ուժասպառ, կը կռթնի ճամբուն եզրի մէկ ժայռին, ու կը մնայ անշարժ: Իր արտում նայուածքը միայն կը հետեւի հեռացող կարուանին:

- Քայէ՛, հայրիկ, ինչո՞ւ ես կեցեր: Մենք զօրասիւնի վերջապահներն ենք. մեզմէ վերջ եկողներ չկան այլեւս:

Ձի պատասխաններ: Պօսելու, շարժելու ուժ չէ մնացած վրան: Աչքերը կը լեցուին արցունքով եւ կը հեւայ, կը հեւայ...

Կը յիշեմ Դանիէլ Վարուժանի «Մեր Կոտենկը»:

Կ'անցնինք:

Կ'անցնինք Գարապաղտանի բլուրին կողքէն: Ծամբան կը նեղնայ, կ'որրուփ, կը սողայ մացառուաներու մէջէն եւ քարքարուաներու վրայէն:

Հովիտ մը կը բացուի ժեր առջեւ: Հոն կանգ կ'առնենք, կը հանգրոտանանք երկու ժամ: կը ճաշէ՝ ով որ ուտելիք բան մը ունի:

Բազմութեան զանգուածը կրկին կը քակուի: Զօրասիւնն ու փախուսականներու կարաւանը կը վերակազմուին ու կրկին կը բռնեն ճամբան՝ առաջուան կարգով:

Երկինքը կը ծեփուի թանձր թութիւկերով, կը վերածուի կապարէ մը՝ ուսլ գմբէթի: Ու ցուրտը այնքան կը սաստկանայ, այնքան բարկ ու այրող կը դառնայ, որ փչող հովը հով չէ կարծես, այլ դժոխքի բոց:

Զօրասիւնի ուղտերուն եւ ջորիներուն վրայ բեռցուած երախաներէն շատերը սառած են: Մեռած են՝ բաց աչքերով, պահելով իրենց ղէմքին ընկան զոյնն ու վերջին արտայայտութիւնը: Անոնք վար կ'առնուին, կը նետուին գետին, լքուած պուպրիկներու պէս:

Մայր մը կը խոյանայ իր երախայի անշնչացած մարմնին վրայ, երկու ձեռքերովը կը բարձրացնէ գայն օդին մէջ, եւ անէծքներ կ'ուղղէ երկրնքին. «Ըսէ՛, անդու՛ք Աստուած, ի՞նչ ըրած էր քեզի այս անձեղ պատիկը, որ պատժեցիք զինքը այսքան սոսկալի մահով: Ըսէ՛, ի՞նչ էր իր յանցանքը... Մեռնիս զո՛ւն ալ, անպիտան Աստուած»...:

Ուրիշ կիներ կը փակեն իր բերանը, կը կշտամբեն, կը քաշկուտեն զինքը ղէպի առաջ:

«Զոհեցէ՛ք զիս, կը պոռայ կատաղօրէն: Ես ո՞ւր երթամ ա՛լ: Ամուսինս զարնուեցաւ կռիւներուն մէջ՝ թուրքերու կողմէ: Միակ զաւակս սառեցաւ ցուրտէն՝ Աստուծոյ պատուհասով: Ա՛լ ո՞ւր երթամ, ինչո՞ւ երթամ...»:

Կը շարունակենք քալել:

Իրիկուան մութին հետ կը հասնինք Պէլ Փունար: Գիւղակը այնքան պղտիկ է, որ հազիւ յառաջապահներուն բաւած է իրր ապաստան: Զօրասիւնն ու փախուսականներուն կարաւանը կը համախմբուին, կը խռովին անոր առջևի գաշտին վրայ:

Նորէն զիրար փնտուղներու յուսահատ կանչեր: Նորէն իրենց փոքրիկները կորսնցուցած ծնողներու սրտաճմլիկ ճեծեծանքներ:

Ձինուորները կը լարեն իրենց ցածրիկ վրանները ու կը մտնեն անոնց մէջ: Փախուսականները, խումբ-խումբ, փոթորիկի ըսնուած ոչխարի հօտերու պէս, կը սեղմուին իրարու, կը կծկուին, կը պառկին ամպամած երկրնքին տակ:

Աղօթքներ, անէծքներ, զայրոյթի աղաղակներ՝ ամէն կողմէ: Յուրտին անվարժ սննեկալցիները՝ վերաւոր շնագայլի կաղկանձիւնի կամ վայրի կատուի՝ մլուխի նմանող ճիշեր կ'արձակեն:

Զարհուրելի՛ գիշեր:

Քաւարան է այստեղը, թէ դժոխքի ճամբու հանգրուան:

Մենք, Լեզնոնի չորս սպաններս (Քափարովիէլը, Աճէն, Քօրնարին ու ես), բաւական խոշոր վրան մը ունինք: Անոր մէջ կը հիւրասիրենք ~ աւելի ճիշդը՝ կու գան ապաստանել ~ երեք ամերիկուհիներ, որոնք Մարաշի ամերիկեան հիւանդանոցին մէջ իբր հիւանդապահուհի կը ծառայէին:

Մարաշի զօրանոցէն, ջորիի մը վրայ բեռցնելով բերած ենք սնտուկ

մը ուստի էք եւ թիթեղ մը ուով: Կ'ընթերցե՞ք՝ մեր հիւրերուն հետ, անոնց արծաթէ պատաստաբարոյնով: Ու ցուրտին դէմ պաշտպանուելու համար, իւրաքանչիւրս մէկ-երկու դաւաթ ուով կը խմենք:

Ամէնէն երիտասարդ ամերիկուհին կը փաթթուի Քօրնարթի վզին ու կը համբուրէ գոյն՝ սիրուհի մը համարձակութեամբ: Միւս երկուքը, պառաւ աղջիկներ, կը քնանան իրարու գրկին մէջ: Աճէն ու Քափաղճիկը՝ ճրարին առջեւ նստած՝ կը վիճարանին փիէն Լոթիի դրահանութեան ու թրքասիրական արտայայտութիւններուն շուրջ: Ի՞նչ, սիրա ունին օտարները...

Իւրօքն կը լսուին սառուղներու տնքոցներ ու հունդիւններ: Կը լքուին հեկեկանքներ, կականներ, Վայնասուն:

Վրանի մուտքին բացուածքէն կը նայիմ դուրս:
Սկսած է ձիւնել...

13 Փետրուար

Ձարթօնքի փողը կը հնչէ:

Ամբողջ աշխարհը ծածկուած է ձիւնի թանձր խաւով: Ու տակաւին կը շարունակէ ձիւնել:

Ձարթօնքի՝ փող: Վերջին դատաստանի՞ փողն է արդեօք: Ահա՛ վերանները կը քանդուին՝ տապալուղ մարմարակերտ շէրիմներու պէս: Սպիտակ դաշտը կ'եռայ: Ու ձիւնը ու տակին ցատկոզ հաղաբաւոր մարդկային էակները՝ գերեզմաննոցներէն յարութիւն առնող բազմութիւններ են կարծես: Ո՞վ գիտէ քանիննր պակաս ծնացին, յաւիտենական քուտով, համատարած պատանքին տակ:

Ճամբայ կ'ելլենք դէպի Իսլահիէ: Այս անգամ անկարգ, խառն ի խոռոչն: Բոլոր ձիւնորները, բոլոր սպաները հետիոտն կը քալեն՝ շատեղու համար: Մուրտը այնքան արտասովոր, այնքան ահաւոր է, որ շունչի խոնաւութիւնն իսկ կը սառի ու պրիսմակներ կը կախէ մեր ընչացքերէն:

Հազիւ ժամէ մը ի վեր կը քալենք: Բայց արդէն շատեր կ'իջնան ցրտահար: Ու իրենց մարմինները կը մեռնին սասիճանաբար, մաս առ մաս, ոտքերէն սկսելով: Մահը կու գայ երբեմն ալ դաւառիթ խաբկանքով, քաղցը ջուրի մը պէս, ու իր զոհերը կը փակեն իրենց աչքերը՝ մայրական զրգանքի յանձնուող մանուկի հեղութեամբ եւ նոյնիսկ ժպիտով:

Լեզունականները կ'օգնեն փախստականներուն: Ոմանք իրենց վտիտ պաշարը կը բաժնեն անոնց հետ: Ուրիշներ, հակառակ գինուորական իրերով ծանրարեանուած ըլլալուն, երախտներ կը շալկեն կամ նեցուկ կը հանդիսանան ծերերուն ու տկարներուն: Իւրաքանչիւրը կը ջանայ փրկելն ըլլալ իր զժրախտ ցեղի զաւակներէն դէթ մէկուն:

Կին մը ծունկի կու գայ, թևերը կը տարածէ դէպի վեր ու կ'ազօթէ.
- Աստուած, բաւական է: Ա՛յ վերջ տուր մեր տառապանքին...

Յաղթանգամ մարդ մը կը մօտենայ ազօթող կնոջ եւ իր բռունցքը ճօճելով անոր գլխուն վերեւ՝ կը զոռայ.

- Լռէ՛, յիմա՛ր կին: Վերը աստուած չկայ: Մեր Աստուածը հայ լեզէնականն է:

Լեզէնականները արգահատանքով կը նային գիրենք ճատուած իւր չողին, կը խնդան դառնօրէն.

- Ինե՛ղճ մարդը, փախու՛կ է... կ'ըսեն:

*
*

Կը շարունակէ ձիւնել...

Գեանի ձիւնը կը թանձրանայ, կը բարձրանայ մեր ծունկերէն վեր: Ճամբան բոլորովին կ'անհետանայ անոր տակ: Ու յառաջագահներուն ձիւնը կը բանան նեղլիկ ճամբայ մը, ուրկէ հազիւ երկու հոգի կրնան կողք-կողքի քալել:

Զինուորներն ալ՝ մանաւանդ Սենեկայցիները, կը սկսին ստուերով իյնալ՝ փախստականներուն պէս:

Ձայն մը, որ բարձրաստիճան սպայի մըն է ապահովաբար, կը հրամայէ:

— Հարուածեցէ՛ք կանգ առնողները, դարկէ՛ք տատանողներուն: Ով որ նստի կամ պառկի, այլեւս չի կրնար կանգնել...

Կը լսուին ապտակի, բռնիցքի, մարակի հարուածներու շառաչներ: Ու ճիչեր, հայհոյանքներ, օպնութեան կանչներ:

Կը քալենք...

*
*

Հոգեվար կին մը, ձիւններուն մէջէն, իր դողդոջուն ձեռքով ծըրար մը կ'երկարէ մեզի:

— Առէ՛ք այս ծրարը, կը պաղատի: Ոսկի ալ կայ մէջը... Թող ձեզի ըլլայ: Թող թորքերուն շմայ...
Ոչ ոք կ'առնէ ծրարը: Ո՞վ կը համարձակի իր կրած ծանրութեան վրայ ծրար մը աւելցնել:

Նորէ՛ն ոսկիի խօսք: Փախստական մը հաց կը ինդրէ լեզէնականներէն, իւրաքանչիւր կտորի փոխարէն ոսկի մը առաջարկելով: Լեզէնական մը իր հացին վերջին կտորը կու տայ անոր, ղեղին ոսկին կ'առնէ ձեռքէն ու կը նետէ հոռո՛ւն: Եւ ուժղին ապտակ մը կ'իջեցնէ իրեն դրամ առաջարկողի երեսին:

Կը քալենք:

*
*

Կը շարունակէ ձիւնել՝ հետզհետէ աւելի բուռն, աւելի՛ խելայել թափով:

Խենթեցած քամին կը ճանկատէ իջած ձիւնը, անոր փոշին բարձրացրնելով կը խառնէ տեղացող ձիւնին ու կը զարնէ մեր դէմքին, մեր աչքերուն:

Կը քալենք հաւկոյրներու նման, տարտամ ու բեկրեկուն նայուածքով:

Կը քալենք ձիւնէ ծովի ալիքներու վրայէն եւ ձիւնափոշիի ամպերու մէջէն:

Զինով պարուրուած, քալող ձիւնամարդեր դարձած ենք ամէնքս ալ: Ու մեր քալուածքը գերմարդկային դուպար մըն է մահուան դէմ:

*
*

Վե՛ծ աւետիս մը, որ զօրափունէն կը փոխանցուի փախստականներու կարաւանին, կ'ողջունուի ցնծութեան ազդակներով:

— Հասանք, հասանք...

Ոչ, չենք հասած: Իսլահիէ կարծուածը Ձենծիրլին է — փոքր, լքուած գիւղակ մը, ուր հազիւ քանի մը հարիւր հոգի կը յաջողին ապաստանիլ՝ տնակներուն մէջ իրարու վրայ դիպուելով:

Իսլահիէն հեռու է դեռ:

Գեռ շատ պիտի քայլենք:

Իրիկուան մութը կ'իջնէ, կը դաշնակցի թուրքին դաշնակից ճիւղա-
մըրրիկին:

Կը մոլորինք:

Կ'անցնինք պուրակներու մէջէն, որոնց ծառերը սքողուած հրէշներու երեսոյթն ունին: Շղթայ կաղմած՝ կը հետեւինք իրարու, մեզմէ առաջ ան-
ցածներուն տարտամ դժէն, մեքենարար ու լոխ: Ու մեր երկար շարքերը կը նմանին սպիտակ ուրուականներու անձայն ու անծայր թափօրներու:

Շատ անգամ կը կոխենք սառածներու մարմիններուն վրայ, զորս ձիւնը փութացած է պատանքել: Ու երբեմն՝ կիսամեռներու ձեռքեր կը կառլին մեր սրունքներուն կամ մեր հազուուտին:

Բայց մինք այլևս չենք զլաղիր, չենք հետաքրքրուիր սառող ան-
հատներով: Անհատը դարձած է աննշան մանրամասնութիւն: Հիմա ամբողջ խումբեր կը սառին:

Ու սառող խումբերուն հողեմարքի հոնդիւնները, անդրաշխարհային խորունկ ու արուսմ տեքոցներու նման, ընդհանուր լուսթիւնն եղծանելով՝ կ'երկարին...

Քիչ առաջ, երբ կիներ ու երախաներ շալկելով անցուցի վտակէ մը, ջուրը ծունկերէս վեր բարձրացաւ ու թափեցաւ մոյկերէս ներս: Կը զգամ, որ այդ ջուրը սկսած է սառիլ, կարծրանալ: Ու ինծի կը թուի, թէ երկաթէ մամուլ մը կը սեղմէ, կը ճզմէ սաքերս ու կը փշրէ անոնց սկիւրները: Ինծի կը թուի, թէ կատաղի թժիւր պլլուած են սրունքներուս ու ջիղերս կը բղկանն իրենց թուաւոր ժանիքներով:

Ո՛ւր մնաց, ո՛ւր մնաց, ո՛ւր մնաց Իսլահիէն:

Ես ի՞նչպէս պիտի կարենամ հասնիլ հոն՝ իմ այս դժբախտ սաքե-
րով...:

Յանկարծ՝ վայրաշարժի սուլիւն մը, որ կու դայ հեռուէն, ճիւղա-
մըրրիկի յորձանքներուն ընդմէջէն եւ խաւարին խորերէն, փրկութեան քաղցր հրաւէրի, մայրական սրտադին կանչի մը պէս: Այդ խորհրդաւոր, այդ հեռաւոր ու անտեսանելի վայրաշարժը կը կատարէ մոզական փարոսի գեր, մեր մոլորած, յուսահատ բազմութիւններուն համար: Ու անոր ան-
զադրուժ սոյլը աստուածային շունչ է, որ շարժուն, քալող դիակներուն կը վերադարձնէ իրենց հոգին: Ու ձայներ կը լսուին.

— Փա՛ռք քեզ Աստուած...:

— Իսլահիէի կայարանէն է... Մեր յառաջապահները հոն հազած են ուրբեմն:

- Քաջութիւն: Քիչ մըն ալ տոկանք: Ծուռով հանդրուան պիտի հասնինք...:

Ու բնութեան անողոք տարերքին ու մահուան դէմ մեր սլաշարը նոր թափ կը ստանայ:

Իմ ոտքերս՝ ցաւին սասակութենէն ընդարձացած են: Զանոնք կը քաշկուտեմ ծանր իրերու, շարշարանքի գործիքներու պէս, փայտէ սրունքներ դրած հաշմանդամի տատանումներով: Բայց - ի՞նչ հրաշք - տակաւին կը յաջողիմ քայլել...:

Վերջապէ՛ս - ահա Իսլահիէն:

Զօրասիւնն ու փախտականներու բազմութիւնը՝ հեղեղի պէս՝ կ'ողողեն կայարանը, անոր շուրջի տարածութիւնն ու ամբողջ գիւղը: Հազարաւորներ կը մնան անապաստան, ձիւներուն մէջ ու տեղացող ձիւնին տակ, առանց պատսպարուելիք անկիւն մը գտնելու: Ու շատեր կը սառին, կ'անշընչանան ալդտեղ, հանդրուան հասնելէ եւ փրկուած ըլլալու պատրանքը ունենալէ յետոյ:

Իմ ոտքերս սլիւս կը մերժեն որեւէ շարժում: Կանգնած եմ կայարանի շէնքին մօտ, թեւերս սեղմած կուրծքիս, լուռ ու անշարժ: Ասղնաուքի նմանող սարսուռ մը, որ սրունքներուս ոսկորներուն ծուռէն կը բխի, կը բարձրանայ ծունկերէս վեր ու կը համակէ ամբողջ մարմինս: Քունքերս կ'արձագանգեն սրախ արագ զարկերուն: Զղետնող թուրութիւն մը կու գայ վրաս ու կը փռուիմ կակուղ ձիւնին վրայ...:

Մէկէն՝ զոյգ մը ուժեղ թեւեր կը գրկեն մէջքս - Լեղէնական մըն է, որ շալկելով կը տանի զիս տախտակաշէն անակէ մը ներս: Հոն են Քափաւրճիէնն ու ուրիշ Փրանսացի սպայ մը՝ իրենց ծառայող երկու զինուորներու հետ:

Տնակը դուռ չունի: Քանգած են նաեւ պատուհանները՝ անոնց փայտերով կրակ վառելու համար:

Ձիս կը պառկեցնեն կրակին մօտ: Նախ քիչ մը ոտմ, ապա՝ տաք շօքոյա կը խմցնեն ինծի:

Կը փորձեն քաշելով հանել սառոյցով ապուցուած ու կարծրացած մոյկերս. բայց չեն յաջողիր: Պէտք կ'ըլլայ խշուր դանակով մը ճեղքել ու կտոր-կտոր հանել զանոնք:

Ոտքերս՝ ազատուելով իրենց սառոյցէ կաղապարէն՝ արագօրէն կ'ուռին: Ու աշնպէ՛ս, աշնպէ՛ս կը ցաւին...:

14 Փետրուար

Գիշերը բնաւ չկրցայ բնանալ: Ուրերուս ցաւէն՝ մինչև լոյս տանջուեցայ, տքացի, բնկերներուս ալ քունը խանդարելով:

Հիմա՝ ոտքերս սկսած են սուսալ, սենեկայցիի ոտքեր դառնալ: Կարծես դրուած են բորբոքուն կրակի մէջ ու կը խանձուին: Եւ անոնց ուռեցքը հասած է սրունքներուս կէսին:

Մինակ եմ անակին մէջ: Քափաւրճիէնն ու միւս սպան գացին զբաղիլ դուժարտակներով՝ իրենց հետ տանելով նաև մեզի ծառայող զինուորները: «Քիչ յետոյ կը վերադառնանք», ըսին. սակայն դեռ չվերադարձան:

Ձիս մօտեցուցած են քանդուած պատուհաններէն մէկուն, որպէսզի

կարենամ դուրսը դիտել: Ձիւնսպտտ աշխարհը՝ սրբամալի, բերեղի եւ զանակներու ցուցտանդէսներ սարքած՝ կը շողշողայ կապոյտ երկնակամարն ի վեր բարձրացող պայծառ տրեւին տակ:

Ձիւնուրներու խմբակներ զիշերուան մեռելները կը հուաքեն:

Դիմացի պատին առջեւ լեզէոնական մը կծկուած է՝ երախայ մը դրկին մէջ: Սառած են երկուքն ալ...: Կր ճանչնամ այդ լեզէոնականը: Մէտօ կը կոչէինք զիւրը: Բնիկ Լաթիսթիոյ շրջանի արարախօս հայ դիւղէ մըն էր, Հարուսային Ամերիկայէն կամաւոր եկած: Խիղախ, ազգասէր երիտասարդ մը, որ հայերէնը սորվեցաւ Լեզէոնին մէջ ու այլեւս ուրիշ լեզու չիօսեցաւ: Իր դէմքին պահած վերջին արտայայտութիւնը ենթադրել կու տայ ինծի, թէ երջանիկ մահ մը ունեցաւ, կարծելով որ աղտոտած է կեանքը ով գիտէ որքան տեղ չալկած ու զուրգուբանքով կրծքին սեղմած այդ անտէր երախային:

Երեք զինուորներ՝ պատգարակներու վրայ դրուած՝ կը տարուին դէպի կայարանը: Կը լսեմ անոնցմէ մէկուն աղաղակը.

- Ձեմ ուզեր Ատանա զրկուիլ... չեմ ուզեր, որ ոտքերս կտրուին...

Տարօրինակ տպաւորութիւն: Ինծի կը թուի, թէ ես եմ այդպէս պոռայցող, թէ իմ ձայնիս արձագանգն է որ կը լսեմ:

Կը նայիմ ոտքերուս: Ու կ'երեւակայեմ որ արդէն կտրուած են անոնք: Կ'երեւակայեմ, որ զէնքի ընկերներս կը վերադառնան յաղթական կըռփներէ կամ հպարտ տողանցքներ կը կատարեն, մինչ ես նետուած եմ հաշմանդամներու յատուկ անկելանոց մը, անպէտք կոճղի մը պէս:

Նայուածքս կը քաժնուի, կը հեռանայ ոտքերէս ու կ'երթայ սեւեռուի մեր տնակին մէկ անկիւնը կախուած ատրճանակիս: Մտանքսական ի՞նչ զօրութիւն, մոզական ի՞նչ ուժ ունի այսօր ատրճանակս, որ մարմինս այսպէս անդիմադրելիօրէն իրեն կը քաշէ...

Մողայով հասած եմ տնակին կեդրոնը, երբ ինծի անձանօթ ու հարկապետի աստիճանով բժիշկ մը ներս կը մտնէ՝ ընկերակցութեամբ Գափտըվիէին:

- Ո՛չ, չե՛մ ուզեր, որ ոտքերս կտրուին...

Կասկած չկայ, թէ այս անգամ ես եմ այդպէս պոռայցող:

Բժիշկը ուշադրութեամբ կը քննէ ոտքերս եւ հայրական շեշտով մը կ'ըսէ ինծի.

- Հոգ մի՛ ընէր, տղաս: Այստեղ պիտի պահեմ ու անձամբ պիտի դարձանեմ քեզ: Վստահ եմ, թէ պիտի յաջողիմ փրկել ոտքերդ:

Բժիշկը պիտի փրկէ՞ ոտքերս...

Բայց ո՞վ կ'ընայ, ո՞վ պիտի կրնայ այլեւս փրկել իմ հողիս՝ արիւնի, հրդեհի եւ սպիտակ պատուհասի ահաւոր տեսարաններու յաճախանքէն:

ԱՆՏԱՌԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Յիշում եմ դեռ մի հաճելի երեկոյ-
Արտերի մէջ հիմ ու չճնաղ այն գիւղի:
Մենք սիրեցինք այդ սիրելի երեկոն
Ու պահեցինք մեր մէջ պահն այդ հաճոյքի:

Մաղկաբիզ, գալարածից ճամպարի-
Ու գիւղացի աղջիկներ սեւ աչքերով,
Ու երջանիկ խինդ ու ծիծաղ, երգ ու պար,
Ու գունաւոր շորեր, շորեր շարքերով:

Ու յիշում եմ անտառը զով ու անմեղ,
Լեռներ, լեռներ, կորամ զմրուխտ կանաչում,
Ու նարնջի ծառերի տակ հեւքը մեր,
Ու վիրաւոր, արիւնաբաւ մի թռչուն:

Երանելի՛, երանելի՛ երեկոյ.
Այտե՛ր, լեռնե՛ր, հարկո՞ն խոր ու անտակ,
Վարդե՛ր, արբած սոխակների հեզ երգով,
Ու հիացո՞ւմ, ու մոռացո՞ւմ, ու անտա՞ռ:

Յիշում եմ դեռ ծաղիկները մետաքսէ,
Ու մթնշաղ խոնաւ ու լուրջ կանաչում.
Եւ արցունքաւ մի գոյգ աչքեր մեծ ու սեւ,
Ու վիզը կայս, մեռած, մեռած մի թռչուն...

Լաւրջան

ԳԵԻ

Ա. ՀԱՅԿԱՋ

Ծ Ո Վ Ո Ւ Ն Ո Ւ Կ Ն Ո Ջ
Վ Ս Տ Ա Ն Ի Լ Չ՛ Ը Լ Լ Ա Ր . . .

Մոփափի թաց աւազին վրայ, ուր ազի ջուրը միշտ իր տիրապետութեան սահմանը կը փոխէր, կանեփէ հաստ չըւաններով կապուած էին ձկնորսներու նաւակները: Կ'ըլլային օրեր որ անոնք, լրուած, մտացուած երեւոյթով մը, լըռիկ Կ'օրօրուէին ջուրերուն վրայ: Բայց այս առաւօտ ծովը, գէշ երազէ մը արթնցողի պէս, սրտնեղ էր՝ ու բանի մը չէր հանդուրժեր: Յուրտ էր. մէկը այն ցուրտերէն, որոնք հագուստներուէ մէջէն մինչեւ ոսկորներէ կը թափանցեն: Մոփափին, ուր միշտ բանի մը թափառողներ կամ թեւը ազնկան մը՝ մէջքին շուրջ սիրաբանող տղայ մը կ'ըլլային, մարդ մարդասանք չկար: Հովը արեւելքէն էր ու նաւակները, երկար ժամանակ կապուած մնալէ ձանձրացած շուներու պէս կը կրճէին իրենց կապերը: Քամին, տանիքներէն բարձրացող ծուխի ամպերուն մէջ մտնելով կը ցրուէր զանոնք ու կապոյտ ծովէն բարձրացող ամէն ալիք, սպիտակ փրփուրով էր վերջացած:

Ձկնորս թամին, որ ծովափի այդ տունները ցամաքին կապող խարխուլ ու փայտաշէն կամուրջին էն մտները կ'ապրէր, այդ առաւօտ արթնցած էր բերնին մէջ լեզի համով մը, ու քանի որ կին չունէր իր սրտնեղութիւնը անոր գլխուն թափելու, — ան տասը տարի առաջ մեռած էր երկունքի պահուն — սկսաւ պոռուի իր քով մնացած զուկին՝ ճօղէֆին:

— Ծարժէ՛, աղա՛ս, շարժէ՛, կէսօր կղաւ, կօշիկներուէ մէջ ջաղջի քա՞ր կայ . . .

Նախաճաշի համար ձու եւ խոզապուխտ կերան. կուլ տուին սեւ ու տաք սուրճը՝ եւ անապարանջով, հայրը առջեւէն, տղան ետեւէն, վար իջան կրտս-

մաշ ու մամուպատ սանդուխներէն: Տարինկու զործածութեամբ այրած-մրկած ծխամորճը իր աղուներուն մէջ սեղմած, Թամ, մրթմոթալով կ'ազօթէր: Կ'ազօթէր տարիներէ մնացած սոփորութեամբ մը, առանց երբեք վախնալու թէ կրնային Աստուած կամ Աստուածածինը, չհասկնալ իր ըսածը, չլսել իր խնդրանքը՝ որ արգէն շատ մեծ բան մըն. ալ չէր. — Յաջող որս՝ ու ապահով վերադարձ:

Նաւակին ութ-տասը քայլ միայն մնացած էր երբ անդրադարձաւ, թէ ինք բան մը չէր վերցուցած հետը, ու արդան էր որ կը կրէր ամէն բեռ. ուռկան, պարան, դօշ, գինիի փարչ . . . Դեղնած, տխուր ու փափկակազմ մանչ մըն էր այդ տղան ալ, որ չես գիտեր ինչու՛, հակառակ լաւ ուտել խմելուն ու ծովու ստողը օդին մէջ ապրելուն, առողջ չէր, վրայ չէր դար: Իր հայրական սիրտը քիչ մը վրդովուցաւ:

— Կ'ուզե՞ս, ջեղի ձեռք մը տա՞մ, չե՛:

— Ձէ՛ փափա, արգէն հասանք: Հայրը գոհ մնաց պատասխանէն: Թող շարքաշ մեծնայ, մտածեց ինքն իրեն. ես չեմ գիտեր պարագայ մը որ մէկը, քիչ մը ծանր աշխատելու համար մեռած ըլլայ . . . Արգէն ալ կրտսայ չէ, կարդեմ՝ կը կարգուի . . . Աստուածածնայ սօնին տաննեւութ տարեկան պիտի ըլլայ. ես, այդ տարիքիս . . . Մտածման թելը ուղղութիւն փոխեց, եւ զնայ քառասուն տարի. — ես այդ տարիքիս սիրտ-հարուած էի ինձմէ սանուազն տասը տարի մեծ ազնկան մը՝ Էմմային հետ, ու մինչեւ կէս գիշերները, կամ կիթառ կը նուազէի անոր պատիճ տակ եւ կամ . . .

Օրերը ի՞նչ շուտ անցան, որքա՞ն երջանիկ էի այդ օրերուն... աշխարհի վրայ հոգ մը շուենէի... հօրենական ասնոս մէջ... ես ի՞նչ տուած եմ, ի՞նչ ունիմ տարու գուակիս... Յուզուեցաւ, սիրտը փափկացաւ:

- Ձգո՛ւջ, տղաս, ստքերդ չթրջես, շուրտ է: Գինիի փարշը առի՞ր հետդ:
- Այո՛, փափա:

Արդէն նաւակին մէջ էին: Հարիւրաւոր ճայեր, անձիկ, կը սաւառնէին իրենց շորս կողմը, ու երբեմն վար սլանալով, այիբի մը կատարէն կամ ծոցէն կը խլէին փայլուն թւփերով ձուկ մը:

- Օգնէ՛ ինձի որ առագաստը բանանք, արդէն ուշ է, ըսաւ հայրը աղուն ու ձեռքը ձակտին գրած, հետախուզեց հօրիդանը:

- Յիսո՛ւա Գրիստոս, օգը կ'աւրուի. արդեօք ի՞նչ ընենք, ե՞տ դառնանք...

- Ի՞նչ գիտես փափա:
- Երթանք բախտերնիս փորձենք, շատ չենք կենար, կը վերագառնանք:

- Այո՛, փափա: Ի՞նչ գիտես փափա:

Թամիի նաւակը հարսի պէս աղուտը էր: Անոր առագաստները՝ ձիւնի կամ ծովու փրփուրի պէս սպիտակ: Գարունը, հայր ու որդի, լման երեք օր աշխատեցան անոր վրայ մինչեւ որ կողերը լաւ մը մաքրեցին ու ջնարակեցին. յատակին փակած խեցիներն ու ջրմամուտները լաւ մը խողանակեցին:

Երբ նայլընէ առագաստները հովով լեցուեցան, նաւակը թոռա ջուրերուն վերայէն:

Թամին, ստքի, մօղերը հովին, գինիի փարշը ծալուած բազուկին վրայ հանդիցուեցած՝ քանի մը լեցուն կում խմկո՞յ՝ ու զայն աղուն երկարելով, ըսաւ դրովով.

- Փորդ տաքցուր:

Երգել սկսաւ: Մեծ ու առողջ թոքերը ծովու բուրումով յաղեցած օդով լեցրնելով, գլուխն ու լայն կուրծքը բաց, անտալ՝ բայց ամուր օւ հաճելի ձայնով մը, կ'երգէր: Մովէն ետ չեկող անբախտ ձկնորսի մը յիշատակին վրայ ձեւուած երգ մըն էր երգածը: Երբ անդրադար-

ձաւ այդ բանին, ձայնը կտրեց ու դարձաւ իր աղուն.

- Գիտե՛ս, ծօ, երբ քսան տարու ըլլաս, քեզ պիտի կարդեմ:

- Այո՛, փափա:

- Տղայ, դուն ճայտ փափա՞ս ըսելէ զատ ուրիշ բան չե՞ս գիտեր:

- Այո՛, փափա, գիտեմ, ոչ ըսել ալ գիտեմ փափա:

- Ուրեմն, ըսածս գործիդ զալուն համար էր որ ճայտ փափա՞ս ըսիր:

- Այո, փափա:

- Է, մէկը գտա՞ծ ես, մտքիդ մէջ մէկը ունի՞ս:

- Այո, փափա:

- Ո՞վ է, ես կը ճաննեմ՞:

- Մինչոտինա Դորան:

- Ո՞վ:

- Գիտե՛ս, Դորան:

- Քոնթիներու աղջի՞կը:

- Այո, փափա:

- Կը սերե՞ս գինջը:

- Այո, փափա:

- Ան ալ քե՞դ, ինք լուր ունի՞ գինջը սերելէդ:

- Այո, փափա:

- Ձինջը համբուրա՞ծ ես:

Տղան պահ մը վարանեցաւ, յետոյ պզտիկ ձայնով մը, ըսաւ.

- Այո, փափա:

- Վայ անառակ...
- Այո՛ փափա:

- Է, ան պզտիկ չէ՞ քեզի համար:

- Ձէ փափա, երբ ես քսան ըլլամ, ան ալ տասնեւութ կ'ըլլայ:

Լուսին: Կապոյտ կանաչ ջուրերուն վրայ նաւակը կը սուրբար: Արիէն բաւականին հեռացած՝ ծովուն բացերը հասած էին: Իրենց աջ կողմը, ջուրերուն վրայ, հանդիլու համար թառած մըրըրկահաւերու պէս, հետուէն կ'երեւէին ուրիշ ձկնորսներու նաւերուն առագաստները:

- Հոս կենանք ու բախտերնիս փորձենք:

- Այո՛ փափա:

Փորձեցին: Բան մը չկրցան բռնել: Միայն քանի մը հատ փշոտ ու արհա-

մարտիկի՝ ձուկ: Հաւաքեցին ուսկանը ու պատրաստուեցան տեղ փոխելու:

- Միւս ձկնորսներուն քով երթանք, կէս ժամ է տնոնք իրենց տեղէն չեն շարժած, ըստե տղան հօրը:

- Այլը չհասած բաներու մասին մի խօսիր, գայն մեզմ յանդիմանեց հայրը, ես ձուկ գտնելու համար ուրիշի օգնութեան պէտք չունիմ: Աւ կոչտ ամուր ձեռքով մը շփեց իր բառակուսի կզակը, որուն վրայ երեք-չորս ծօրուք կը սեւորայ:

- Այո՛ փափա:

- Դեկը ամուր բունէ եւ զգոյշ եղիր, առադաստները պիտի դարձնեմ:

◆ Այո՛ փափա:

Տղան հիմա դեկը բունած էր ու քանի որ ալ ուրիշ ընելու գործ չունէր, կը մտածէր- կը մտածէր թէ հայրը բարի ու խելացի մարդ մըն էր. թերեւս բոլոր հայրերուն լաւագոյնը. ինչպէ՛ս ալ դիտցաւ թէ մէկը կը սիրէի՝ ու հարցուց արձա՛ն մասին... Ա՛... Դո՛րա, Դո՛րա, Դո՛րա, բայիկ... Ամէն բան պիտի ընեմ քեզ երջանիկ ընելու համար... Ծովէն մարդարիտ պիտի որսամ, երկինքէն՝ աստղեր... Բնա՛ւ, բնա՛ւ պիտի չլացնեմ քեզ: Եթէ միայն գիտնաս թէ որքա՛ն կը սիրեմ քեզ... Եթէ միայն գիտնաս թէ քեզ համբուրած, քովդ եղած պահերուս սիրտս ի՛նչ կ'ընէ... Սեւ մազերուդ զէջիե տակէն դուրս նայող սկանչի իսկ սիրուն է...

Յետոյ մտքի աչքերով տեսաւ իր ապագայ երջանիկ բոյնը:

Կը՛ ձիւնէր տմէն կողմ. ծովին վըրայ, աւազուտին վրայ, շամբերուն վըրայ, իրենց ապագայ տունին կարմիր կղմինտրով տանիքին վրայ... Անպայման տանիքը կարմիր՝ ու պատերը ճերմակ պիտի ըլլային - ներսը, օճախին մէջ, մեծ կրակ մը կը ճարճատէր ու ստինն մէջ կ'եռար կենսատու ձկնապուրը՝ տունը լեցնելով իր աղուսը բուրումով: Դորան հակած է օրօրոցի մը վրայ ու կաթ կու տայ իր երրորդ զաւկին՝ որ մանչ մըն է: Երբ մեծնայ, իրեն պէս ձկնորս պիտի ըլլայ: Բժիշկ, փաստա-

բան, օրերայի երգիչ կամ դատաւոր պիտի ըլլայ... Իր տունի դիտնայարկին մէջ պատրաստուած գինի պիտի չիմէ, ալլ՝ աշխարհի լաւագոյն հնամանիքէն ներածուած շումբայն:

Արդեօք այս երրորդէն վերջ քանի՞ զաւակ ունենայու եմ... Երեք ե՛ւս, թէ՛ չորս՝ որ ընդհանուր դուժարը եօթի հասնի... Եօթը բախտաւոր թիւ կը համարուի: Յաջորդ անգամ Դորան տեսնելուս իրեն խօսելու եմ այս մասին ու հիմա կուրնէ համաձայնելու եմ: Ես կ'ուզեմ որ տունս լեցուի անոնց աղամուկով, անառակութիւնով, կոխկերտով ու սէրով... Ես ալ, օճախին զլուխը նստած, խաղաղութեամբ պիտի քաշեմ ծխամորսն ու սիրտս, պայծառ օրուայ երկնքին վրայ սաւառնող ճայի մը պէս, ուրախ պիտի ըլլայ...

Յուրտէն զանգատող հօրը ձայնը ընդհատեց իր մտածման թելը ու վերադարձուց զինքը ներկային: Ուսած առաջաստներով ու գէշ կերպով մէկ կողմին հակած, նաւակը կը սուրբար: Երկինքը ամպամած էր՝ ու ջուրերը սեւ ըլլալ կը թուէին: Ետեւին, ցամաքին սահմանագիծը կը հալէր, կը խտնուէր ծովին, ու հեռուն, ծովածոցին կռակը բարձրացող մետաղեայ մեծ կամուրջը, հիմա թեթեւ, թափանցիկ մշուէն ու հեռաւորութենէն գորշ, անորոշ գիծերով իր ցանցը բացած առասպելական սարդոստայնի մը կը նմանէր: Իրենց շուքը կամ իրենց հետեւող ծովային թռչուններ չկային ու, պրկուած պարաններուն մէջ, հովը կը սուլէր: Ավիքները շառաչելով կը փչրուէին նաւակի կողերուն վրայ ու ջուրի փոշին ծովու աղի համը կը բերէր իրենց շրթներուն:

Անգամ մը, տղուն մտքէն անցաւ որ հարցնէ հօրը թէ՛ ճճճ կ'երթանք, բայց անոր գոչոհութիւն պատճառելէ վախ՛նալով, լուց՝ ու յանձնուեցաւ իր երազանքին:

Երբ բաց ծովուն վրայ մինակ էին, միւս մինակ, առաջաստներուն մէկ մեծ մասը առին վար եւ ուսկանը նետեցին

ուր: Յանցը ճողփիւնով ինկաւ ջուրը եւ սուզուեցաւ: Բագմաթիւ պղպղակներ մեռան իրենց շուրջ: Հովի ուժգին շունչ մը գէշ կերպով օրօրեց իրենց նաւակը: Պահ մը վերջ, երբ հայր ու որդի ձեռք ձեռքի տուած ուսկանը դուրս կը քալէին ջուրէն, տարեց ձկնորսը նշմարեց որ, ծոզն ալ, հովն ալ, յանկարծ խեղճացան: Անրնական էր: Մէջքը շտկեց, ու ձեռքը ճակտին հովանի, գննեց չորս կողմն ու հորիզոնը: Ամէն բան մուժ էր: Մոզը՝ լոյծ կապար: Ո՛չ մէկ թռչուն երկնքին վրայ: Մտահոգուեցաւ:

- Տղա՛ս, ըսաւ, անմիջապէս ճամբայ պիտի ելլենք տուն դառնալու համար, աճապարէ:

Աւ խորապէս մտահոգ, հարկոյնը նորէն գննեց:

Ձէ՛, սխալած չէր: Մոռցաւ օգնելու իր գաւկիին ու կրկնեց իր ազգարարութիւնը.

- Աճապարէ՛, ժամանակ չկայ, հիմա ուր է ուր չէ կու գայ:

- Ո՛վ:

- Թայֆունը:

Ահաւոր բառը ըսուած էր: Այլ չխօսեցան՝ ու սկսան տնդադիւն աշխատիլ: Հաղիւ ճամբայ ելած ու քիչ մը յառաջացած էին, երբ հորիզոնի մուժ խորքին վրայ երեւցաւ աւելի մուժ, սեւ վարադոյր մը, որ ծալ ծալ, իրենց վրայ կու դար:

- Օպնէ որ բոլոր առաջաստները վարսունենք:

Դեռ այդ գործը չէին վերջացուցած երբ եկաւ ան: Իր առաջին շունչովն իսկ քիչ մնաց նաւակը շրջէր՝ կամ դայն տուած, նետեր չեա պիտէր ուր:

- Դոյլէն գատ ամէն բան նետէ ջուրը, դոյլը պահէ՛՛ որ անով նաւուն ջուրերը պարպես, հրամայեց հայրը տղուն՝ ու կառչեցաւ թիակներուն: Նաւակին քիթը իրենց վրայ արշաւող ալիքներուն զլժ պահելու համար կատաղօրէն, յուսահատօրէն կը թիավարէր: Երբեմն փրփրաբաշ ջուրերու կատարին էր, երբեմն անդունդներուն մէջ, նորէն վեր, կրկին վար...

- Դործերնիս Աստու մնաց, տղա՛ս, աղօթէ՛...:

Աղօթեցին:

- Աստուածածին, Յիսուս, Աստուած, հոգ սուրբեր, զո՛ւր հասէք օգնութեան:

- Յիսուս, Սո՛ւրբ Աստուածածին, միշտ կ'աղօթէր տղան:

- Տղա՛ս, Սուրբերուն ալ աղօթէ, Աստուծոյ ալ կանչէ, մեզի օգնութեան հասնիլը չլուրս չսնուրսի գործ չէ...:

Մահու եւ կենաց պայքար էր, խաչակնքելու իսկ ժամանակ չունէին. մին կը թիավարէր, միւսը՝ նաւակը պարպելու կ'աշխատէր... Վերջապէս պատահեցաւ անխուսափելին. լեբան բարձրութեամբ ալիքի մը կատարէն ինկան անդունդը, ու յաջորդ ալիքը, ու յաջորդը, ու անոր յաջորդը՝ պայթեցան իրենց վրայ:

Երբ ջուրերը խաղաղեցան, երկրի սահմաններուն հսկող եզերապահ նաւու մը ծովայինները խորակի մը վրայ գտան հայրը՝ վիրաւոր ու կիսամեռ:

Մոզը անհետ կ'լլած էր ձօն:

Իր անունը դրին Թայֆունի ընթացքին կորսուածներու ցանկին մէջ:

Քիչ մը կազդուրուիլ ու ինքզինքը զանելէ վերջ, ծերունի ձկնորսին առաջին գործը Դորայի այցելելն եղաւ: Ձայն տեսնելով յուզուեցաւ ու նստած, սղու մը պէս լացաւ:

- Ինչո՞ւ կու լայ, ես իրեն ի՞նչ եմ քրած որ, հարցուց աղջիկը իր մօր մօտ վաղելով:

- Ո՞ս ի՞նչ գիտնամ, դուն պէտք է պիտեսաս, երբ դուռը բացի՛՛ քեզ հարցուց:

- Ո՛վ է, կը ճանչնա՞ս գինքը:

- Այո, Թամ Պօնարենէ կամ Պօնարօնօ, կամ նման բան մը, ըսաւ Շիփս Հետ. ծոցին մէջ տուն ու ձկնավաճառի խանութ ունի:

- Ա՛, հասկցայ, ձոյին փափան է...:

- Ճօ՞ն ով է:

- Ապուշ մը, քանի մը անգամ Հետը դուրս էի ելած, անցեալ ամսուան Թայֆունին մէջ կորսուեցաւ... Ա. Հ.

ԽԱՐՈՒԿԱՀԱՆԴԵՍ

Կը վառեմ սէրս նստիկին՝
կտր բուզքի՝ մը նման:

Ս.Ն. ԳՕՅԱՀՅԱՆ

Կտր բուզքի մը նման,
Այնպէս անհոգ, անտարբեր,
Կ'այրեմ սէրս այս գիշեր.
Այս գիշեր սիրտս կ'այրեմ
Այնպէս անհոգ, խնդալէմ,
Կտր բուզքի մը նման
Ուր սին խօսքեր գրուած կան:

Կտր բուզքի մը նման
Այս գիշեր սունն կ'այրեմ.
Կ'այրեմ պարտէզս նսմ.
Մառերը մերկ ու բոլոր
Մազիկները սգաւոր.
Կ'այրեմ եւ տանս թամբան
Կտր բուզքի մը նման
Ուր մութ խօսքեր գրուած կան:

Կտր բուզքի մը նման,
Այնպէս անհոգ, անտարբեր,
Ես դեռ կ'այրեմ այս գիշեր
Քաղաքը այս տօնական՝
Հսկայական գերեզման
Դեռ կենդանի մարդերու.
Կ'այրեմ լեռները հեռու,
Բոլոր դաշտերը աշման՝
Կտր բուզքի մը նման.
Կ'այրեմ աշխարհն այս գիշեր
Այնպէս անհոգ, անտարբեր.
Կ'այրեմ երկինքն այս գիշեր
Կտր բուզքի մը նման
Ուր սին խօսքեր գրուած կան:

Եւ հիացած, ծնրադիր
Այս հրդեհին դէմ անծիր,
Գողեցկութեան մէջ անհուճ
Այս բարձրացող քոցերում՝
Ես հեթանոս՝ կ'ազօքեմ,
Բազկատարած կը սպասեմ.
Այս խարոյկին երկմադէգ
Նախրական ողջակէզ՝
Ես ալ այրիմ, մոխրանամ
Կտր բուզքի մը նման:

Ռ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Փարիզ 1962

ԻՐԱՒ, ՏՕՄԻՆԻՔ

Ձախին, դեղարանի մը ցուցափեղկին մէջ պիտի քննէր տարատիւ գիծերը, շապիկին պէտք եղած թուլութիւնը, անգամ մը սանտրէր մագերը ջրուտ ձեռքով:

Քառուղիին հասնելէ առաջ պիտի անցնէր փողոցը, որովհետեւ անոր միւտ կողմը հսկայ շէնք մը կար, աղուոր, փայլուն քարերով: Անոր առջեւէն կ'իջնէր մոզայիքէ լայն սանդուխ մը:

Տարօրինակ բան մըն էր սանդուխէն իջնելը. կարծես շարժապատկեր կը դարձնէր:

Դիմացը, աւելի վար, քառուղին էր: Ինքնաշարժներու վախազդող խաշածուտ մը կը քակուէր ու կը հիւսուէր ամէն վայրկեան. հսկայ փիշապ մը հոն, կ'երկարէր ու կը կծկէր անդամները դանազան ուղղութիւններով: Որքան աղմուկ, որքան վաճօք կը ժայթքէր այդ լուսեղէն ցանցէն:

Ձախին, հաստատուն սիւներ, լայն տրամադիծով: Երկու սիւներու արանքէն, քիչ մը ամպ ու կապոյտ, շատ քիչ ծառ:

Այլին, ցուցափեղկերն էին: Իսկ վարը, ոտքերուն տակ, խայտարեղ տղտղտ պոստիկ քառակուսիները մոզայիքներու:

Գոյներու հարուստ շարաններ կու գային, իրար վրայ կը դառնային, կը հիւսուէին, հոռուն, չըջանական, բուրդեր կազմելու համար, ու կը կորսուէին յանկարծ սանդխամատի ծայրին:

Պիտի քթթէր աչքերը վար նայած ատեն: Ու այդ գոյները կը մշուշոտէին. քառակուսիներու շրջափոփոքը կը լայննային, կը խառնուէին իրարու, չըջանականները կը մեծնային, կը զսպանակուէին: Աշխարհը կը մեծնար, կը մշուշոտէր, կը դառնար: Պիտի ցնցէր գլուխը, եւ հասած կ'ըլլար հինգերորդ սանդրխամատին: Պիտի դարձնէր գլուխը զէպի աջ ու ժպտէր Պրազիլուհիին մեծմեծ կուրծքերուն:

Ճերմակ ժանեակէն դուրս պոռթկացող այդ առողջ լեցուն միսերը կը զրաւէին ամէն օր իր առաջին նայուածքը: Ճերմակին տակէն երեւցող կլորութեան ներքին խաւերուն մէջ անշուշտ շարժումներ տեղի կ'ունենային, խաւաքարտին անհասկնալի խճորումներ, երկու հրաբուխներու տաք փորին մէջ տեղի ունեցող աղիքային արորումներ, լուծուածներ. եւ ներկուած դոնդերէն ալիք մը, հետը առած քիչ մը այդ տաքութիւնէն, քիչ մը աղիքէն, քիչ մը շարժումէն ու քիչ մը խաւաքարտէն. կու դար իրեն, կը

փչրուէր նայուածքին, մորթին, ձեռքերուն վրայ: Մատները զիչ մը կը շարժէին ու կը նայէր բերանին:

Ինչ տաք ժպիտ կը բաշխուէր անոր խոշոր բերանէն ու ակուններու աղուոր շարքէն: Մուրճի ճերմակ հատիկներու նմանցուցած էր դանոնք ամէն անգամ, ու իր ակուններուն տակ կարծես խլըրտուք մը կը լսէր ամէն անգամ: Տաք սուրճ, տաք ժպիտ իրար կը խառնուէին: Անոնք բոլորին էին, բոլոր տեսնողներուն:

Նայուածքը բայց, որ մէկունն էր, դամուած կը մնար դիմացի սիւնի վերի աջ անկիւնին: Մէկուն ուղղուած հասուն նայուածքը հրաշազօրծ վայրկեան մը բռնէր էր, դամեր սիւնի անկիւնին. ալ անձեռնմխելի էր, հեռու:

Այն ատեն անտրոտ զգացում մը կ'ունենար: Երգ մը մուտալով ալ կը վազէր սանդուխներէն:

Պրազիլուհիէն ետք ալ չէր մօտենար ցուցափեղկերուն:

Կանցնէր սալարկին վրայէն, դուրսը կախ: Բան չէր մտածեր: Երբեմն երկինքի կտոր մը կ'իյնար ոտքերուն տակ, աղտոտ ջուրի մը գոյնը առած: Ձմերուկի շրթունք մը, եւ բառեր, բառեր, ճըմըռթկուած, թխմուած, պարպուած, թերթերու, թուղթերու աղտոտ արի վերածուած:

Պիտի անցնէր անոնց վրայէն, պիտի հասնէր կայան, ու սպասէր հանրակառքին, կայանի աջ ծայրէն հինգ քառակուսի դէպի ձախ, ճիշդ հոն, այդպէս, առանց պատճառի: Յաճախ հանրակառքը չէր կենար այդ քառակուսին առջեւ, բայց ինք հոն էր, երկրի ամբողջ ձգտողական ուժը այդ պիտիկ-պիտիկ քառակուսին մէջ հաւաքուած էր, ու ինք մէջն էր:

Եւ ցնցումները, անիւներու շփոշը, ու վարիչի զանգակը, թիւնք-թիւնք: Այնքան մօտ էր իրեն զանգակին լեզուակը. ամէն կայանի ականջները կը սպասէին, աչքերը կը յառէին վայրկեան մը պատուհանին ու թիւնք-թիւնք, եւ ինք

կը թուրիար, զովացնող ալիքի մը պէս կու գար յայդ ձայնը, իր սպասողական պրկումէն կը ձերբազատէր դիմքը: Այն ատեն կը նայէր շուրջը:

Ներսը՝ յաճախ, շատ յաճախ նոյն անձերը: Գէր վիղը, վիղին վրայի կարմիր խալը, խալին շորս կողմը կապոյտ, ուռած երակները:

Անդին՝ խաժ աչքերը պզտիկ աղջկան, անոր կապոյտ գոգնոցը:

Մուկերուն նայող, սուր սուր զիթ մը. անշարժ, անհամ զիթ մը:

Կը ձանձրանար: Կը ձանձրանար խալին, զոգնոցին, զիթին թով: Այդ մտածեր:

Գուրսը՝ իրերանման ցուցափեղկեր, առանց Պրազիլուհիի ցուցափեղկեր, զիչ մը ժպիտ ու դոյն ծախու հանած անշարժ ապակիներ: Կը ձանձրանար:

Վերջին թիւնք-թիւնքը, եւ խալը կ'անհետանար: Խաժ աչքերը զիչ մը իրեն կը նայէին, իսկ զիթը, այսպէս վերէն, աւելի ծունկերուն կը մօտենար: Պիտի ուտերը շարժէր ու իջնէր վար:

- Բարի լո՛ւտու: Ժազն էր: Խոշոր մարմին, խոշոր դուրս, խոշոր աչքեր:

- Բարի լո՛յս, ինչպէ՛ս ես:

- Հաւե՛մ, շնորակալում:

Ու պիտի խնդային: Ժազը, Անթուանը, Փիէտը, Կոտուարը, ինքը: Պիտի խնդային շնորակալում-ի տարօրինակ հընչիւններուն վրայ: Ժազ եւ շնորակալում, պիտի խնդային:

Տօմիկի՛ք, ո՞ւր ես Տօմիկի՛ք: Ամէն առտուայ պէս պիտի անցնէր Հիմա իրենց ջովէն, աղջիկներու երամի մը հետ: Դեղին մազերը պիտի փայլէին, հնչեղ ձայն մը պիտի կատակէր:

Բարի լո՛յս Տօմիկի՛ք, բարի լո՛յս դեղին մազերուդ, թուխ դէմքիդ, բարի լոյս հնչեղ խնդուքիդ: Տօմիկի՛ք, բարի լո՛յս:

Տղաքը պիտի սկսէին իրենց քաղքը շուրջին:

- Տօմիկի՛ք: Տօ՛մի՛նի՛ք:

- Բախտ սանիս հա, եկար չեկար հաւնեցաւ քեզի:

- Մի՛ շարանաք: Պիտի ըսէր ինք ու սանտրէր մազկեր ջղուռ ձեռքով:

Պիտի կոթնէր պատին: Տօմինի՞ք, ինչե՞ր կ'ըսեն: Կը Հաւնի՛ս ինծի: Կը Հաւնիս Արմէնիէն-ը: Դեղին մազերուդ հակազդող ածուխի պէս մազերը, Արմէնիէն-ի տարօրինակ աչքերը: Յետո՞յ: Եկտոյ զանգը պիտի հնչէր: Ու ամբողջ օր մը գրի պիտի առնէին: Փիլիսոսփայտութի՛ւն, պատմութի՛ւն, աշխարհագրութի՛ւն, թի՛ւն, թի՛ւն, թի՛ւն, բաներ, բառեր, բառեր, անուններ, անուններ, Տօմինի՛ք, Տօմինի՛ք, Տօմինի՛ք: Քիչ մը զեղին, քիչ մը լույս, շատ մը խաղ ու կատակ:

Եւ Արմէնիէն-ը տասներինը տարեկան էր:

- Եթէ անօթի Ձինացիները իբրաք ետեւ շարուելով սկսին քալել, աշխարհի չորս կողմը օղակներ կը շինեն:

Տաք-տաք կը խօսէին աշխարհի հարցերու մասին: Ինք, ամէնէն կարեւորը անօթի երկիրներու վիճակը նկատած էր, եւ հիմա, ձեռքը, որ Եթէ-ին հետ ալ երկարած էր, կարծես կը ցցէր աշխարհը վերէն վար անօթի Ձինացիներու օղակներով սեղմուած:

Բայց յանկարծ կեցաւ: Ձեռքն ալ հոն, վերը մնաց: Տեսաւ երէկը: Եւ մեծ եղբայրը, որուն ձեռքն ալ վերերը ելեր էր, եւ ծայրը- ձեռքն անօթի Ձինացիները իբրաք ետեւ սկսին քալել աշխարհը կը ծածկեն:

Տօմինի՞ք, ո՞ւր եւ Տօմինիք: Աղջիկը ժպտուն իրեն կը նայէր, քիչ մը զարմացած, տղաքն ալ տեսակ մը հիացումով մատին կը նայէին, կը տեսնէին կարծես անոր ծայրէն կախուած աշխարհը: Տօմինիքի հնչեղ ծայրը գլղղաց:

Իբր՞է Տօմինիք, վստա՞հ ես Տօմինիք: Տօմինի՞ք:

Վար իջեցուց աշխարհն ու Ձինացիները: Ինքն ալ քիչ քիչ վար կ'իջնէր, վերէն մէկը կը հրէր զինքը մուրձ փոսի մը մէջ: Կ'ուզէր նստի՛լ, պտակի՛լ, տակը առնել աշխարհն ու Ձինացիները, ճգմ'լ, ճգմ'լ որ մարդ չտեսնէ զեղին օղակները:

- Քանի պարոնը չէ եկած անկի՛ւն խաղանք:

- Կաղանք. պոռաց մէկէն շատ վարջի, շատ ուժգին, ու դրաւեց անկիւն մը:

Իրենց խոշոր տարիքին ու խոշոր հասակներուն անյարմար այդ խաղը քիչ մը արթնցուց զինքը, մարակեց: Կը սկըսէր փոսէն դուրս ելլել: Էտուարին բարակ հասուկը մէջտեղը կը ցատկատէր խամաճիկի պէս: Դեղին ու ժպիտ կարաջ անկիւնը: Երթա՛լ այդ զեղինին, այդ ժպիտին, խնդուքին քով, թաղուի՛լ այդ սուկիին մէջ ու քանա՛լ, քանա՛լ: Ձգեց յանկարծ անկիւնը ու վազեց դէպի Տօմինիքը: Դեղինն ալ ձգեց իր անկիւնը եւ եկաւ իր նախկին տեղը: Դեղինը չհասկըցաւ: Ու ինք ուզեց նստի՛լ, պտակի՛լ, քանա՛լ:

Հիմա ինքն էր մէջտեղը: Կը ցատկէր ասդին անդին՝ անկիւն փնտռելով: Ձոր անկիւնները բռնած էին չորս անօթի Ձինացիներ. նեղ-նեղ պիծերու մէջէն իրեն կը նայէին չար ժպիտով մը: Դեղին թըմբուկի պէս փորերը ուռած էին, արագարագ կ'ելլէին կ'իջնէին: Ամէն մէկ փորի վրայ զծաղորուեցաւ եղբորը դէմքը օղակներու մէջ սեղմուած. մտահոգութեամբ, դուրդուրանքով իրեն կը նայէր ճիշդ մի՛նչ եղբոր մը նման:

- Օ՛, ինքն անիծեմ աշխարհիս ըստ ի՛ր եղբայրներուն եւ աշխարհիս ըստ ի՛ր Ձինացիներուն: Պոռաց մէկէն:

- Ի՞նչ ըսիր: Ի՞նչ ըսիր: Հարցուցին չորս բերաններ:

- Ո՛յի՛ն: Ըսաւ, ու սպասեց Տօմինիքի ծայրին, որ հոսեցաւ.-

- Il est vraiment original l'Arménien! Իբր՞է Տօմինիք, վստա՞հ ես Տօմինիք: Տօմինի՞ք:

Ամբողջ օրը փճացաւ: Կը քննէր ինքզինքը ապակիներու մէջ մանրամասնօրէն: Արդեօք եղբորը կը նմանէ՞ր: Քիթը նոյնն էր, քիչ մը կոր բայց ուժեղ: Իր մազերը աւելի՛ սեւ էին, իր աչքերը աւելի՛ մեծ: Եղբոր հագած բանկոնին տեղ իր պարզ շապիկն ալ դէմքին շրջանակը կը փոխէր: Եունչ մը քաշեց: Ձէ՛, ինք

տարբեր էր: Արդէն իր անունն ալ ուրիշ էր: Ձէ՛, ինք տարբեր էր. ինք ուրիշ էր: Բայց ո՞վ էր ինք: Ուսերը շարժեց: Հանրակառքը հասած էր:

Վերէն, լամբը կը լուսաւորէր սեղանը: Կ'ընթերէին:

Եղբայրը դիմացն էր: Պատիկ քոյրը կ'աղաչէր հօրը հեռաւանսիլ պնել: Հայրը բան չէր ըսեր, չէր մտածած այդ մասին:

Յանկարծ եղբայրը իրաւունք տուաւ պղտիկ աղջկան: Հայրը դուրսէր ծոց դէպի աջ. պիտի մտածէր:

- Յիմա՛ր բան է հեռաւանսիլը: Պոռոց մէկէն: Ձինացիներու փորները սկըսեր էին թմբկահարել:

Հայրը ունեւորը կիտեց: Մայրը վախշած նայեցաւ իրեն:

Եղբայրը, նորէն մեծ եղբօր մը նման նայեցաւ երեսին: Այնպէ՛ս կ'ուզէր դիմացի լոյիկով լեցուն ամանը նետել դիւրուն: Բայց շարունակեց:—

- Հեռաւանսիլը ամէն բան նկարով կը ցուցնէ. դիտողն ալ կը վարժուի ամէն բան պարզացուած, զննչուած ընդունելու. այսպէսով կը կորսնցնէ իր վերլուծելու կարողութիւնը եւ քննադատական միտքը, ու կը դառնայ քառակուսի դուրսի մը, նկարներու շրջադիմին պէս:

Ըսած էր մէկ շունչով, ճառի պէս: Աչքին տակէն դիտեց հայրը, դուրսը ծռած էր դէպի ձախ. պիտի մտածէր:

Ինքը լռեց: Լոյիկները համեղ էին. առաւ հատ մը: Ինքը հեռաւանսիլը չէր սիրեր, եւ ինքը բսած էր ատիկա, եւ ինքը խախտած էր եղբօրը ազդեցութիւնը: Լոյիկը համով էր, հիւթեղ:

Յանկարծ լեղի բան մը խառնուեցաւ կարմիրին: Յօնքերը կիտեց: Կէս ձգեց լոյիկը: Ո՛ւր, ո՛ւր լսած էր իր խօսքերը, զվերլուծելու կարողութիւնն, զքննադատական միտքն. տեղ մը լսած էր այս խոշոր բառերը, բայց ո՛ւր:

Ընկերով արմուկի հարուածը կողին եւ յաղթական գոտեարձ. ու ամէն բան յտակացաւ: Պատմութեան պահուն, ու-

սուցիչը Ամերիկայի հարցերու մասին իօստած ատեն մատնանշած էր այդ կէտը. եւ իր դրացին, հեռաւանսիլի սխերիմ թշնամի մը, յաղթական արժուկի հարուածով մը եզրակացութիւնը կը հանէր նախկին վէճերու:

Պատուաբաղը դրաւ պնակին. հեռացաւ սեղանէն:

Դանդա՛ղ - դանդա՛ղ օճառուեցաւ, լուացուեցաւ, մազերը սանտրեց:

Ի՛նչ առաջնայ մեծ ինքը, պղտիկցի, ճգմուկ, գացեր պահուրտեր էր վրուխին կտելի անկիւնը: Հոն դուրսը կախ, ոտքերը ծալած նստեր էր, անմըմունջ. ձիւթ կը ծամէր, պալօններ կը շինէր եւ կը պայթեցնէր:

Որքա՛ն լեցուն էին այդ պալօնները: Յիշեց իր բոլոր խօսակցութիւնները ընկերներուն հետ. կը սիրէին եւ կը յարգէին զինքը: Նախկին հայ ընկեր մը, զիչ մը թոթով՝ կ'ըսէր իրեն համար— ճիւղատի՛ տղայ է՛: Անշու՛շտ, ինք ճիւղատի՛ տղայ մըն էր. չէ՞ որ բուրբ այդպէս կ'ըսէին:

Խելացի տղայ մը. իօկ ի՛նչ ըսել է խելացի տղայ: Յօգնեցաւ. ճանճրացաւ: «Վաղը ուսուցչիս կը հարցնեմ ըսաւ տըխուր ժպիտով մը, կարծես ցաւեցնելու համար վիտուն ետե՛ր պահուրտած, ճըղղած ինքը:

Պատիկ ինքը մեծ-մեծ պալօն մը պայթեցուց:

Տօմիկի՛ք. Տօմիկի՛ք, բարի լո՛յս:

Սանդուխներէն վեր կ'ելլէին: Հասունցիներ էր հարցումը, դիւրուն ետեւէն հասեր էր ճակատին: Եւ երբ ոտքը դրաւ հինգերորդ ասղնիսամատին՝ Հարցուց.— ճիրա՛ւ, ո՞վ եմ ես: Խոտաբին հասաւ կը զպանակի պէս կ'իջնէր ու կ'ելլէր իր դիմաց, զարմացական նշանի մը պէս: Մեծ, հարցման նշան մըն ալ մտեր էր թելը, հետը վեր կ'ելլէր դասարան:

Ծարունակեց բարձրանալ: Նորէն կիցաւ:

«Ո՞վ եմ ես»:

L'Arménien ! Թնդաց Էտուարի ձայնը ձախէն: Երբեմն այդպէս կը կան-

չէր, բարկացնելու համար:

L'Arménien 1 Ես Arménien-ն եմ: Ես Հա՞յն եմ: Իրա՛ւ ամէն բանէ առաջ նախ ես Հայ եմ: Հոն կեցաւ: Չէ՛, ան- շու՛շտ, ասկէ առաջ ես ժա՛րդ եմ. յե- տո՞յ: Յետոյ Հայ եմ, զեան՝ մըն եմ ինչպէ՛ս կ'ըսէ Անթուանը, յետո՞յ: Յե- տո՞յ: Պապայիս տղան եմ, յետոյ եղբորս եղբայրն եմ. յետոյ Պրազիլուհիին կուրծքերուն նայող տղան եմ, յետոյ Հանրակառքի աջ ծայրէն հինգերորդ քա- ռակուսիին վրայ կեցող թիփն եմ: Յե- տոյ, խալէն, խաժ աչքերէն ու անհամ քիթէն ձանձրացող աշակերտն եմ: Բայց իրա՞ւ է հտուար, այս բոլորը ես ե՞մ թէ չե՛մ:

Ինք մա՞րդ մըն էր: Եստ զի՛շ մտա- ծած էր այդ մասին: Իր գրեթէ բոլոր մտածումները Հայուն շուրջ կը դառնա- յին: Անթի Ձինացիները. ուսերը շար- ժեց:

Ուրեմն ինք Հայ մըն էր: Հապա դե- ղի՞նք, հապա հնչեղ խնդուքը Տօմինի- քին: Բարիլո՛յս Տօմինի՛ք, բարիլո՛յս լո՛յս աղջիկ: Չէ՛, ինք լրիւ Հայ մը չէր: Չէր կրնար ըլլալ:

Չէ՛, իր պապային տղա՛ն ալ չէր լը- րիւ կերպով, ո՛չ ալ եղբորը եղբայրը լը- րիւ կերպով:

Ինք զի՛շ մը մարդ էր, զի՛շ մը Հայ էր, զի՛շ մը ընտանիք էր, զի՛շ մը Պրա- ղիլուհի՛ն, զի՛շ մը Հանրակառքը, զի՛շ մը զերբեր ու տնուններ. ինք դեռ հտուա՛ր էր, Անթուա՛ն էր, Ժա՛գ էր, Տօմինի՛ք էր... Օ՛, Տօմինի՛ք, բարիլո՛յս Տօմի- նիք:

Գրեթէ հասած էին իրենց դասարա- նը: Իր առջեւը, ձախին, Տօմինիքը կը քալէր, դեղին, հասած հասկի պէս: Բռնեց թեւէն, աղջիկը ժպտեցաւ, Տօմի- նիքի աղուո՛ր ժպտով, Տօմինիքի լո՛յս ժպտով:

- Տօմինի՛ք, ո՞վ եմ ես: Պզտիկ ձայն մըն էր:

Եւ հնչեղ խնդուք մը, ալիք ալիք Տօ- մինիքներ կը զարնուին տկանջին, երե- սին:

Իրա՞ւ Տօմինիք, գտաա՞հ ես լո՛յս աղջիկ: Տօմինի՛ք:

ՇԱՂԻԿ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԱՐԴԻ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Ակաիւ» տեսակի գրականագէտներից են ԷՂՈՒԱՐԴԻ ԹՈՓՉԵԱՆԸ և ԼՐԱՉԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԸ: Թոփչեանը բուն գրականագիտական երկեր քիչ է գրել («Վաչան Տէրեան» - 1945): Բայց դրա փոխարէն կազմել է բազմաթիւ ժողովուածուներ, խմբագրել գրքեր, հաշուետու դիկուցումներ տուել գրական կազմակերպութեան ժողովներում: Հրաշեայ Գրիգորեանը համեմատաբար շատ է գրել, «մասնագիտանալով» երկու ծայրայեղորէն հակոտնեայ բնագաւառներում՝ «սուս պրոլետարական գրականութեան» և արդի «սփիւռքահայ գրականութեան»: Տարիներ առաջ Գրիգորեանը հանդէս եկաւ երեւանում հայերէն յատուկ գրականագիտական ամսագիր հրատարակելու առաջարկով, բայց հետեւանք չունեցաւ այդ առաջարկը: Մտաւորապէս նոյն կարգի գրականագէտներից է նաեւ ԱՏՏԱՇԷՍ ՈՍԿԵՐՉԵԱՆԸ, որոշ վերապահումներով: Նրա գրականագիտական գիտելիքները սովորաբար սահմանափակուում են Մտեփան Շահումեանի և Սուրէն Սպանդարեանի ու նրանց անուանական գաղափարակիցների երբեմնի կըցկըտուր յօդուածների տրամադրած նիւթերով:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԿՐՏՉԵԱՆԸ (ծնուած 1903 թ. Արճեշի Փայիներ գիւղում) գրականագիտական երկերից բացի գրում է նաև ակնարկներ, պատմուածքներ, իսկ վերջերս էլ «Անյայտ շիրիմը» ընդարձակ վէպը, 1915-20 թուականների պատմական դէպքերի առթիւ: Նրա քրննագատական գրուածքները ընդհանրապէս նկարագրական բնոյթ ունեն, առանց վերլուծական խորացումների: Գրանք ամենից առաջ կարող են ուղեցոյց ծառայել՝ չընթերցած երկերի բովանդակութեանը ծանօթանալու համար: Եղել է գրական մամուլի խմբագիր: Մկրտչեանը թէև անհէ է ամբոսավարական բարքերի մթնոլորտում, բայց համեմատաբար քիչ է տուրք տուել այդ բարքերին:

Հայերէն լեզուով գրող գրականագէտներից բացի, Մոսկուայում կան բազմաթիւ ուսուսիր հայ գրականագէտներ: Նրանցից այստեղ արժէ յիշատակել գէթ երկուսի: ՅԱՆՈՒ ՍԱԼԱՆԵԱՆԸ վերջին տարիներս է Հայաստանից փոխադրուել Մոսկուա և «Գրւթբա նարողով» («Ժողովուրդների բարեկամութիւն») գրական ամսագրի գլխաւոր խմբագրի տեղակալն է: միաժամանակ մասնակցելով Հայաստան

տանի գրական կեանքին: ՍՈՒՐԷՆ ԳԱՅ-ՍԱՐԵԱՆԸ Էրկար տարիներ «Վոպրոսի լիտերատուրի» («Բրականութեան հարցեր») գրականագիտական նշանակող ամսագրի գլխավոր խմբագրի տեղակալն էր, իսկ այս տարուանից՝ միաժամանակ գերմաներէն, անգլերէն, լեհերէն եւ իսպաներէն հրատարակուող «Խորհրդային գրականութիւն» ամսագրի գլխավոր խմբագրի տեղակալը: Նա եւս սիրով արձագանդում է Հայ գրական կեանքին եւ արդար է այստեղ նշել նրա անունը:

Ի Ա .

Արդի խորհրդահայ գրականութեանը նուիրուած այս համեմատաբար ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը աւարտելուց յետոյ մասնաւոր ամփոփումների եւ եզրակացութիւններ բանաձեւելու հարկ չկայ, քանի որ հէնց ամբողջ ուսումնասիրութիւնն ինքնին այդ գրականութեան համաօտ ամփոփումն է, նրա ուրուագրծային պատկերումը, իսկ մասնակի եզրակացութիւնները արուել են ուղղակի շարադրանքին դուզակաւորաբար: Ներկայացուող նիւթի մէջ ըստ էութեան խորանայու ցանկութիւն ունեցողները հեշտութեամբ կարող են կողմնորոշման համար պիտանի նշանաձողեր ընտրել եւ ըստ այնմ էլ դիմել գէպի զանազան երեւոյթների ներքնաբուխ ակունքները: Ամէն ինչ արուած է ինքնաթիռից վերցրած համայնապատկերային լուսանկարի նման, որտեղ լուսանկարուող իրականութեան խորքերը չեն երևում, բայց դոյների ու ստուերների համեմատական խտութիւնից կարելի է պատկերացնել տարածական խորհուրդաբանութիւնները եւ հէնց գրական դաշտում տեղի անեցող ստեղծագործական իրազարմութիւններն ու տարաբնոյթ հոսանքների դասաւորութիւնը:

Սակայն մի սկզբունքային հարցի անդրադառնալը սերտօրէն կապուած է այս ուսումնասիրութեան նիւթին: Դա

խորհրդահայ գրականութեան հեռանկարի հարցն է, կապուած Հայ ազգային իրականութեան եւ համախորհրդային ազգասպան միջոցառումների հետ: Եստեօրը թերեւս զարմանան, որ շոքոս ու կէս տասնամեակներից ի վեր խորհրդային կենտրոնական իշխանութիւնը բոլոր միջոցներով պայքարում է ինքնուրոյն ազգային դոյութեան ամէն տեսակ արտայայտութիւնների դէմ, բայց հակառակ դրան՝ այսօր Խորհրդային Միութեան ազգերը ոչ մի գնով չեն ուզում կամաւոր ինքնապանութեան դիմել եւ համապատասխանաբար զարգացնում են իրենց սեփական մշակոյթն ու գրականութիւնը: Հակասութիւն չկա՞յ արդեօք: Երկուսից մէկը՝ կամ ազգերի դէմ պայքար առհասարակ չկայ եւ այդ մասին խօսակցութիւնները պարզապէս գրողուած երեւակայութեան արդիւնք են, կամ թէ խորհրդային կայսրութեան ամենազոր կենտրոնաձիգ ուժերը կարողացել են չէզոքացնել ազգային աղատութեան տրամադրութիւնները եւ հետեւապէս «ազգային դիմադրութեան», Հայրենական մշակոյթի դոյութեան եւ այնի մասին արուող հաստատումները ծառայում են միայն յուսահատ ինքնաթիթթարման պատասխանատուութեանը: Որ խորհրդային կենտրոնական իշխանութիւնը պայքար, այն էլ կատաղի պայքար է մղում ոչ-ոքուս աղղերի դոյութեան դէմ, օգտազործելով իր գոյնզոյն կամակատարների բոլոր կարողութիւնները, դա օրուայ լոյսի պէս պարզ է: Իսկ որ ոչ-ոքուս ազգերը մտադիր չեն ենթարկուելու համահարթիչ կենտրոնի ազդասպան միջոցառումներին, օր աւուր նորանոր ձեւեր են փնտրում ամրապնդելու եւ ապահովելու իրենց գոյութիւնը, այդ եւս կասկածի ենթակայ չէ: Ուրեմն, Խորհրդային Միութեան ազդերը, թէկուզ եւ չգիտես ինչու ըստցիալիստական յորջորջուած, կան եւ շնորհաբանական ընդմիջումներն՝ շարունակում են յամառօրէն իրենց բնատուր եւ արդար ճանապարհով գնալ: Այս նշանակում է, որ կոմունիստական զաղափարախօսութիւնը

իր պնդումների մէջ չի ելնում իրական կենսի ճիշտագրականներէն, այլ յենում է միայն զուտ առասպելական եւ նեղ-կամապաշտական սկզբունքների վրայ: Ոչ թէ կենդանի մարդն ու հասարակական կենսի օրինաչափութիւններն են հիմք ծառայել այդ արտառոց եւ շահախնդիր դադարաբախտութեան համար, այլ իրերի բերմամբ մի պահ ուժի տիրացած իշխանաւորների պարագայական կամքը՝ մարդու գոյութեան հիմքերը իրենց քմահաճ ցանկութեան ուժով փոխելու եւ կենսի արտայայտութեան բարձրագոյն քննական ձեւերը իրենց վըլանի տակ ճնշելու եւ հարթելու ուղղութեամբ: Բայց անցողիկ քմայքները չեն բարտարոյ դեր խողով հասարակութեան պատմութեան մէջ, այլ մշտանորոգ կենսական գործունեւորը ու նրանց վերադասաւորման հանգամանքները: Ազգային իրականութիւնն էլ այդ գործունեւոր շատ ծարակէտ արտայայտութիւններից մէկն է՝ իր հասարակական ու հոգեմտաւոր ստեղծագործ ինքնարտութեամբ:

Պորհրդային Միութեան մէջ գրաւոր ու բնաւոր բեմերում գործածական է նաև «խորհրդային բազմազգ դրակա-նութիւն» արտայայտութիւնը: Դա, ամենայն հասանականութեամբ, հարցի փոխդիմողական լուծում է, քանի որ եթէ հարցի ձեւակերպումը միայն Ռուսների մնար, ապա նրանք լիովին կը գոհանային «խորհրդայինով», ինչ որ փաստորէն համազօր է «ուսուականին»: Բայց խորհրդային Միութեան քնակութեան կէտը կազմող ոչ-ուսու ժողովուրդները եւս իրենց սակիքն ունեն, իրենց տեսակարար կշիռը եւ նրանց կամքը միանգամայն անտեսելը այնքան հեշտ չէ: Այս ընդհանուր հեռանկարի լրջի տակ էլ պէտք է գիտել խորհրդահայ իրականութեան եւ մասնաւորապէս մշակութային ու գրական իրականութեան մէջ նկատուող ու նկատուելի իրադարձութիւնները:

Պորհրդահայ գրականութիւնը պաշտօնապէս համարուելու լինի «խորհրդային» բազմազգ գրականութեան բազ-

կացուցիչ մասը՝ թէ մի ուրիշ բան՝ միեւնոյն է: Հայաստանում հայ գրակա-նութիւնը պահպանուելու եւ զարգանալու, ու հետեւապէս իր ազգային դերը կատարելու համար կարիք ունի մշապէս օնուելու տեղական մշակութային հարստութեան աւանդութիւններից, ունենալու իր գոյութեան սեփական հողը եւ ընթանալու իր իսկ հարազատ ճանապարհով, այլ ոչ թէ դրսի կոպիտ հրամանադրերի դերին դառնալու: Երբ այդքանն ապահովուի, ապա կը լինի միայն եւ միայն ազգային դրակաւնութիւն եւ ուրիշ ոչինչ: Որեւէ կամայական անուն չի կարող ներքուստ արատաւորել բուն էութիւնը: Ուրեմն, ինչպէս որ վարձնալի չեն կայսերապաշտական գոյնզգոյն ուժերի ազգասպան ճիգերը, այնպէս էլ զարմանալի չեն կարող թուալ մեր գրականութեան աւելի կամ պակաս ուժգնութեամբ դրսեւորուող ազգային արտայայտութիւնները: Դրանք իրենց գոյութեամբ որեւէ արտաքին խնամակալ ուժի ինչ-որ բարեացակամութեան կամ ողորմածութեան արդիւնք չեն, այլ պարզապէս տեղական կենսաթրթիւ էրոզութիւնների փաստական գոյութեան արտացոլումը հոգեկան հայելիացումների ոլորտում:

Ազգային հարցը առհասարակ կարող է լուծուել միայն իրապէս գոյութիւն ունեցող եւ դոյացող ազգերի օգտին, բայց ոչ թէ ազգասպան բուն ուժերի մտրակի կամքով: Հետեւապէս, ազգային գրականութիւնների գոյութիւնն էլ այժմ եւ միշտ, քանի կայ աշխարհը եւ իր նմանների հետ համատեղ ազդող մարդը, - բնական, տրամաբանական ու հիմնաւոր իրողութիւն է: Արդի խորհրդահայ գրականութիւնը իր փաստական գոյութեամբ իսկ ազգային մշտանորոգ իրականութեան ապացոյցն է եւ միաժամանակ նրա կենսական ու մշակութային ապահովութեան դրաւականներից մէկը:

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

(Վերջ)
16-10-1963 թ.

ԴԷՄՔԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Մեծերը, շերմագոյնները, տարօրինակները...

ԺԱ. դարուն, ալեկոծ Արեւելքի մը թռչուորհին մէջ, ուր սելճուկ վոճմակներ թուրքն ու գոթիքը կը նախապոռային ազգարարութեան նմանը չտեսնուած թախարականութեամբ մը, ուր ամէն ինչ այլեւս սաստիորէն գէպի մութը կ'երթար, գէպի սեւ տեղատուութիւնը իմացական ամէն բանի, քրիստոնեայ ժողովուրդի մը մէջէն, մարդ մը, շքեղագոյն քրիստոնէութեամբ մը՝ զործեց ամէնէն վեճը կեանքի արարքներուն: Անդամազրեց իր հոգին երկրէն վեր, նիւթեղէնէն վեր, սահմանաւորէն վեր բաներու: Անդամազրեց ինքզինք մեղքի ամենակէզ խոտվէք մը, ներքին անսպառ խոստո-

վանութեան մը, ինքնաթշնամի կիրքի մը: Ու կուտեցաւ, սաստիորէն, երկրայինին գէժ: Անցաւորին ու գարշին գէժ: Ամէն բանի գէժ՝ որ չէր ուխտեր մաքրութիւն եւ երկարածոյութիւն գէպի անանցը, գէպի յաւերժը, գէպի Մեծ Բացարձակին ժամանակները: Մաքստեցաւ, արդ ուրեմն հակավայրենին, հակա-սելճուկը՝ ընդդէմ դարուն եւ մարդուն զիրար անուցանող պղտորութեանց: Մղեց՝ երկնային զարհուրելի մարտերէն մին:

Ապա ԺԱ. դարը փյաւ. փյան յետոյ ուրիշ շատ դարեր, ուրիշ շատ մարդիկ: Ժողովուրդներ փյան, շքացան ոմանք ընդմիջտ: Ըլլաւ եւ փլիւ է կեանքը, չըփանալ է ընդմիջտ՝ երբ ճակատադրական անդամագրութիւններ չկան հոն, երբ չէ

բուհարկուած այնտեղ ի նպաստ ջերմագոյն իմաստի մը, գեղեցկութեան մը, կիրքի մը, ախտի՛ մը նոյնիսկ:

Չվրա՛ կեանքի պաղ տեսակին ու պզտիկ տեսակին թշնամի այս Հայր: Գորշ առօրեաներուն եւ մոխրագոյն միօրինակութեան ոտոխ, տարօրինակ ազօժքներու այս տարօրինակ արձակադէնը: Ու կարծես յաւիտենական անհատը, հօփն օտար անձը հանդարտութիւն ըսուածին:

Իր ժողովուրդին պէս անգամազըրուիլ զխոցաւ ոչ թէ ընթացիկ բաներու, այլ մեծ եւ տիեզերական բաներու: Ոչ թէ սպորինին, այլ վսեմին: Ջերմագոյնով պարկեցան ինք եւ իր ժողովուրդը: Իսկ տիեզերքին այդ մեծ տենղը հացէն աւելի անհրաժեշտ է ասորիլ ուղղոյին:

Իր հոգիին գերատիճան այդ տենղով կրցաւ ՓԱ. դարուն հիմնական մէկ խորհրդանիշը ըլլալ, առանձինն հակակըչուելով կարծես դարուն հաւաքական բարբարոսութիւնն ու տեսակ տեսակ վարկենութիւնները: - Սելճուկը, անհաշիւ մար է անհաշիւ սրածութիւն, միլիոնաւոր մեղք, իսկ Հայ մը՝ այդ ամբողջ սուտոս դարը իր աղօթքով եւ արցունքով մաքրող: Նոյն դարուն մէջ, նախաթուրք Սելճուկը ի խորոց սրտի խօսք ընդ եղեւնի կը պոռայ, իսկ Հայ մը իր ապրիլ խորհրդանիշով՝ խօսք ընդ Աստուծոյ կը մրմնջէ, սիրտը խօնկ ու բուրվատ ըրած:

Այսպէս, երկու բոլորովին հակառակ ուղղութեամբ նայող գէմքեր ունի ՓԱ. դարը: Մէկ կողմէն Սելճուկ է ան, Տուղթի մը, անդուժ ոչնչութիւն մը, իր եաթաղանով ու կեդրոնական Ասիոյ ցուրտբով մարդկութիւնն ու բոլոր գեղեցիկ բաները ջնջելու ելած: Միւս կողմէն, Հայ է, Նարեկացի՛ մը, քառութեամբ լոյս գնող եւ լոյսը գեղեցկութեան ու սիրոյ վրանի մը պէս երկրային մութին ու կեղտին վրայ բացող: Այս, գարեբը առհասարակ մէկ հագուստ չունին բարեբախտաբար: Գողութեան, մերթ մանր ու մերթ համաշխարհային մտազորութեան կեղտոտ լաթերէն գատ,

սելճուկ, թաթար ու թուրք հագուստէն գատ, ունին համաշխարհային մեծ որմնադրութեան հագուստը, ստեղծագործութեան ու ոգիի մաքրամաքուր ճերմակեղէնը: Բոլոր երկիրներուն եւ անոնց նարեկացիներուն հագուստը: Ու կեանքը ժառանգութիւնը չէ բնաւ երկիր ու զազաքակրթութիւն կոխկոտող ապատակին, այլ յաւիտենական սեփականութիւնն է ի վերջոյ, անհուններու լուսանբժոյց եւ լուսակապարճ օտաւտին: Չխաբուի՛նք: Կեանքը հորդաններուն եւ անոնց պալլողէմ հրամանատարներունը չէ՝ աղօթքի, բանաստեղծութեան եւ բարձր խոհի լեռնաշղթայ կտրող անցնողներունն է: Կը պատկանի անոնց, որոնք հոգիի եւ մտքի էվկրեսթ մը ունին, ուրկէ երիտասարդ կամ ծեր, մեռնին իսկ, վար չեն իջներ:

Նարեկացի:
Մոխրէ վեր, բորբոսէ եւ ցուրտէ վեր, ու նաեւ անցեայէ վեր՝ ընդարձակ եւ խոր գոյութիւն մըն է, վանք ու յաւիտենական վեհութիւն բուրող, աղօթք եւ սրբութիւն արձագանգող այս անունը:

Ըմբոսն է մահուան, հակառակորդն է դիւրինին, ոխերիմն է ձրիութեան: Հակաբեւեռնիք են իրարու՝ ինք եւ ծուլական ոչնչութիւնը: Հակածայրեր՝ ինք եւ ինքնաբաւ սակաւութիւնը: Հակաչունչ եւ հակա-արին՝ ինք եւ աղա ըրուածը, բիծ ըսուածը, մեղքի եւ տարակուսական մութի մանրաստուեր կոշտածը: Ու դեռ կէտ առ կէտ հակահոգի են իրարու՝ Հայաստանեայց մէկ վանքին այս անասելի պայծառութիւնն ու Տիեզերքին ու Յաւերժութեան մէջ ներկայ ամենաթափանց Չարը, բոլոր լինելութիւններուն, համայն Արարչութեան մէջ ինկած այդ դժուարաստակ, գրեթէ չստակող որդը:

Կային իր օրերուն Չարին բոլոր տեսակները, գէշին բոլոր աստիճանները:

կային հասարակները, միջակները, միջակէն մատ մը վեր ու մատ մը վար եղողները, երկու մատ վեր ու քառասուն մատ վար եղողները: Օրերուն փոթորիկը նետեց բոլորը մահ կոչուած անդունդին մէջ՝ մեծով ու պզտիկով, լու ու գէշով: Ինք՝ մնաց: Մագաղաթն ու փետուր զրիչը մահարգել գործիքի մը պէս բռնած՝ գոտանցանք առ զառանցանք պաշտպանեց կորսուելի շուգող իր անձը ե՛ մընաց: Մենախօսեց Աստուծոյ առջեւ իր մեղքը, պոռայ քաւութիւնը, ահազնագուշեց սէրն ու վիշտը եւ՝ մնաց: Մտաւ աստուածայինին մէջ, ինչպէս յունական առասպելին լուսամիտ, այլ խաւարարխտ տղան մտած էր որ մը լարիւրին՝ թոսի բաւիղներուն մէջ, չկորսուելու համար թել արձակելով իր ետին: Նարեկացին թելի կծիկ ըրաւ սիրտը, ու սրտին արիւնոտ ճախարակէն քակեց իր փրկութիւնը պաշտօնով թեկերը, որոնք, չգիտցանք այլեւս, արիւն էին իր գըրքին մէջ, կուց, կուց, բոց առ բոց հըրզե՞հ, թէ շունչի ընդարձակ պատառնեբով խոստովանական ասութիւն:

Լարիւրին թոսան ոճով գիրք ու լինելութիւն կերտող ժԱ. դարու այս հայ վարդապետը, իր և իր դարուն անդը, իր և իր դարուն լոյսը փոխանցեց հետագայ բոլոր ժամանակներուն, զարտուղի ճամբաներուն թերեւս ամէնէն՝ զարտուղիովը: Լուսցուց, օրինակովը գինք կանխած մեծ պատկերուն և այդ պապերէն առաւել փայլով մը երբեմն ալ՝ օտար մութերու ենթակայ իր երկիրը: Լուսցուց իր երկրէն ու իր ժամանակէն հեռու ինկած երկիրներն ու ժողովուրդները: Սղաւ, ինքն ալ, մարդկութեան մեծերէն, ջերմագոյններէն, տարօրինակներէն: Անոնց պէս, մեծ հոմանիչը դարձաւ մարդկային կեանքը վարող և զայն ահեղերական ուղիներու վրայ դնող մեծ պահարու, ներքին մեծ ժեսթերու, մեծ բաներու:

ԺԱ. դար: Արմենական հարաւի տենդոտ Հայ մը, Հոգիի առաւելագոյն, դրբեթէ անկարելի, գրեթէ յուսահատական կեդրոնացումով մը, ինքզինք ըլլա-

լու, ինքզինք մանրամասնօրէն, հիւլէ առ հիւլէ ապրելու և յաւիտենութեան փոխանցելու փորձը կատարեց: Իր օրէն ինը հարիւր տարի ետք, իր մասին անդրադառնալու պարզ մտածում մը անգամ, կը ճզմէ գիտ իր առջեւ: Կը վախնամ: Ու կ'ամշնամ բառերուս և իմացական ու հոգեկան միջոցներուս չքուտորութենէն, իր ասութիւ:

Անհուն ազօթքներու անհուն վերացման մը մէջ Յաւելութեան բազկերակը բռնած սա վանակաւին, ի՞նչպէս քսաներորդ դարու թշուառ բազկերակով մօտենամ ևս: Դարերուն հեռաւորութիւնը նոր ծաւալ կը բարդէ իր արդէն մեծածաւալ անձին վրայ. ևս ի՞նչպէս ամփոփեմ աշօբերուս մէջ այդքան ընդարձակութիւն: Այդքան շուք ու պայծառութիւն: Իր մեծութիւնը կ'ողողէ գիտամէն կողմէ և կը դարձնէ անընդունակ՝ զինք ամբողջութեամբ տեսնելու համար: Անոր աշօբերը մինչդեռ, թուեցաւ թէ կրցած են երբեմն ամփոփել ամանփոփելիս: Կրցած են սեւեռել՝ ամնսիտելիս:

Սև արդ, ուրեմն ևս ինչպէ՞ս բերեմ զինք իր դարէն ու դիակէն, փշուր փշուր իր անհուններէն, որոնք աստուածութեան մը փառքովը կը պառկին հայութեան սիրտ ու հայութեան առեղծուած կոչուած խորունկ ննջարաններու մէջ: Բերել կենդանագրելու համար հոգեկան անհուններու այս մթերապահին դէմքը, ո՞րքան հայ մարդ պէտք է պարզել հոս, ո՞րքան հայու պայման պէտք է լուստուորել, ո՞րքան հայկական պատճառ պէտք է դումարել, թուագրել, կուտակել: Ո՞րքան հարուած պէտք է յիշել, ո՞րքան վէրք, ո՞րքան իղձ, ո՞րքան փշուր, ո՞րքան վախ, ո՞րքան դրուադ: Պէտք չէ՞ իրեն չափ զննած, սերտած, իմացած ըլլալ սիրտն ու անոր անծայրը, երկինքն ու անոր անծայրը, Ամենակալ Բացարձակն ու Անոր համա-յաւիտենական անծայրածիրը: Ճանչնալ ապա մարդկային մեղքը, - ցեխագունդ անկեդրոն, ցեխագունդ անչլածիր: Ճանչնալ դեռ հուսութիւնը այն կրակին, որուն ահեղ հրամա-

նին տակ է հաճախում, քունի տանն թէ արթնութեան:

✽

Եւ ես, ինը Հարիւր տարիներու դի-
 ցած ժամանակային մութի մը այս կող-
 մէն, ի՞նչպէս տեսնեմ զեզ, արդ, ո՞վ
 Բիցոնեսց երկրի ահեղաջերմ, ահեղա-
 մեզ եւ ահազանխոտտոյման ճգնաւոր:
 Ի՞նչպէս տեսնեմ զու մահաւանդոյն դաշ-
 կութեամբ ցրտավարժ լման Հասակդ,
 ո՞վ մեղքի եւ քաւութեան ինքնահրկէջ
 աստուածարան, ի տուրնջեան եւ դիւ-
 բի: Այլ սակայն, անհրաժեշտ է ինձի
 տեսնել թեզ այս պահուս լի-լման ամ-
 բողջութեամբ, ճանչնալ անբծագոյն ճա-
 նաչողութեամբ: Անհրաժեշտ է սակա-
 ւին ինձի, բերել զեզ ու կանգնեցնել,
 լուսավեղար եւ սուրբ՝ հիւլէական իմ
 ներկայիս, հրթիռային հպարտութեամբ
 եւ ջերմակրիզային մեղքերով մարդոց
 առջեւ: Ի՞նչպէս բերեմ թուականներու
 մշուշոտ այդ հետունքէն, դաժանազար
 անցեալի մը մէջէն, զու դոյութեանդ
 նուիրափոշին, զու անուշով ու զեղի պէս
 մեղայազրկու Համար իմ ժամանակիս
 մարդկութեան դժոխսամբ: Սելճուկին
 մահադեղին արչալոյսով բացուեցաւ զու
 դարդ: Եւ մինչ քրիստոնէայ Արեւմտո-
 քը յայտնութեանկան իր հազարամեա-
 կին աշխարհաջինջ որոտումներուն կը
 սպասէր, ահազողերուն ամէնէն զար-
 հուրելիովը, ասդին, հեթանոս Արեւել-
 քը, Սելճուկին բերնով իր հեազհետէ
 մեծցող պատիճները կը պոտար սլաւա-
 կան տարաստաններուն, Կովկասին ու
 Միջերկրականի ափերուն, տեսակ տե-
 սակ անուններով ու թրքութեամբ:

Այսուհանդերձ, մեզքը ե՞րբ պէտք
 ունեցաւ դինք խոտտոյմանօրէն կրկնողին,
 իմ դարէն աւելի: Ու դուն, ինքնավարակ
 հիւանդ եւ ինքնաբոյժ բժիշկ, ու դուն
 ամէնէն աւելի ինքնաշունչ եւ ինքնաշի-

կացած մատենագիր՝ մեր եւ բազում եր-
 կիրներու, իրիկուններու մոլի, դիւերա-
 կան հսկումներու եւ վերջնական մղձա-
 ւանջի արեւածարաւ յաճախող՝ ինչ-
 պէ՞ս կրնաս պատմուիլ մահուան ճառա-
 դայթներ որոնող այս աղքատ օրերուն:
 Կուզայ էին մեղքերը զու օրերուդ: Ու-
 նէին վանք, պարիսպ, կապոյտ ամայութի-
 ւուններու շրուկ: Բացօթեայ են Հիմա
 անոնք, եւ անվանք, անպարիսպ, ան-
 ճըղնախուց: Ան-նարե՛կ:

Օրերուդ Համար եւ օրերուն Համար
 Հանուր աշխարհի՝ փնտոցիր շնորհո-
 ճակ կեանքը, դոյութիւններուն բացար-
 ձակ անբծութիւնը: Ամէն ինչի մէջ կար-
 ծես, կոյսին երգիչը, կոյսին առաջնա-
 լը, կոյսին ուխտաւորը եղար: Ինը Հա-
 րիւր տարի ետք, արիւնն ու պղծութիւնը
 եւ բոլոր տեսակի սպանդները պարզ նա-
 խասիրութիւն իսկ չեն այլեւ, այլ ար-
 դէն կրօնք են, դարուն կարծես ընդհան-
 րական դաւանանքը:

Կը փնտուէիր, Վանայ լիճին ու Վա-
 նայ Երկինքին զոյգ կապոյտներուն առ-
 ջեւ կեանքը, դեղեցկութեան ու խղճմը-
 տանքի արեւի մը պէս ծագող: Կը փնտ-
 ուն Հիմա ճամբան՝ մեղքով ու մահով
 ոյղղելու ծիր-կաթիւններու թուրը երկ-
 նադաշտերը: Եւ ի՞նչ տրտում է դարը,
 նարեկայ Սուրբ, Երբ դպրոց կայ ու
 կան միայն՝ մահուան դպիրներ: Երբ
 դիտութիւն կայ ու կան միայն՝ մահ-
 ուան գիտուններ: Երբ եկեղեցի կայ, ու
 կան միայն՝ մահուան կրօնաւորներ:
 Մահուան մարգերուն վրայ եւ հողին
 ժխտելով կը ճառագայթէ՞ Հանճար: Կը
 Հանդիպի՞ մարդ մեծի, ջերմագոյնի,
 տարօրինակի:

Եւ Հիմա, մանաւանդ զու առիթով,
 ինչպէ՞ս շմտածել կեանքի մասին, մահ-
 ուան մասին, մարդոց եւ անոնց ներքին
 աշխարհի ջերմագոյններու մասին, երբ
 դուն, ահաւոր ջերմագրուածդ երկին-
 քին, Երբ դուն, առատօրէն բաղեղուածդ
 Գրիտոնէութեան եւ Անհունին մեծ օր-
 մերուն վրայ, ուրիշ բան չըրիր զու օրե-
 րուդ:

և

Կեանքը մեծ է: Ու Մահը նոյնքան: Մտքին խորունկ ու խորհրդաւոր հայեցողութիւններուն առջեւ ու բարդ չափագիտութեամբը հոգի եւ ենթագիտակցութիւն ըսուած իրողութիւններուն՝ անոնք, Կեանքն ու Մահը այսինքն, յաւերժական ու տիեզերական լինելութեան մը կարեւորագոյն պայմաններէն կը թըւին ըլլալ: Անոնց մութն ու լուսը, իրերածին բնոյթով ու հակադրութեամբ, կը ցոլան գոյութեան բոլոր տարրերուն ու երեւոյթներուն մէջ, իսկ առաւել չափով մը՝ մարդու պիտակցութեան մէջ:

Կեանքն ու Մահը հնազոյն բաներ են ու փոքր բաներ չեն: Միշտ սկիզբներ ըլլալով՝ անսկիզբ են, եւ միշտ վախճան մը դառնալով՝ անվախճան: Կ'աճեցնեն, կը նուազեցնեն մեր մարմինը: Կ'աճեցընեն կը նուազեցնեն մեր միտքը: Ու նաեւ մեր հոգին: Ու նաեւ ինչ որ կը կապէ մեզ՝ մեր ու ընդհանրա-տիեզերական լինելութեան հետ: Եւ ուստի, բոլոր տեսակի բոլոր մեծութիւնները կը բխին կեանքի ու մահուան ներքին բարդ կապակցութիւններէն, հակադրեցութիւններէն, կեցուածքներէն: Մեծ եւ միայն կեանքին ու մահուան մէջը գրած տիեզերական կրակով: Այդ կրակին ոճով, կեցուածքով, ոգեբխումով: Կրակին ըստեղծագոր աճումով միայն մեծ ու տիեզերակցորդ, մեծ ու կարծես աստուածակից՝ եւ ուրիշ ամէն բանով այլեւս փոքրի, ճակատագրականորէն ճղճիմ, անդո՛յ:

Եւ արդ, մեծ մարդիկը ամէնէն աւելի կիզուածներն են կեանքին ու մահուան մեծ գիտակցութեամբ: Հակադրեցութիւն ու ոճ ունեցողները: Հարազատ կեցուածքի եւ հարազատ բխումի տէրերը: Իրենց էութեան մէջէն ժայթքող ըստեղծագործական աճաւոր կրակը իրենք իրենց, ուրիշներուն եւ աստղերուն ու անհուններուն վրայ մաղողները: Առասպելին ժողովներէն իրականութիւն կերտող Մովսէսներն ու իրականութեան փըշապսակներէն մեծագոյն կրօնք հիմնա-

դրող Յիսուաները: Յունական հինաւուրց կրակ Հոմերոսը: Իտալական դժոխալերմ Էրեսակայութեամբ Տանդէն: Անգլիական անհուն հոգեբանկումներուն Շէյքսպիրը: Ու բոլոր կրկիրներուն կրակ ու ապստամբութիւն մարդիկը՝ ասոնց պէս: Ու Կէօթին: Ու Պոտլոսը: Ու Էտկար Փօն: Ու Տոսթոյեւսքին: Եւ արժեանական կրակներու համազումար նարեկացին մանաւանդ:

Ոչ ոք մեծցաւ ցուրտով: Կեանքը չի՛ յիշեր որ ինք մէկը անճեղցած ըլլայ պաղով եւ տափակութեամբ: Կեանքն ու Մահը կը կուրծնան, կը խուլնան, կը կըծծիանան հաւասարապէս՝ երբ չկարենան մէջը կրակ մը դնել, ջրիզրէզ մէկը գոնէ ջրմուսթեան մը կապել: Կը ջնջեն քեզ՝ երբ կեղծ ես, երբ հոգիդ իր առանձին ստորագրութիւնը չունի, երբ ոտքիդ հետքը չկա՛յ օրերուդ վրայ, երբ աստուծոյ մը նախընտրած հեղուկը չես կրցած ընել արիւնդ, եւ ոչ ալ անոր նախընտրած ճամբան կրցած ես ընել ուղեղդ: Երբ հոգիդ կայան չէ՝ իրմէ վե՛ր բաներու: Անէր, անհոք, անաստուած թոք մը՝ մեծ մարդու մը թոքը չէ, տիեզերական շունչներու դիմաց:

Աստուծոյ եւ կոիւներու տեղ է բուն մարդը. տուն մըն է՝ որ պէտք է փլիթ վերջոյ, ներսը ծագած վէճերէն ու կըրակներէն: Այդ տունին այդպէս ներքնորէն հրոյ ճարակ դառնալով է, որ պիտի կատուցուի իրմէ աւելի կարեւոր եւ շքե՛ղ բան մը՝ եկեղեցին: Իրենց պզտիկ տունը քանդել եւ անոր տեղ հսկայական տաճար մը շինելն է մեծերուն, ջերմագոյններուն, տարօրինակներուն կեանքը: Իրենց փուշէն վարդ մը հանել, իրենց ժանդէն ադամանդ մը, իրենց ցեխէն՝ երկի՛նք մը:

Եւ նորէն, օդային կազի բաց շիշ մըն է իրաւ մարդը՝ սիրոյ, զեղեցկութեան եւ աստուածային առեղծուածներու լուցկիին զխմաց: Արարչութեան այդ կրակներէն եղան այս մոլորակի պատմութեան մէջ՝ բոլոր հանճարները, բոլոր մարգարէները, բոլոր սուրբերը: Կրակ եղաւ սակայն, ամէն-

նէ՛ն աւելի, իր բոլոր ճամբաներն ու բոլոր կայանները դէ՛ղ մը խիտափայտի պէս այրող եւ այդ գեհնէին մէջէն Աստուծոյ խօսք ուղղող ՓԱ. դարու Նարեկայ վանքին չկրկնուած եւ անկրկնելի Մոնագեր: Մեր դիրքին խարոյկը՝ ՓԱ. դարուն եւ հայկական բոլոր դարերուն համար, վանքի մը տրամական բարձունքէն բո՛ց առ բո՛ց դէպի երկնախորունկները ուղղող: Դարերը որ պիտի գան, - մտքի եւ սրտի՛ դարեր - , կանխուած են ալ: Կանխուած՝ կարծես, զբոստոնէական բոլոր խորութիւնները: Մեղքերը մեծցած են իրմէ ետք, բայց աղօթքները՝ ստույգորէն փորձացած: Ու նորէն, իրմէ ետք, կը թուի թէ զուր է աղօթելը: Կը թուի թէ կրնաս չաղօթել ալ: Կը թուի թէ այդ էջը աւարտած է ալ, գերագոյն բարձրակէտի մը հասնելով: Ինչ հարիւր տարի առաջ, մենութեան ու ամայութիւններու մօտի շայ մը՝ գրած, աւարտած ու փակած է ընդմիջտ աշխարհի Մեղքին ամենամեծ աղօթապիւրքը, երբ մարդկութիւնը նորէն սոսկալի էր, նորէն անասնական:

Այդ շայը, այդ մեծը, այդ ջերմազոյնը:

Եւ բոլոր ջերմազոյնները, եւ բոլոր մեծերն ու սարօրինակները մեր հի՛ն մոլորակին...

Անոնք՝ ամէն դարու եւ ամէն մարդի Նարեկացիները: Անոնք՝ իրենց մտքին եւ սրտին ամբարտակները չես գիտեր ե՞րբ եւ ինչո՞ւ փլցուցած եւ ապա հողիին մութ ջուրերէն զլուած-տարուածները: Որոնք յետոյ հանճար, սուրբ կամ հերոս կոչուեցան: Որոնք մարգարէ կամ առաքեալ կամ յեղափոխական անունը կրեցին:

Ազամանդեայ բոլոր զարերէն աւելի ազամանդ մարդիկը, բոլոր լոյսերէն աւելի լոյս մարդիկը: Ամենաթանկագին դոյութիւնները մարդկութեան եւ թերեւ ալ մոլորակին բոլոր դոյութիւններուն: Մարդեր՝ որոնց կեանքն ու կործանումը, մարդկութեան լուսնալուսն եւ մթննալուսն, ցերեկանալուսն եւ գիշերանալուսն աշխարհածնական մէկ օրէնքը եղաւ կար-

ծես: Որոնք հոգեկան արեւի մը՝ դերը կատարեցին մարդկութեան ցուրտին եւ անշարժ խիղճերու բեւեռային պաղին վրայ: Որոնց գոյութիւնը լոյսի կազմութեան օժանդակ մը եղաւ եւ չգոյութիւնը՝ մութի ու մտային մահուան պատճառ մը:

Մեծերը, ջերմազոյնները, սարօրինակները: Իմացականութեան ու եռանդի Նարեկացիները:

Բարդ, դժուարաքննելի, պրեթէ անքննելի անոնց հոգին, լինելութեան թափն ու եղանակը, բովանդակ կեանքն ու ինքզինք պատրաստող մահը: Մտածում կը թուի, բայց այլեւս մտածում չէ իրենցը: Զդացում կը թուի, բայց այլեւս զդացում չէ: Ոչ ալ բառը՝ այլեւս բառ: Միտք, սիրտ, տեսողութիւն, լսողութիւն, ջիղ՝ դադրած են այլեւս իրենք զիրենք ըլլալէ, վերածուելու համար կրակ ու ժայթք բանի մը: Մղումի մը ու ոճի մը: Լուծոյթի մը՝ որուն հանճար անունը կու տան:

Մեծերը, ջերմազոյնները...

Կեանքը, - իրենցը եւ թովանդակ արեւոյթները - , կ'այրէ գիրենք ամէն բոպէ, եւ իրենք կ'այրեն ամէն ինչ, որուն կը մօտենան: Անհուններու համար այլընտղներ են իրենք եւ այրողներ: Ուրիշ ոչինչ: Կ'այրին կեանքին մէջ ու նաեւ իրենց մարմնէն անդին, երբ մեռած են արդէն ու կը թուին փոշիանալ: Ու նորէն, պիտի չդադրին ապրողներս այրելէ, անդենականին սահմանները ճեղքող ջերմութեամբ մը:

Միտք, սիրտ եւ ասոնց կարգին բաներ՝ անասնութիւնէ դուրս գալ են մեզի համար. անոնց համար՝ կրակէ ներքին ասնդիսամատ են, դէպի շերմարդը, բուն մարդը բարձրանալու, աստուածատիպ, աստուածապատկեր մարդը ստեղծելու: Մենք անասնութեան քառսէն ելած եւ խելքի ծխոտ ճրագներով բաւարարուածներ ենք: Անոնք, գերազանցութեան ուղեւորները, համաշխարհային պատմութեան կեդրոնական պողոտայէն քաղդները՝ չբաւարարուածներ են եւ պիտի չբաւարարուին երբեք: Պիտի սիրեն ու

չբաւարարուին, պիտի տառապին ու տառապանքին շոյլ Հատուցումներով չզոհանան: Պիտի մտածեն, ու անոնք Սոկրատ, ու անոնք Պլատոն, ու անոնք Արիստոտէլ՝ Բանականութեան բարձրագոյն սլորտները ստորին ու նեղ պիտի գտնեն իրենց: Ու անոնք Տեքարթ ու Փասքալ, ու անոնք Մփինոզա ու Քանթ, ու տոկուին Եոփենհաուզը ու Նիցչէ, ու տակաւին Վոլթեր, ու տակաւին Բուսո՝ պիտի տրամաբանեն ու առատագոյն Տրամաբանութիւնն իսկ գտնեն աղքատ: Բանաստեղծները, Հանդերձ Նարեկացիով, Պոտլերով ու սեփին բոլոր տիտանեան ներկայացուցիչներով՝ պիտի ապրին ու ջիշ գտնեն իրականութիւնը: Պիտի երազեն ու ջիշ գտնեն երազը: Պիտի գրեն ու ջիշ գտնեն գիրը: Գերընտիրներուն մէջ՝ գրագէտները ջիշ պիտի գտնեն իրենց Համար Գրականութիւնը. իմաստասէրներ՝ իմաստասիրութիւնը. նկարիչներ՝ նկարչութիւնը. երաժիշտներ՝ երգն ու նուագը: Մարդարէներուն տեսիլք պիտի պահի, առաքեալներուն՝ Հորիզոն, գիտուններուն՝ դիտութիւն, զօրավարներուն՝ ղէնք եւ ռազմագալտ:

Բոլոր մեծերուն, բոլոր ջերմագոյններուն, բոլոր տարօրինակ խնթանմաններուն չպակեցա՞ւ կարծես, իրենց իսկ միա՛կ գծոխքը, միա՛կ դրախտը, միա՛կ աստուածը:

Առատօրէն ունէին կեանքը եւ իրենք գիրենք, այլ դեռ անհուն պակասի մը Համար այրեցան անոնք ու այրեցին: Թուականէ մը կը սկսին ու այլեւս կ'այրին ու կ'այրեն մեզ՝ Պուտտան, Յորը, Յիսուսը: Աղիտականի կոյր Հոմերոսը, Եէյքսպիւրը, Տանթէն, Կէօթէն, Տոսթո-լեօքին, յեղափոխական Մարան, ռազմահանճար Նափոլէօնը, Հէօլտերինը, սղօթաբարեկոյն Նարեկացին:

Հասած են ո՛ւր, եւ ի՛նչ անդր-անձնական ծիրերու մէջ իսկ, կ'այրին շարունակ: Կ'այրեն՝:

Եւ

Եւ Հիմա, այս ընդարձակ խօսքերէն Լտք, իբ ընդարձակագոյն խօսքերուն իւրաքանչիւր մանրամասնութեանը մէջ, թէ այդ խօսքերուն Համալումար արդիւնքով՝ Նարեկացիին Հանճարը ինքզինք եւ ուրիշը այրողներէն է, անասելի Համեմատութեամբ մը:

Կ'այրէ՛ւ

Եւ քանի որ այդպէս՝ անցեալ մը չէ ու չի կրնար ըլլալ: Անձեւացեաց զաւատի եւ պիսկոպոս Խոսրովին երեք որդիներուն այս կրտսերագոյնն ու արժանաւորագոյնը, ներկայ մըն է, ինչպէս ամէն կրակ, ամէն լոյս: Ջերմութիւնն ու պայծառութիւնները չեն կրնար բացակայ ըլլալ, երբ կը գործէ տակաւին անոնց ուժը:

Հազարամիայ վարդապետութեան արտում օրերուն մէջ ապրած եւ կանուխէն մայրը կորսնցուցած Ռչաունեաց զաւառի այս Հայը, մէկէ շատ աւելի ու տարբեր տաքութիւններու մէջ ապրելով, պանդան ու բարձր տաքութիւններու միակ լուծոյթի մը վերածուած է ի վերջոյ: Այդ տաքութիւնները, երբ ուզենք տարբազարել գանոնք, ազգային են, ընտանեկան, ուսումնա-կրօնական, աշխարհադրական, այլ մանաւանդ՝ խաւնըւած քային:

Ամենաթեթեւ տաքութիւնը, մեզմ լուան, ներքին լուաներու այս տարօրինակ կրօնաւորին մէջ՝ աշխարհագրական լուան է: Ռչաունեաց քնակիչ է, եւ Հայաստանի այդ զաւառը Հարաւի ու անպատի սահմաններէն Հեռու չէ. այդ կողմերը երեւակայութեան ու երազին տուն-կերբ կը սկսին այլեւս շուտ եւ արտակարգօրէն աճել, լինայելով իրենց թունդ բոյրն ու վառ գոյնիւրը տեղատարափ առ տեղատարափ մօտեւում: Նարեկացին իբ տաղանդի տունկիւն մէջ Հարաւային կըլիմաներու յատուկ Հարուստ ու ծախարուս Հիւթէն ունի:

Հարուստ ու ծախարուս Հիւթ տըւած են իրեն մանաւանդ իբ տղզին պատմութիւնն ու ներկան:

Հայութեանն է, ուրիշ ոչ մէկ ժողո-

մուրդի մէջ հանդիպելի այս տխուր, մինչև իրիկուն եւ իրիկունէ մինչև յաջորդ տառու եւ մինչև մահ իր զըղմաման ու պաշտամունքին շքեղորէն սարսափելի ու սարսափելիորէն շքեղ խմորները թխող մուսայանահատ Մոնաղնը: Հայոց պատմութեան եւ Հայոց հոգեկան լոյսին մէկ բերքն է ան, մեր զարերուն խորհրդաւոր մէկ գինին, համազգային արեւցոսմի մը եղակի մէկ արտայայտութիւնը նաեւ, միակ անձի մը մէջ իր լըրումին հասած:

Հայ հոգին շիրջու կարծես իրմէ ետք այլքան ուրիշ, այլքան բառ դառնալ ու կարելիութիւն կուտակել, այդ աստիճանն րազմապատկուի ու չլմննալ:

Մարդկային մեծ գիտակցութեան մը մէկ խառնարանն է ան՝ հետու ներկայի մը մէջ, հետու ու ծով շուրթերու ակին: Հայութեան, որ կը նշանակէ բազմամեծ եւ բազմասուր ծառայանքին ամէնէն հակացուրտ կրակն է ան: Հակա-կեղծը: Հակա-մանրը: Հակա-անլոյսը:

Հայութեան անջնջելի ճակատագրերը բլար կարծես երթալ, թռիլ, հեռանալ դէպի եկող դարերը՝ տառապանքով ու տեսակ տեսակ նարեկացիներով: Ճակատաւորի մը պէս չե՞ն իր բլոր բառերը, խոր, ընդարձակ եւ կիզիչ: Իր բլոր նախադասութիւնները, դիրար դէպի հեռունները, դէպի անդնդային խորունկները, դէպի անկարելի վերջաբանները շարժող: Իր մեղքի անսպառ զեկուցումին, չհատնող զղջումին, մշտառատ աղօթքներուն ու տեսակ տեսակ անհամար թլուտմաներուն իւրաքանչիւր զլուխը՝ պայթիւթող ամպրոպի մը գորութիւնը շունի՞:

Ի խորոց սրտի...

Ու գիտենք, որ ատենք այլեւս իօսք եւ սիրտ չեն, հետու վանքի մը ցուրտ բարերուն վրայ հասարակ գիշերներուն հասարակ սարսափը պատմող, քրիստոնեայ հասարակ վանականի մը աւելորդ մտահոգութիւններուն տեսական եւ տափակ վերաբառը կրտորող:

Ի խորոց սրտի...

Գիտենք, որ տիեզերական սարսափ մը, զարհուրելի դժոխազգացութիւն մը

ինկած է կրօնական ուղեղի մը մինչև խորունկները, ու սկսած է բլիշ առ բլիշ մաշեցնել, լափել, սպառել այդ ուղեղը, րնաւ չինայելով նաեւ սրտին: Գիտենք նորէն, որ ամենակարող Բացարձակի մը անուծով, Պրոմէթէոսեան ինքնապաշտպանութեան տհաւոր գուպար մը կը մըղուի, ընդմէջ Խոսրով Անձեւացիի կըրտսեր որդիին եւ գայն ուտելի չկտացող մեղքերու մղձաւանջին:

Ի խորոց սրտի...

Ու գիտենք, վերջապէս, որ պիտի հանդիպինք դժոխքի եւ աղօթքի հոտի մը, բարկ, թունդ, կծու՝ որուն նմանին, Աստուածաշունչին դուրս զրեթէ չինք հանդիպած եւ դժուար թէ հանդիպինք սակէ ետք:

Անանիա վարդապետին գիտուն ու տաք աշակերտէն ետք, չծնաւ ուրիշ սեւէ մէկը ուրիշ որեւէ տեղ, որ կարեւոր արտայայտուելու այսքան ընդայնձակ կարողութեամբ մը պատմել մարդկութեան իր հուն ու վախճան շունեցող Մեղքը, իր գաղաթ ունեցող եւ ստորոտ շունեցող Աչքը, տիեզերական լայնութիւններու մէջ իսկ ինքզինք նեղ զգայող Վիշապ: Գիրք մը գրեց հետու թուակաւնի եւ հետու հոգեբանութեան այս մարդը, բայց իր դրած զբրքը նմանեցու մարդկութեան յոյսը քայքայելու եւ վերստեղծելու աստուածաբանաստեղծական գործողութեան մը կարծես: Ու նաեւ, անձնական հոգիի մը զալարումներուն ու պատմուող ոգրերգութեան ետին կեցող, հայ հոգիի բուրբոբիւն ճնթա-ղնեւթ, բուրբոբիւն ենթա-բառային եւ սակայն ծայրէ ծայր ստոյգ, մէկ կենսազրութեանը:

Ինքնիր ուղեղէն աւելի մեծն է ան, ինքնիր սրտէն աւելի մեծը: Իրեն պատկանող ոչ մէկ բան կրցած է պարունակել: Իւ պատճառը ուրիշ չէ, այդպէս, գրքի մը մէջ իր գոյութեան եւ շունչին մինչև վերջին կաթիլը քամուելուն: Պահ

առ պահ եւ ջիղ առ ջիղ հոն փոխադրուելուն: Փախչելով մարմնէն, հոգիէն, դինք կազմող բոլոր բաղադիրներէն՝ գերազոյն կենդանութեամբ եւ դերազոյն խօսքով մտպազաթ մը դառնայ, — սողեբու ջալող հրդեհ մը՝ անձէ մը, ազդէ մը, զբիտոնէութենէ մը վառուած:

Վանքերու երկրին ամէնէն մեծ վանականը առաջին Գրիգորին եւ Մեսրոպին հետ՝ ամենափիթխարի դէմքերէն է իր երկրին: Հայաստան երկիրը քիչ ունեցաւ, շունեցաւ գրեթէ իրեն չափ խորունկ տեղ, իրեն չափ երկնասլաց բարձունք: Հայաստանի ոչ մէկ ջրամբար կարծես ունեցաւ իր մէջ այնքան ջուր, որքան հոյեկան ստորավայրերը Աստուծոյ այս մոլեռանդին ունեցան խոհ ու խոռոչ: Երկիրը ու երկիրի բանաստեղծութիւն: Սքանչացում եւ սքանչացման երանք: Քայքայում եւ ինքնաքայքայման մանրամասն տեսողութիւն: Ինքնադուժման եւ սպառման ահաւոր արուեստ, ահաւոր եռանդ:

Վանայ լիճի եւ Աստուծոյ վերի անհունական կապոյաներուն մշտաբթուն, մշտանդր ու մշտայամառ այս յաճախորդը, — դարհուրեայ եւ զարհուրելի — չդերպանցուած դիտունը, բացառիկ մէկ մանանպէտը եղաւ, հին, միջին եւ նոր մեղքերուն: Մարդկային յանցանքի խորունկ ճանաչող մը: Արարիչը ճանչնալու ապահով գործիքներ եղան իրեն՝ Սէրը եւ Մեղքը, յամէն բանէ աւելի: Գործիքներ ապա՝ Քաւութեան ու Ցաւին ճիւղերը:

Չունեցաւ Հայաստանը իր ընդյատակեայ խորութիւններուն մէջ այնքան հրաշքի լաւայ, որքան Բզնունեաց վանականին արիւնը, արցունքը, հոգին:

Հայաստանի եւ Հայութեան ճակատագրական հրարութիւններէն է նաեւ այս մարդը, իրական ու առասպելական մեր մեծագոյն դէմքերուն պէս, — արքայ, հայրապետ, յեղափոխական, բանաստեղծ:

Տանջանքով ու խռովակոծ աստուածատեսութեամբ, ինչպէս եւ իր ստեղծած արձագանգներով ու լուսաւորիչ զօ-

րութեամբ՝ հաւասարն է Անակի որդիին: Հայութեան անջնջելի մէկ վերնագրերն է, ընտիրներուն ընտրելագոյն օրինակովը:

Իր ժողովուրդի արեւծին կը պարտին իր խօսքին ջերմութիւնը, որուն հաւասարը չկայ ուրիշ ազդի մէջ. մի փրկուած է ի դուր: Կը պարտի իր ժողովուրդին՝ երկրային դանձերուն չքեղագոյններէն թերեւս ամէնէն չքեղը, — Հայոց լիզուն: Կը պարտի՝ աստուած մը եւ խոյանք: Կրօնք մը եւ կեանքին մէջ անվախճանական տանջանք: Ստեղծագործ վիշտ: Կը պարտի, մինչև վերջին տողին վերջին բառը՝ մարդաշէն եւ այնպէս չէն անօթութիւն մը: Երկիրքներուն, ու մահն ու դերեղմանը կտրոջ անցնող տարածութիւններուն մէջ չըլող աստուածակառոյց ծարաւ մը: Կը պարտի վերջապէս այն կեցրուածքը, որ հայկական է, այն կենսահայեցողութիւնը, որ Հայունը եղած է իր պատմութեան հազարամեաներուն, կրօնա-գաղափարական մեծ հարցերու ատեն, մեծ յեղաշրջումներու եւ ճակատագրական դարձակէտերու ընթացքին:

ԺԱ. դարու այս երկնադէտ աստուածանաւորդին երկիրը, սկիզբէն մինչև վերջ, բուրած էր տարօրինակ ու տարբեր բան մը, որ ծագիկ ու կանանչութիւն չէր. արեւն ու հրդեհի հոտին խոստումած խունիկ բոյր էր, բազիմներէ կամ խորաններէ բարձրացող: Այդ հողը, իր հիւսիսով ու հարաւով, արեւելքով ու արեւմուտքով՝ երկրային հասարակ բան չէր բուրած գրեթէ. բուրած էր Աղատութիւն, Արդարութիւն, Գեղեցկութիւն, Լոյս, Գաղափար, Կրօնք: Անվախճան կեանք:

Այդպէս էր:

Չէր դիտեր թէ այդ երկրի հողին վրայ ո՞վ աւելի տուն ունի. Աստուած թէ մարդը: Մարդը իր նմանին հետ աւելի կը խօսի թէ բացարձակի մը հետ: Ո՞վ է իր դրացին. ուրիշ մարդ մը թէ աստուած մը իր հրահանգներով, սէրերով, մերժումներով: Եւ մանաւանդ որո՞նք կը սպասէ շարունակ, ո՞ր հետունի կը նայի, ուրախութեան ու բեկումի

խառն զգացումով մը. աստուծոյ մը եւ անոր աղատադրական ժեսթի՞ն, թէ նոր փարզերու սարսափելի մէկ ուրուագիծին:

Ալիք դիտեր նորէն, թէ պատմութեան կրօնականներուն տակ Ալբիցեալ Գօտի եւ ալբիցեալ մարդկութիւն եղած այդ պիւնտիկ բայց դաժան ուխտարհափայրին մէջ, որ Հայերու երկիրը եղաւ, ո՞վ կ'ապրէր իսկապէս: Փողոզի՞նք մը՝ հաց ուտելու եւ ննջելու կոչուած, թէ դառափարի Գանիէլեան հնոցներու մէջ ինկած տառապագին ուրուականներու բազմութիւն մը, որ հաւատքի վանքեր պիտի բարձրացնէ ու պաշտպանութեան րեզդեր: Բայց անհասանելի սպասում մըն էր եւ իր ամբողջ պատմութեան ընթացքին սպասում մը եղաւ Հայաստանը: Քաղաքական խաւարներու մէջ, բազմաժողով համբերութիւն մը: Կը ջգայանային Հայաստանէն՝ Արեւելքի մարդիկն ու Արեւմուտքինը, Հարաւի թուրքերն ու Հիւսիսի չեկերը: Աէին ուզեր այդքան բարութիւն: Կը խրտչէին այդքան վերացականութենէ: Կը վերաւորուէին այդքան անջատ եւ սպաս ապրիլու ինքնաորակութենէ:

Ոչ ոք հասկցաւ մեզ: Ու հետեւաբար ոչ ոք սիրեց: Եւ մենք ամփոփուեցանք ու խօսիլ ուզեցինք այլեւս բարձրագոյն ուժերու եւ էականերու հետ, հասկցուելու հին, չյազեցած ծարաւով մը: Տունի հասարակ խօսք չէր ընդհանրապէս մեր խօսքը, որպէսզի շուտ հասկցուէինք: Մեր խօսքը բացառիկ վայրերու եւ հոկան բացառիկ արամազրութիւններու խօսք ըլլալով՝ անկարելի էր որ ուրիշներ ըմբռնէին մեզ: Տունի խօսք կ'ուզէին մեզմէ, ընկարանի ընթացիկ խօսք, հասարակաց ճամբաներու խարհբայ խօսք, իսկ մենք ամէնէն զիչ բառը ունէինք ու արամազրութիւնը չունէինք ինչու ընդհանրական խորամանկութեանց:

Հայաստանը կրնար հեքիաթ պատմել, առասպել հիւսել, դադափար վեհապրէլ, բայց որքան դժուար էր իրեն համար երկու բառ չոր սուտ խօսիլը, կեղծ խօսք ըսելը: Մենք մեր հեքիաթն

իսկ չէինք պատմեր, եթէ իրականութիւն մը չկարծէինք զայն:

Ի՞նչ կարելի էր ըլլալ երկրի մը մէջ, որուն պիտաւոր արտազրութիւնը բնաւ երկրային չեղաւ: Փոխանակ ցորեն եւ բամբակ արտադրելու, արտադրելու քարեղ եւ ոսկի՝ Հայաստանը արտադրեց աստուածներ, մեհեան ու վանք, նահատակ եւ յեղափոխական: Արտագրեց սողօթքի, արիւնի եւ ըմբոստութեան դիրք: Զարգարարներ մեր ինքնակոչ հիւսն ու մեզ վտարող ճառանտէրք՝ եղան, եւ մենք դադարեցինք պատուած հաղուստներով դացինք հետու, պարտաւորի: ու խաւար հիւսութիւններու:

Մենք շատ հիւսիս չէինք, բայց բեւեռային ցուրտերը մերը եղան միշտ: Ծառ հարաւ չէինք, այլ մեզմէ աւելի խորշակահարը շտեմանք հարաւի ոչ մէկ անապատի մէջ: Արեւելքի մէջ էինք՝ արեւի մը բարձրանալը գրեթէ շտեմանելով: Ի՞նչ գործ ունէր արդէն արեւը՝ ջարդի եւ հրդեհի ծուխով լեցուած երկրի մը մէջ: Զանի՞ գահեկան կ'արծէին իր շողն ու պայծառութիւնը մարդոց համար, որոնք դերեղման կը փնտռէին ու վերք՝ աստուած մը: Մեռելին ի՞նչ պէտք կայ արեւը, սպասամբին ի՞նչ պէտք, ազօթող ճշմարտին ի՞նչ պէտք:

Իր ժողովուրդին առաւելագոյն փերմութեան մէկ խորհրդանիշը եղող Մոնաղնը, որ մըն ալ բնաւ պէտք չունեցաւ կարծես երկինքներու այդ նիւթեղէն աչքին:

Բզկիտուած մասնում մըն է, բզկաբուած խղճմտանք մը, մզձաւանջներու շփարատող. մառախուղ մը, Բզնունեաց կապոյտ աշխարհի այս ծուխ ու հրդեհ մարդը, աշխարհին յայտ ու անյայտ բոլոր սողօթքները սոփալուկի մը շատակերութեամբ կերած, սպասած ու մինչեւ վերջ քաղցած վանականը:

Աղօթքի ամենամեծ եւ գերորակ արտադրիչը հաւանաբար՝ Քրիստոսնէութեան բոլոր թուականներուն մէջ: Մըսքի, սրտի եւ հողիի ետեակ հրդեհներով ճամբայ ելած գունդ մը կրակ անձն է ան, Աստուծոյ մեծ ճամբուն վրայ: Մի

դպիք իբ մարմնին, վասնզի այդ մարմինը հող չէ այլեւս, կաւ չէ այլեւս, ոսկոր ու մկան չէ այլեւս: Եստոնց դասընցաւ այդ գորշ բաները, այդ անասուն խեղճութիւնները բլլալէ: Ու շատոնց երկրէն ու երկրայինէն դէպի վեր սուղուող պայծառութիւն մըն է ան, երկինք բան մը, անդի աշխարհ բան մը: Մի դըպիք...

Իր էլեկտրական կեդրոնին դիմաւոր պարբրինները կը կոչուին սիրտ, մեղք, խոտիք, զղում, ազօթք, անդուհական տրամադրութիւն: Ասոնք են, որ շարժման մէջ կը դնեն Նարեկացի կոչուած այս դրամիք էլեկտրականութիւնը, հատուցի ու աստուածածնիկայման բարձրագոյն ամփնջով այս երկրորդ Գրիգորը՝ առաջինէն երբեք նուազ: Երկու Գրիգորներու կրօնա-գաղափարական լոյս կայ, ընդարձակ ցերեկ մը ամբողջ՝ մեր ժողովուրդին վրայ, քաղաքական իր անհուն զիշերներուն կողքին, նախահնամական կարծես իբրեւ հակակշիռ: Եւ երկու Գրիգորներուն մէջէն ժձ. գարունը չէ քիչ արժէք եւ քիչ լոյս ունեցողը: Եւ Սոր Վերապի Գրիգորը աւելի շտապեցաւ հաւանաբար, քան Ռչտունեաց աշխարհի Գրիգորը: Առաջինը մնաց ստաներեք տարի իծերու զածան փոսի մը մէջ, ու տառապելէ աւելի՝ տանջուեցաւ, վերապի մը չարչարանքն ու տրուամբ դնելով Հայոց պատմութեան էջերուն: Երկրորդ Գրիգորին վերապը իր սիրտը եղաւ, ու չկրցաւ ելլել շատ աւելի դոման այդ վերապէն մինչեւ ծան: Մէկը արքայադարձ իշխանուհիի մը երազներուն խորհրդաւոր այցելուն եղաւ ու քալեց իրմէ պարտուած զոռոզ արքայի մը հետ, ունեցաւ իր հպարտութեան օրը: Միւսը, հարիւրաւոր տարիներ հտք, մեռաւ իր սրտի փոսին մէջ, հեռաւոր Աստուածածնայ մը լուսապատկերին առջև, խոտիքի իծերուն թոյնը ըմպելէն: Քառասուն կոյսեր էկան, թափառեցան եւ աղօթեցին առաջինին չարչարանքը ամոքելու համար, մէկիկ մէկիկ իրենց թարձ կեանքը զուհելով ի վերջոյ՝ Երկրորդը՝ քառասուն հազար բառերու ա-

ռանձին տեսողութեամբ՝ տեսաւ միայն դեւ, դեւ, դեւ: Ու մեղք, ու մեղք, ու մեղք: Ապա խէժ մը որմէ չկրցաւ երբեք ազատիլ: Սատանան, Եւ ուրիշ խէժ մը որուն պէտք է կպիլ յաւիտեան: Աստուած: Այդ երկու ճակատագրական խէժերուն կաշտնութեանց մէջ իբ անուամբ սպառող եւ սպառուածէն վերստին անող, հոգեկան ճենճերումներու դժբախտն է, Նարեկայ Գրիգորը: Ձեռք մեր պատմութեան մէջ ուրիշ ուսմը մը, - Աստուծոյ հետ անվերջ խօսողի մը տրուամբ:

Ձիա՞ն իրեն պէս մարդիկ, իրեն հաւասար: Կան:

Յորը, Սաղմոսերգուն, Սողոմոն Իմաստունը, մեծ մարզաբէները, Սոկրատը: Եւ ուրիշներ ի հարկէ: Բայց ինձի կը թուի, թէ այս անուններուն կապուած մեծութիւնն ու տաւմը դրուագ են առհասարակ եւ կերպով մը՝ կենսագրական եզրակացութիւն: Ասոնց տաւմը աւելի յստակ տեղերէ կը սկսի կարծես, եւ իրենց մեծ խօսքն ու արարքը, կեանքին մէջ արտաքին պատճառ մը ունին, կապուած են իրողութեան մը: Նարեկացիին ողբերգութիւնը հասարակին խանգարումով ոչ-հասարակ վիճակի մը հասած ուրիշ մեծերուն ողբերգութիւնը չէ քնաւ: յոյնակի բանի մը եղակիացումը չէ տակաւ, արտաքին պարագաներու օգնութեամբ:

Նարեկացիին մեծութիւնը կարծես պատմութիւն չունի եւ կենսագրական կապեր եւ տղոյցներ չունի: Իրական է: Արիւններու ժառանգութիւն:

Ուրիշ մեծերու մեծութիւնը արդիւնքն է անուանի՝ փոքրէն դէպի մեծը, քիչէն դէպի աւելին, կարծես սոփոքականէն դէպի անսփոքը, արտաքինէն դէպի ներքինը, հացէն ու առօրեայ կեանքէն դէպի միտքը, վերացումներն ու հողին:

Նարեկացիին կը սկսի ու կը վերջանայ մեծով. կը սկսի ու կը վերջանայ աւելիով: Անսփոք է՝ սկիզբէն: Հաց ու սոփոքական օրուայ ճամբաներ չկան իր կեանքին մէջ. արտաքին կեանքի այդ

կոտորակ բաներով ոչ ինքը կը թուի իր վեհութեան աշտարակը բարձրացուցած ըլլալ եւ ոչ ալ ներհայեցողական կեանքի խարխուխէ մը մեկնած ժողովուրդը: Լեռնազանգուած դոյուլիւն մըն են, ինք եւ իր շրմբոնուած ու անըմբռնելի ժողովուրդը՝ հոգիի, արտաքին անդորրութեան եւ ներքին մտրիկնեմու: Ու նաեւ մեղքի կոյտ մը կը տեսնէ ինքզինք միշտ եւ կ'անուանէ ապակամուքեան ծառայ, ամենաքաշուտ արկածեալ եւ նման թեբեւ տասը հազար բան:

Մայրէ ծայր ամբաստանազէր մըն է Նարեկը եւ ամբաստանող մըն է Նարեկացին:

Աշխարհի ստեղծումէն սողին, ես չեմ յիշեր մէկը մեր եւ որեւէ երկրի մէջ, որ այսքան ընդարձակ, բազմահարիւր էջերու վրայ անվախճանօրէն միաշունչ, կծու եւ կիլիլի ամբաստանութիւն մը խմբազարած ըլլայ՝ ոչնչացնելու ցանկութեամբ ինքզինք կամ ուրիշ մը: Եւ այդպէս՝ զղջական, դաժան, հարուածային, մտրակ ու ցաւածիչ աղօթքներով՝ ոչընչանալ, քաւուիլ, ազատուիլ, մաքրուիլ վերջապէս ամբաստանութեան գարշելի աղօթէն:

Նարեկ կոչուած հսկայ ամբաստանազրէն մտայլ հեղինակը՝ խոստովանութեան ու աղօթքին հետ եւ անոնց բառերուն մէջէն իսկ կ'ամբաստանէ ինքզինք եւ Աստուած, վհատութեան նմանը շաննուած պոռթկումով մը: Կ'ամբաստանէ ինքզինք՝ յայտ, դանակաշնոր բառերով՝ զԱստուած՝ ասացուածքի մասնաւոր ընթացքով մը, ներքին տրամադրութեան ոճով մը, հոգեբանութեան ընդհանուր դառնութեամբ մը: Խոստովանութեան այդ ընդարձակ, ինքնալըկիլ ժեսթի խի, դժգոհութեան եւ չղբօսուած բողբոջ տարրեր կը պարուանակէ իր մէջ, որոնք կը լուծուին ար-

տաքնապէս, ահի, սքանչացման եւ Արարիչին հանդէպ վախճանական անհուն սիրոյ մը մէջ: Եւ արդէն ո՞վ աւելի սաստկօրէն ամբաստանած ենք միշտ՝ քան մեր անվերջ ու սաստկօրէն սիրածը: Ամբաստանած ենք, շարունակ, մեր հոգիին ամենամօտ հալը, ամենապաշտելին:

Եւ արդ, մասծումներու այս կարգով, ինծի կը թուի թէ Աստուծոյ գէժ շղբուած բողբոջ հոգեշղջան մը բոլորելէ ետք է միայն որ Նարեկացին ձեռնարկած է իր Աղօթամատենին, թերեւ իր բողբոջին եւ թունդ դժգոհութեան իրրեւ վերջնական հատուցում, Արարիչին հովախճանական սիրոյ մը վերջին վկայութիւն:

Այդպէս, արտերկրեայ ու ընդերկրեայ պիտի մըն է Հայոց մեծագոյն միաքիչին այդ գիրքը: Մտած են հոն բառերը բազում կեանքով, բազում նշանակութեամբ, բազում . երանգով. թերեւս ամէն անգամ իրենք իրենց վրայ եւ այլ աներեւոյթ բանի մը շուրջ դառնալու կրկնակ շարժումներով: Խորհրդազուտ կրկնութիւններով ապա՝ որոնք հանճարի տկարութեան նշան չեն երբեք, այլ, կերպով մը, յուսնեմութեան ու անհունին ճամբան խորհրդանշող պարուրածեւ շրջանակներ են, նախորդէն տարր մը յաջորդին մէջ փոխադրող, շփոթացող բանի: Կրկնութիւնն ու կուտակումը, կրկննք, տկարութիւն չեն Մոնազնի Աղօթամատենին մէջ. զիտութիւն են եւ միաքիչ ուղեւորութիւններու ոճ, յուշով մը հեռանալու եւ շփոխանաւորուելու տենչ:

Տալու համար մեծ գիծերը հայկական բոլոր դարերու այս տարորինակ ճիւղակացին, եւ առանց մտնելու անոր հողե-իմացական ենթախորշերուն խորունկները, որոնք տարիներու համբերատար ճիւղ եւ ստուար հատորի մը չափ էջ կը պահանջեն՝ կարելի է թերեւս յայտնել վասն վերջաբան խօսքի, հետեւեալը: -

Գրիգոր Նարեկացի, որդի Անձեւաց-
եաց Խոսրով Եպիսկոպոսի :

Թոքերուն հետ իր ուղեղն ու ամբողջ
սիրտը մեծ կրակներու մէջ բրդող վա-
նական մը՝ ծնած ու ապրած մեզմէ հե-
ռու թուականի մը, մեզմէ հեռու ամա-
յութեան մը գիրկը : Ու դեռ բոլոր թը-
ւակոններէն եւ բոլոր մարդերէն բոլոր-
րովին հեռու հողի մը ոլորտին մէջ : Ներ-
սի ու դուրսի խորհրդաւոր նշաններու
ենթակայ մը, մետաղի մը՝ սուրբի ու
խնթի սարսափելի սեւեռումներով,
ԼԷՍՅԱՅԱՎ : Գամ մը, մարդկային ահա-
ւոր ու մամբաման զիտակցութիւննե-
րու մէջ ջրդեղումը երկաթ մը, այս
կնճռաշատ ճգնաւորը՝ որ, չեմ գիտեր,
յուսահատորէն երկիրը երկինքէն՝ կ'ու-
ղէ դամել ինքնիրմով, թէ մեռնող ակըն-
թարթը՝ չմեռնող տեւողութեան մը : Գա-
մել ու գամուիլ ուղողը կը թուի ան ին-
ծի, որեւէ պարագայի : Հող ըստածէն
բուսած մեղքը, տժգոյն մարդու մը,
նախնորարար վանականի մը պատկե-
րով, պէտք է դամուի պատիժի կրակ
մաղանակներու տառասաղէ մը, պատի-
ժի դժուր տարածութիւններու վրայ :
Ու դամ մըն է ան, ահաւոր մեխ մը նո-
րէն, հանճարի մը իւրաքանչիւր բառին
ծանր մուրճը վրան : Եւ այդ բառերը,
անհուն անհուն այդ բառերը, ե-
կուց, գիղուող, թայտալուող : Մարմնա-
կան պղտոր ընդերքներէ ու կարծես թէր
արեւներէ եկած այդ իժ ու լոյս բառե-
րը Նարեկայ վանքի զարհուրելի ներ-
շնչելալին, մենադար մարդուն : Բառեր՝
որոնք ճգնաժամ ճգնաժամի վրայ կը
բարդեն ու նոյն ատեն լոյսերու Նեղոս
մը կը դառնան, բերածիւղ Տեղաւորով
մը աստուածութեան եզերքի մը վրայ
բացուող :

Կանդուններով մխուած մըն է Նա-
րեկացին, մարդկային մարմնին եւ անոր
անմատածելի մեղքերուն մէջ, անոնց յայտ
ու գաղտ աղմուկներուն ենթակայ : Իր
սեփական մարմնին մէջ արմատացած
մարդ մը՝ որ կ'ուզէ դուրս քաշել ինք-

զինք, գերբնական ասութիւններու ուժը
հայցելով, ու չի կրնար :

Սրուած մը, կանդուններով, բայց
միայն մարմնին մէջ : Եւ յետոյ, այդ-
քան մեղք ու խոտվք, այդքան գիտակ-
ցութիւն ու տագնապ կրող մարմինը ինչ
մարմին տյլեւ : Փախստական մը չէ՞
այս մարդը, ուրիշ անընկալներէ, ուրիշ
միջոցներէ, ուրիշ թուականներէ ու ի-
մացումներէ եկած ապաստանած այդ
խեղճ ուղեղին մէջ, որ այլեւս իրեն չի
բաւեր : Ինչը կը բաւէ արդէն այդ մարմ-
նին, այդ խորհրդաւոր փախստականը
ծածկելու համար կեանքէն : Աչքե՞րը,
ձեռքե՞րը, սիրտը՝ որոնք բոլորն ալ,
ծեծ չկերած ժամ չունին կարծես, զանի
ողջ են : Նորէն մեծերուն ինչը բաւեց
իրենց մեծութեան : Ե՞րբ իրենց աչքը զիչ
աչք չթուեցաւ իրենց, ե՞րբ ականջը չթը-
ւեցաւ զիչ ականջ : Եւ մարդուն գոյու-
թեան բոլոր դրոյանները ի վերջոյ պա-
րապ չե՞ն գրեթէ, աղքատի գրպան չե՞ն՝
տիեզերական ճշմարտութիւններու մեծ
դրամանիչին համար :

Բրդեց Նարեկացին իր ուղեղը, բըր-
դեց սիրտը, բրդեց հողին՝ բրդեցէն ու
այրելէն դատ ուրիշ միջոց չըտնելով ա-
նոնց վրկութեան : Իր դոյութիւնը ջախ-
ջախելով, ճգնապան ընկրով միայն կեն-
դանացնող այս մարդը կրնա՞ր այլեւս
ոեւէ մարդ մը ըլլալ, որեւէ ճակատա-
դրով ոեւէ մէկը...

Լոյսին կը նայէր միայն, թէ աչ-
քերուն ու հողին թոյանդակ զօրու-
թեամբ կը կողոպտէր ու կը յափշտա-
կէր այդ լոյսը, անոր ամէնէն հեռուոր
ակունքներուն մէջէն իսկ, իր գարու Պրո-
մէթէոսի մը ախորժակով : Մութին կը
նայէ՞ր միայն ան, թէ կը խորչէր անկէ
ու կը սոսկար, համարելով գայն կեան-
քի ախտերուն ամէնէն աւելի ոչնչացը-
նող, անէպցնող տեսակը :

Արեւին ծով լոյսը խմած եւ օր մըն
ալ հսկայ գիրք մը կարդալէ ու հաւատա-
քի վիթխարի ու վերջնական վարակումի
մը ենթարկուելէ ետք մինչեւ յետին իր
ըջիջներուն՝ մոլորակներ ջնամացնող այդ
լոյսը իրեն համար զիչ ու պաղ գտած

զարմանալի կրօնաւորը եղաւ ան: Տիեզերքին եւ Արարչութեան անզբազոյն իմաստներուն հետ շփման այդ խորհրդաւոր ըրպէիւն, էր բարձրահայեաց վանք մը, բարձրահայեաց դիրք մը, եւ բարձրորակ ամէնէն բարձրին ծարաւ ընթերցող մը իրարու հետ առանձին մնացին՝ արեւակը, ծովն ու ծով գեղեցկութիւնները կեանքին՝ տփուկեցան իսկոյն, իբրև իմաստ եւ բանաստեղծութիւն: Հաղաւ ամէն ինչ մեղք, անցումի եղերական արագութիւն մը: Եւ հոգեմացաւ ճղնակեացը հասկցաւ այն ատեն, որ երկինքներու ջահը կոյրերը դժուարութիւններու եւ դժբախտութեանց մատնող զբժիւկան ու ընդհատական թշուառութիւն մը կրնայ թուիլ ի վերջոյ, բաղդատամբ բուն արեւակին, բուն լոյսին: Եւ այդպէս ամէն բան, որ նիւթ է լոկ եւ նիւթական ուժ: Թշուառութեան հսկայ բոց մը, այդ արեւը, անձանթ ու մեծ խրոջմայտանքի մը, անթուական ու անվախճան դուրի մը մէկ հրդեհը շատ շատ: Երկրորդական գեղեցկութիւններու սքանչելի բացայայտիչ մը՝ բայց այնչես ոչ աւելին: Իսկ կրակին կեղծողը, կեանքին ալ ուրեմն՝ այլ տեղ:

Հայաստանի վանքերուն, խորունկ թուականներուն ու խոր ճղնարաններուն մէջ պատող հսկայ գիրքին բերած արեւը, աւելի բարձր, աւելի նշանակալից ու վերջնականորէն համատեղեցական արեւ մըն էր անկասկած՝ շողացման իբրև վերջին կատարելութիւն եւ կեանքի իբրև վախճանական դոյալրակ: Շօշափելին հետ՝ կ'առաջնորդէր այդ նոր արեւը նաեւ անշօշափելին: Նաեւ անտեսանելին: Նաեւ անիմանալին ու անզգային: Կը կամրջէր բոլոր մութերը միակ ու մեծագոյն պայծառութեան մը, բոլոր ցուրտերն ու մահափախճան դոյութիւնները՝ բարի ջերմութեան մը եւ անոր շփեցող բացարձակութեան: Կը պայմանաւորէր մեր փրկութիւնը ու զայն կը կապէր ներքին ահաւոր զոհողութիւններու, ինքնիք մէջ մղող ու մինչեւ մահ տեսող ճակատամարտի մը: Կը դըռնէր հոգին երկու լուծումներու մրրկին

մէջ:— Յաւիտենական Դժոխք՝ երբ ներքին ճակատամարտը չես մղած, եւ յաւիտենական սաստուածակցութիւն՝ երբ մղած ես զայն: Ձկայ երբորդ լուծում: Ձկայ զերօ: Երկու ծայրայեղութիւններ կան: Եւ հոս, կեանքին մէջ, շիտայ, պէտք է՝ ըլլայ խաղաղութիւն:

Եւ քրիստոնեայ սկզբունքներուն այս բացառիկ բարեպաշտը կեր բրաւ իր մարմինը՝ սաստիկ մտածումներու, սաստկագոյն ներսուզումի մը, ներքին շտեմարած դատմարտի մը: Քրիստոնեայ մարդկութեան բոլորովին հակամեղք, բոլորովին հակահեթանոս անձը եղաւ ան:

Իայց այս սոսկալի հակահեթանոսը՝ հեթանոսական ոճի ծայրագոյն սաստկութեամբ անվախճան բրտութիւն մըն էր մեղքերուն դէմ, զորս իրը համարած էր: Ինքնիր դէմ էլաւ: Ինքնիր մէջ պատու չմեռնող մեղքը: Գտաւ զայն իր մտքին մէջ հիւստած: Ձուլուած՝ իր լինելութեան պայմանատարին: Ու սրբամոլ եւ սեւաբար սրբախոյզ այս մարդը քանի ճիշդ կը թափէր մաքրուելու իր սրխալանքներէն, հոգետեսութեան նոր լուսարձակներ, նոր աշխարհներ կը բանային իր առջեւ, ցոյց տալով անոր բարոյական սեւութեան մը ահաւոր մակընթացութիւնը, Գոյութիւն ըստածը իր բոլոր կողմերէն վերաւորող:

Ուրեմն:—

Համաշխարհային մտքի պատմութեան բարձրագոյն պագաթներէն մէկը կողմ նարեկացին՝ նախ ինքն է իր առաջին ջերմութիւնը: Իր ներքին անձը, խառնուածքը, հանճարին նախատարը:

Իր հանճարին տաքութեան ու ինքնատուութեան երկրորդ ալիքը, համաշխարհային Քրիստոնէութենէն առաջ ու աւելի՝ Հայութիւնն է, առապանքի առատութեամբ ու որակով, տեսիլներու առատութեամբ ու որակով, ճիշդութեամբ

Հաւատքի եւ սիրոյ առատութեամբ դարձեալ, ու որակով: Հայութիւնն է, ժողովուրդի մը ներկայ կեանք իմացումով, եւ ազդի մը պատմութիւնն ու ողբկան ոտորգելիներու հանրագումար հասկացողութեամբ: Իր անունին տակ անմիջապէս գրեւոր, իր մականունն էն եւ արիւնի ու հոգիի միւս կապերէն աւելի, անմին հետ ուրիշ ամէն զօղէ աւելի՝ իր ազդութիւնն է: Ձէ յիշած զայն: Պէտք կ'որ միթէ՞ Նարեկացիին կենսաւարեացն ու տարողութիւնը ունեցողի մը համար չեփորել իր ազդային ինքնութիւնը, Լըր ինքնաբեր կերպով մը ամէն մը տածումի եւ ամէն զգացումի հետ ազդայինը կը քալէ շուքի մը հաւատարմութեամբ: Մեր մտածումները միախաւ չեն եւ ոչ ալ զգացումները միախաւ են երբ եւ իցէ: Եւ այսպէս, Նարեկացի Գրիգորը, քալելու համար, ուրիշ ոտք մըն ալ ունի, որ կը կոչուի Հայ ազգ: Ու եթէ ան խօսած է այդքան ջերմօրէն, հայ ժողովուրդի բերան կայ իր բերինն ու անոր կրակին օժանդակող: Իրմէ զատ ուրիշ քիչ անմի փոխանցած է Հայ մարդը իր աշխարհային բովանդակ տաղնապն ու բովանդակ բանաստեղծութիւնը: Փոխանցած է անոր Ջրհեղեղի օրերու ահէն, Նոյեան կարճատեւ պայծառութեանն ու Բարեկոնի չուշացող ցեխէն ու խառնիճազաննէն: Փոխանցած՝ չարքի չմեռող ձայներ, քոնի ազգէ, արեւելքի եւ արեւմուտքի, հիւսիսի եւ հարաւի: Եւ այս բոլոր բնական ու բոլոր խորհրդաւոր փոխանցումներէն հտք, մեր բոլոր ողջերուն հետ, բոլոր մեռելներն ալ բուխարկած են թերեւ, որ Բզնունեաց մօտերէն մարդ մը նստի խօսի Աստուծոյ դիմաց: Քուէարկած են ստուերներ, հեփաթներ, շուկ բաներ, ու փոթորիկ յաներ: Աղօթամատեանի մը համար՝ բուէ տուած են Հայաստանի մէջ, - միւնը, սովն ու կոտորածը, հրդեհն ու աւերակը: Ազատութիւնը եւ անդիկ բաներ, որոնք խոյանք են, խոտիք եւ անհանգարատութիւն:

Հայութենէն հտք, Քրիստոնէութիւնն է երրորդ աիւրը, Աստուածածնայ

նկարին առջեւ բլիջ առ բլիջ ինքզինք եւ իր անպարագրելի զմայլանքը հիւսող վարդապետի հանճարին: Եւ այդ կրօնը, Նարեկացիի օրերուն, իր սաստկագոյն մէկ փուլը, հազարամեայ վարդապետութեան ստեղծած յայտնութենական ահի մը շրջանը կ'ապրի, եւ, ըստ այնմ, բնդհանրական մահուան սոսկալի անդրադարձ մը կը յառաջանէ իւրաքանչիւր ապրողի մէջ: Նարեկացիին վաթսուն տարիներուն յիսունը, չմոռնալ, Հազարամեային այս կողմն են: Ձեռքից է ետք մանկութեան եւ պատանեկութեան միջեւ ինկած տասը կէտքիտակից եւ անպիտակից տարիները, քառասուն տարի ան ոպասած պէտք է ըլլայ, լման թէ կէս Հաւատքով՝ Հազարամեայի համայնաշինջ աղէտին: Նեոնն: Եւ քի՞չ արաղութիւնն ու քի՞չ տեղեւ կու տայ ատիկա ի բնէ մեղաատեացի մը զղջական արարքին: չի՞ նետեր անոր բառարանին մէջ աւելի՞ նոր ու աւելի՞ կրակոտ բառեր: չ'ը՞ներ ոճը աւելի բազմածին եւ բազմասաղարթ: Եւ, այս բոլորէն հտք, չի՞ բանար թիւր Աստուծոյ, ինչպէս կ'ընենք այսօր մենք, երբ հեռախօսը կը լուծէ միայն մեծ արագութիւններու մեր հարցերը: Այդ օրերուն, ինչպէ՞ս չ'ընէր խուճապահար իր սիրաբ զիրերու ընկալուչի մը առջեւ: աշխարհակործան վտանգի եւ ուղղակի յարաբերութեան համար չ'են բոլոր արագ միջոցները, բոլոր տեսակի կարմիր հեռախօսները: Ու Հազարամեայ վարդապետութեան տաք օրերուն, տաք հողիով մարդու մը եւ Աստուծոյ միջեւ եղած կարմիր հեռախօսի եղբրական հարդապարտութեան մը արձանագրութիւնը չի՞ թուիր ամբողջ Նարեկը:

Տաղանդի անման եւ կենսաւորման շորրորդ եւ հինգերորդ, բայց ոչ անկարեւոր ազդակներ եղած են մայրական գուրդուրանքէ կանուխէն զրկուած ըլլալը եւ կպիսկոպոս հօրը ինչպէս եւ եղբայրներուն ուսման բարձր մակարդակը, ապրելու եղանակն ու բարոյական ուղղութիւնը:

Այսպէս - Իր մէջ բուն ու բուն Հեթանոսու-

թիւն, մեղք անունով, ժանիք առ ժանիք կը կրծէ, կը պատահուի յաճախ իր ողջ հոգիներէ: Այդ հեթանոսութիւնն ու մեղքը, Նարեկացիին զգացումով, սեռական հոգի կիրք են եւ մասամբ նորին, ոճիքի մղող շար, մահամանրէ բաներ են եւ մասամբ նորին, մտապիղծ եւ հոգեւայան բաներ են, ուրիշ բաներ են, տարբեր բաներ են, այլ, ու հետու, ու տարտամ բաներ են եւ ի հարկէ միշտ մասամբ նորին, միշտ մասամբ նորին: Փոքր կամ մեծ ամէն շարժում — մարմնի, մտքի, թէ հոգւոյ —, բացի աղօթքի համար եղած շարժումէն՝ հեթանոսութիւնն եւ մեղք է կարծես Նարեկացիի աչքին:

Այսպէս —

Իր մէջ բուն ու եռուն ընդվզումը, ստրկութեան մը վերջ տալու նուիրական ու վճռական մտադրութեամբ: Զգացումներու քայքայիչ տիրապետութեան դէմ զբիտոննէական ցասումի կատարեալ ըմբոստացում մը՝ անոր մատենանը, իր էջերուն սող առ սող վկայութեամբն իսկ:

Այսպէս —

Վկայութեամբը նորէն իր բոլոր տողերուն, դինուորապիւրեց իր անձը Նազովրեցիի անհուն մարդասիրութիւն, սոսմ եւ կամքի պայծառութիւն կոչուած շեղադուռն մեխանիզմին: Զարշարեց միտքը, երեւակայութիւնը, սիրտը, ջիւղը, ինչ որ դասու ինքնիր մէջ: Տեսակ մը պտտաբազկ կայ իր բոլոր պարբերութիւններուն սկիզբն ու վերջաւորութեան:

Եւ այսպէս —

Անթիւ, անհուն անունդներէ հրաժարած եւ դարերուն անվերջ անվախճան նրբանցքներուն մէջ իբրեւ ստուեր մը շրջող խորհրդաւոր մէկ զաղցածն է ան մարդկութիւն կոչուած առեղծուածին: Եւ իր զիրքը մարդկային ծայրագոյն մէկ սնոթութեան մանրամասն պատմութիւնը:

ԵՆՈՒՍՐԻ ՊՕԹԱՃԵԱՆ

Կար Գիրքեր

«ՄԱՅՐԱՄՈՒՏԻՑ ԱՌԱՋ»

(ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ)

ԵՐԵՒԱՆ-1964

Կակածանքի սեւ ամպերն անցել են,
և ինքներս մեզ էլ չեմք թափցնում
Սեփական հոգում, սեփական տանը,
Գտել ենք կրկին եւ տիրացել ենք
Մենք դժուար գտած եւ հեշտ կարցրած
Մեր ինքնութեանը:

Այսպես է եղել. բռնակալները
Այսպես եկել ու այսպես անցել են,
Անցել են ահի մթին ամպերը,
Պատուանդանները քեքեացել են:

«Մայրամուտից առաջ» հատորին մէջ
առաջին ակնարկով աչքի դարձող իրո-
ղութիւնը սա է անտարակոյս՝ - պատ-
ուանդաններու թեթեւացումը: Գառա-
սուն տարի շարունակ քաղաքներն ու
գիւղերը իրենց մոռյլ զանգուածներով
խճողող պատուանդանները միտմա-
նակ խճողած էին նաեւ մարդոց հոգիներ-
ըր և անոնց դործերուն մէջ տեղաւոր-
ուած պատուանդանային ողջ ծանրու-
թեամբ: Որքան շատ էին պատուանդան-
ները ուրիշներու եւ Համօ Մահեանի նա-
խորդ գործերուն մէջ: Էջերէն մէկը կամ
քանի մը հատը յատկացուած կ'ըլլար
պարտիայի պատուանդանին, հաս մը
կամ քանի մը հատ՝ Լենինին, լայնատա-
րած ու բարձրագիւր պատուանդաններու
չարք մը՝ Ստալինին, տասը յարկանի
պատուանդան մը յարդարուած կ'ըլ-
լար Մոսկուային, եօթներորդ ու եօ-
թը յարկանի պատուանդան մը՝ Կրեմլի
պարիսպներուն, պատուանդաններ՝ չի-
նական պարիսպներուն, Մաօ Դզէ-Դու-
նին, Մոսկուա-Պեկին ճամբաներուն:

Բանաստեղծութեան անունով ներկայա-
ցող համարեա ամէն էջ պատուանդան էր
առաջ, բայց կը թուի թէ մարդիկ գերծ
են հիմա այդ ամլացնող ստիպումներէն
ու քաղցր է եւ յուսատու վերադառնուած
ինքնութեամբ արտասանուած ձայնը՝

Պատուանդանները քեքեացել են:
Այսինչին, այնինչին կամ ոչինչին
պատուանդան դառնալէ ետք՝ Հայաս-
տանի բանաստեղծները վարժուած էին,
իրենց կարգին, ուրիշներուն բերքը պատ-
ուանդան դարձնել իրենց նոր երգերուն,
կրկնելով անվերջ «յանգերն ուրիշի»:
«Մայրամուտից առաջ»ը դժբախտաբար
այդ թերութենէն անմասն չէ մնացած:
«Էլ թան չունեմ թափցնելու», «Ամէնից
առաջ», և «Ետք տարուայ հետ Յարեան-
յով» բանաստեղծութիւնները ամբողջու-
թեամբ կը մատնեն Պ. Սեւակի ոճը: Ու
հետևեալը՝

Կալերի մէջ՝ ծղոնտարայր
Թիկնոցը հագած
Նինջ էր մտնում ամառային
Օրը վաստակած:

Մենք դժուար կը կարգանք այսպիսի տողեր, երբ ունինք (Վարուժան) լաւագոյնը:

Աշխատանքի սուրբ սգին կալերու մէջ կը ննջէ:

Ուրիշ զերթուածի մը եզրակացուիլն է:

Բայց երգիւ մէջ փնտո՛ւք ինձ ես ուրիշ տեղ չկամ:

Հնդկնակը շինք յիշեր հիմա, բայց տեղ մը կարգացած ենք:

Վերցրու երգերս կարգա, երգերից դուրս ես չկամ:

Մէկը միւսը պատուանդան դարձնելէ ետք՝ Հայաստանի բանաստեղծները ամէնքը մէկ պատուանդան դարձուցած են ընթերցողը եւ տեւարար կը ճնշեն անոր վրայ: Նոյն զերթուածը քանի մը տարբեր հատորներով անոր ներկայացընելու բանութեամբ: «Մայրամուտից առաջ» (1964) հատորին մէջ, օրինակ, քանի՞նչնդէն աւելի զերթուածներ կարելի է հարուել, որոնց ծանօթացած էինք ընդամենը երկու տարի առաջ հրատարակուած «Հայաստանը երգերի մէջ» (1962) գիրքէն: Ասիկա ընթերցողը իբրև պատուանդան գործածել է ու նաեւ քիչ մը ուրիշ բան: Մենք այս երեւոյթին, անոր շարժառիթներուն ու հետեւանքներուն մասին պիտի խօսինք ուրիշ առիթով: Ըսենք միայն, որ նախորդ հատորին վերջուած այդ փոխադրութիւնները դուրս կը մնան «Մայրամուտից առաջ» գիրքին նուիրուած այս քանի մը տողերու պարունակէն:

Գիրքին կապուած այս քովնտի խընդիրներուն մատնանշումէն անկախ՝ «Մայրամուտից առաջ»ը, իր ընդհանուր մթնոլորտով, լոյսերով ու ստուերներով կը կրէ Համօ Սահեանի կնիքը: «Մտքի, մկանսի, հոգու եւ ձեռքի» ստեղծած բարիքներուն ու լոյսին իր զնարը նուիրած խանդավառ երգիչ մըն է Սահեան, որ «չխամբանալու, չմամբանալու, չծամբանալու եւ ումբանալու» մտահոգութեամբ օրը իրիկուն կ'ընէ ու կը լեցնէ իր տողերը: Այն սակաւաթիւներէն է անիկա, որ

իր զերթուածներուն խորք մը ճարելու տենդադին սրունումէն ետք՝ կ'աշխատի նաեւ անոնց ցամաքութիւնը բարեխառնել կենսատու տարրերով: Նորին տենդը, հակադրութեան ճաշակը, ու պատկերին հմայքը ուժի վերածուած են իր ձօս ու դուրս բերած անոր շատ մը բանաստեղծութիւնները կրկնուած ու կըրկնելի յօրինումներու մոայլ կարաւանէն:

Արեգակը այդ հրդեհի վառիլ
Եւ ինքն է նրան նահատակ դառնիլ:
Նա հրդեհի մէջ դողում է, մրտում,
Եւ ինքը իրեն փրկելի է ուզում...

Այժմ ինչ համար պահն այս իմաստուն Արժէ մի ամբողջ յաւիտեանքին:

Այս յափշտակութիւնը եւ անկէ անխան բանաստեղծութիւն հանելու կարողութիւնը Համօ Սահեանի ամէնէն դուրսը յատկանիշն է: Բնութիւնը եւ անոր տարերային արտայայտութիւնները միշտ բախեցին իր սիրտը, որ կըցաւ արժանաւորապէս օգտագործել անոնց բերած ընծան, հարստացնելով էջերը թարմ գոյներով, նրբերանգներով ու խորհուրդով: «Թէ ով եմ եւ ինչ» խորագիրը կըբող իր լուսադոյն բանաստեղծութեամբ՝ Սահեան լուսագոյն ձևով կը բացատրէ բնութեան հետ ունեցած իր մտերմութիւնը եւ լոյսի մէջ կը դնէ իր ներքին տնձր: Ինչպիսիք բացատրելու համար առած է տերեւ մը, երգիցիկ թռչուն մը, իր դուրսը քարին դարնող առուակ մը, արտ մը, քարանձաւ մը ու, կենսագրելէ ետք իւրաքանչիւրը, իւրաքանչիւրին էութեան հետ կը նոյնացնէ իր էութիւնը, անոնց հետ ու յաջորդաբար դառնալով ջանք ու տակդուած, անըմանք ու ներշնչանք, տանջանք ու խղճմտանք, հակադրման խորհուրդը եւ շշուկ, ամայութեան սուրսուռ ու հառաչանք:

Այս է մարդը, բանաստեղծը՝ իր խառնուածքին բնորոշ կողմերով: Գրէք տերեւին, առուակին ու մնացեալին տեղ մարդկային միճակներ ու դարձեալ պիտի գտնէք նոյն բուխ մարդը, սիրողին, երգողին, տառապողին, արդիւնաւորողին ու ամայութեան դիմաց անընդ,

ներշնչուող, տանջուող, շոշափող որսացող ու հառաչելու պատրաստ տրամագրութիւնը: Գերթուածին շարունակութիւնը առաւել եւս կը բացատրէ «Թ՛է ով եմ եւ ինչ»:

Աչքն ու ականջն եմ եւ մայր բնութեամբ, Գիտակցութիւնը նրա մարմնաւոր, Հասակակիցն եմ նրա հնութեամբ եւ ծլարձակումն ու ծաղկումը նոր, Նրա այս մի բուն պատկերն ու նրա Յաւիտեանութեան աղբրանքն եմ եւ:

Ենչառութիւնն եմ եւ տիեզերքի, Փոքրատարածութիւնը նրա շնչաւոր, Մոլորակների փայտայցելութեան Ու մտերմութեան հաւատամքը խոր եւ նրանց բալոր հարսանիքների Համագրակների արձագանգն եմ եւ:

Բնութեան ոգին բառերու մէջ առնելու այս փորձը ուղադրու է ըստ ամենայնի, ե՛ւ ձեւով եւ խորքով, փարթածութեամբ մը՝ որ սովորական երեւոյթ մը չէ Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ: Այս հարստութիւնը նոր է նոյնպէս Համօ Սահեանին մօտ: Ոչ ոք կրնայ մոռնալ բազմերանդ ու բազմաշնորհ այս քերթուածը, բայց ամէն մարդ էւ ի՞նչ դիւրութեամբ եւ դառնութեամբ պիտի մոռնայ Հատորին մէջ տեղ զտած բազմաթիւ ոտանաւորներ: Ուրիշ մը պիտի չհամարձակի Համօ Սահեանին պէտ ըսել «Թ՛է ով եմ եւ ինչ», բայց նոյնիսկ բանաստեղծ բլլալու պէտք չկայ կրկնելու համար «Ինչն՞ և հարցրի» իր հարցումը, նկարելու համար իր «Կնշիմ», տեղացրնելու «Անճրեւ»ը եւ արձակելու «Բամբի»ները: Աւստի ըսուող եւ իրիկուծը մոռցուելու սահմանուած խօսքերու մէկ-տեղումներ են անոնք, մինչդեռ մեր փնտրածը անհատական շեշտն է ամէնէն առաջ, արտայայտութեան ուրոյն միջոցներով ինքնատիպ յղացումի մը բիւրեղացումը: Նուազագոյնը «Ապրեմ այսպէս»ի քնքշութիւնը պէտք է ունենայ բանաստեղծութիւն մը, «Ես նման եմ առեղծուածի» քերթուածին խորհուրդը պէտք է թելադրէ, սնանի պատկերով մը, («Մայրամուտը ծովի վրայ») իմաստաւ-

թեամբ մը՝ («Ի՞նչ անեմք, սաս») խորախորհուրդ փաստով մը՝ («Ոչ քէ հողով ու հացով», «Քարիք՝ քարեր Հայաստանի»): Ընդգծուած այս եօթը-ութը բանաստեղծութիւններուն վրայ զուտարեւք նաեւ վերջին տասնամեակները յատկանշող մուսլ անցուդարձերուն արձագանգներէն կազմուած «Պատուաւնդաները քերթեացել են», «Յագնի եմ արդէն», աշխարհումս այս չիմ քաշի» անուն կտորները, ու կանդ առնենք:

Ա՛մբողջ Հատոր մը ու տասը քերթուած: Ու տակաւին առանց խորանալու իւրաքանչիւրին մէջ, իւրաքանչիւրին տրեւար ու աւելորդ մասերը մատնանշելու: Բաւարարուելով անոնց հաղորդական ներկարարով: Ա՛մբողջ Հատոր մը ու տասը քերթուած: Երկու տարուան ընթացքին մարդկօրէն հնարաւոր ալ չէ աւելին: Լաւ պիտի չլլա՞ր արդեօք, որ հայրենիքի բանաստեղծները էջ ու Հատոր ու առանց ճամբով ուրիշ բան լեցնելու փոխարէն՝ ամբողջական թափով նուիրուէին իրենց սակաւաթիւ այլ ինքնատիպ յղացումներուն զարգացման աշխատանքին: Իրենց իրենց հանդէպ իստանային մանաւանդ գիրք հրատարակելու պահուն, որ ուրիշ խորհուրդ ու երկիւղածութիւն ու պատասխանատուութիւն կ'ենթադրէ: Հեղինակի իրաւունք ըսուածը անեցնելու համար զիջում չընեն մանրուքներու: Ներկայանան նոր բերքով ու լաւագոյնով:

Ես նա եմ, ով արդէն չկայ,
Ես նա եմ, ով դեռ պիտի գայ...

Մեր ըսածը: Մեր ակնկալածը՝
Հագար երգեր եմ գրել,
Բայց երագիս մէջ անգամ
Դեռ չի ծնուել այն երգը,
Որի համար ծնուեցի:

Այս տաղնապը, այս գիտակցութիւնը տարակոյս չկայ թէ պիտի շաղախեն «այն երգը», որուն համար ծնած է իր ետուն խառնուածքով ու ստեղծագործական եռանդով մայրամուտէն շատ հեռու ապրող այս օժտուած բանաստեղծը:
Պ. Մ.

Ո Չ Մ Ի Ա Ն Գ Ա Մ . . .

Համօ Սահեան իր «Մայրամուտից առաջ» (1964) հատորին մէջ, «Ծն չեմ մեղանչի» բանաստեղծութեամբ իր անմեղանչական անձը, ընթացքը եւ երգիչի կեցուածքը կը ներկայացնէ ընթերցողին եւ կը յաւակնի՝

Ոչ ոք աշխարհում ինձ ոչ՝մի անգամ
Ձի հարկադրել,
Որ իմ երգերում ես ուրախանամ
Տխրութեամ պահիմ:

Սովետական սահմաններուն մէջ ապրած մարդու մը շրթներուն տարօրինակ կը հնչէ արդարեւ այս «չի հարկադրել»ը: Այդ կարգերուն օրօք հասակ նետած ու ապրած այն ո՞ր անձն է, որ կրնայ դժբախտաբար վերածել հարկադրուած չլլալու արդար հպարտութիւն մը: Մենք սիրտ չունինք ու արդար չենք դռներ Հայաստանի դրողին տեւարար յիշեցնելու իր վիրաւոր անցեալը եւ իր ապրած նուաստութիւններուն մտայլ ցուցակը կազմելու, բայց եւ այնպէս, երբեմն իրենց «չի հարկադրել»ը կը հարկադրէ՝ մեզ անդրադառնալ կարգ մը բաներու եւ յիշեցնել ուրիշ բաներ: Մեղքը իրենց վըզին: Նոյն քերթուածին մէջ Համօ Սահեան, խօսքը «ազատ աշխարհի» արքաներուն ուղղելով կը շարունակէ . . .

Իսկ դուք արքաներ «ազատ աշխարհի» Ուզում էք, որ ես Յիրաւի ազատ այս երկմէքի տակ իմ խիղճն ու հաւատքն անուրաքի հանեմ, Որ ինձ հաւատա՞ք: Դուք ուզում էք, որ մուր ասեմ արին, եւ փրփուր ասեմ անապակ ջրին: Դուք ուզում էք, որ ես այնպէս խօսեմ, ինչպէս ձեզ է պէտք, Ձեզ է ձեռնառու... Ոչ չեմ մեղանչի ես իմ խղճի դէմ, ես իմ խղճին եմ պատասխանատու:

Ազատ աշխարհի արքաներուն ամբողջ բաժը այն է, որ այդ երկինքը «յիրաւի ազատ» ըլլայ, դադրին խիղճն ու հաւատքը աճուրդի հանելէ, մուքն ու հուրը շփոթուին իրարու հետ, փրփուրը փրփուր մնայ ու ջուրը ջուր, եւ մարդիկ, դոն՝ դրողները աւելի իրենց խղճին պատասխանատու ըլլան քան . . . պարտիային: Ազատ աշխարհի արքաները չեն պահանջեր, որ հրին մուր ըսուի, անպակ ջրին փրփուր ըսուի, այլ կը պահանջեն որ մուրին հուր չըսեն մարդիկ, փրփուրը անապակ ջուր չյորջորջեն, չմեղանչեն իրենց խղճին դէմ, չստիպուին մեղանչել: Այո, աճուրդի հանուած խղճերով կամ խղճի հետ կապ չունեցող արարածներու ճնշումով՝ մուրին ու փրփուրը . . .

փութրին առջեւ խնջոյք ուրբեցին, տօն տօնեցին ու երկ հիւսեցին մարդիկ, աշխարհի ա՛յդ մասին մէջ, «Ազատ աշխարհի» արքաներուն իր «չիրաւի՛ ազատ» աշխարհը Հակադրող նոյն Համօ Սահեանին վկայութեամբ, «Մայրամուտից առաջ» խորագրերը կրող իր միեւնոյն հատորին մէջ.

Պատուանդանները յեքեւացել են, Թեքեւացել է նաեւ մեր յետը... Սպառնալիքի ամպերն անցել են, Անցել են անի մթին ամպերը:

Կը նշանակէ թէ Համօ Սահեանի «Յիրաւի՛ ազատ» երկնքին վրայ բաւական մօայլ ամպեր կուտակուած էին եւ երկնքի տակ, պատուանդաններու առատ ներկայութեան՝ մարդիկ կ'ապրէին ըստ պատկերի, ա՛հ ու կասկածանքի մը՝ նորաբնակ մը մէջ եւ աստիճանէ բռնակար՝ կը թաքցնէին իրենք գրեթէ ըստփակաբար, սեփական տանը», «չիրաւի՛ ազատ» երկնքին տակ: Պատուանդաններու այդ մղձաւանջոյն օրերուն, իր երգերով մղձաւանջնէ՞ր պատմած է մեզի Համօ Սահեան, թէ պատուանդաններու վրայ բողբոսած ուրուականները Հարկադրած են զինք, որ ուրախութեան աղաղակներ արձակէ գոյսութեան պահին»:

Յոգնել եմ արդէն դուր քափառելուց, Սուտ կուռքերի դէմ մամեր վառելուց, Սևէն պարսպի ծափառարելուց Յոգնել եմ արդէն:

Այսինքն: Կ'ենթադրենք, որ «Սուտ կուռքերի» ստույգներն ուր շատուկեց Համօ Սահեան, այլ օրին ճանչնալով Հանդերձ անոնց կղերական բնոյթը, վառե՛ց մոմերը ու իր կամքէն անկախ պատճառներով ազօթից ու ծափահարեց: Մենք մէկ կողմ կը դնենք ազատ աշխարհի արքաներուն ըստը եւ «չիրաւի ազատ» այդ երկնքին տակ «իմ ապրած կեանքը» պատկերելու

Համար՝ կ'արտայայտենք միայն ի՛ր կրկնածը:

Ենչիմ ապրելու միակ վկան էր, եւ ինչպիսին էլ լինէր խնդրանքը, Պատասխանը լոկ «չէ»ն ու չկան էր, Նորին մերժումն էր, Աորին գրկանքը:

Մտքի մէջ խօսելն անհնարին էր, էլ ուր մնաց, որ խօսէր բերանը, Սարսափի պատկերն իմ սնարին էր, Մտտիչ էր քուտ տանս գերանը:

Սուտն աշխարհով մէկ քոչում, Քնդում էր, եւ սէրը դառն էր ինչպէս տանջանքը... Արիամարտանքը վրաս խնդում էր, Հետապնդում էր ինձ անարգանքը:

Տարբեր չէին, կը խորհէինք, ազատ աշխարհի արքաներուն ըստմենքը: Ու էթէ այս ճնշումներուն ենթակայ մարդոց արձակած երջանկութեան աղաղակները սուտ կը թուէին անոնց ու կը փրձտտէին իրական ու ապրուած կեանքի արձականքները՝ անհրաժեշտ է անպայման մեղաւոր համարել զիրենք: Ի՛նքն է, Սահեանն է ըսողը, որ «իմ ապրած կեանքը» երջանիկ չէր, գրկանք կար, կաշկանդում կար, ու սարսափ ու մատնիչ ու սուտ ու տանջանքներ կային, արհամարհանքը ու անարգանքը անպակաս էր, բայց եւ այնպէս ի՛նքն ալ, ամէնուն պէս ու յոտնկայս կ'երգէր անպայման՝ «Ազատ եմք մենք ու երբանիք»: Ու Հակառակ Համօ Սահեանի պնդումին՝ մէկը կար «աշխարհում», որ կը Հարկադրէր այս գեղումը, տիրութեան պահուն ուրախանալու ու մոմ վառելու ու ծափ վարձելու այս մթին ծիսակատարութիւնները:

Պիտի չուզէինք, որ իրենց Հաշտոյն ապրած մեր «չուտ ցաւերը» բանալու Հարկադրանքին տակ զնէին մեզ Հայաստանի մեր բանաստեղծները, ընդհակառակն, պիտի մաղթէինք, որ գոնէ յետ այսու տիրութեան պահուն ուրախանալու շահարկողութիւն, տիրութեան պատճառներ չունենային «ոչ մի անգամ, ո՛չ մի անգամ»:

**ՀՐ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
ԵՒ Ռ. ԶԱՐԵԱՆ**

«ԲԱՅԻՆ»-Ի ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԻ ՄԵՋ

Հայաստանին երկու դարոց-
ներ, բանաստեղծ Հրաչեայ Յով-
հաննիսեան եւ Քատերակոս քրե-
նադատի արդար վաստակ ունե-
ցող Ռուբէն Զարեան, ազգային
եւ մշակութային մասնագու-
թիւններով շքեալապատշաճ մը ձեռ-
նարկած են Մերձուտը Արեւելքի
Երկիրներուն մէջ: Իրենց այցե-
լած Հայ դադուիքներուն մէջ,
բանաստեղծն ու Քատերակոս
փննդաւոր կը մասնեն մասէն
չփում Հաստատել Հայ մասա-
բոխանութեան, գրողներու եւ
մշակութային կազմակերպու-
թիւններու եւ Հաստատութեանց
հետ:

Դեկտեմբեր 3-ի երեկոյեան
ույցելեցին «ԲԱՅԻՆ»-ի խմբագրա-
տանը, ուր ընդունուեցան մա-
նագրին խմբագրական լրիւ կազ-
մին եւ մասիկ աշխատակիցնե-
րուն կողմէ: Երկրի գրական եր-
կու ներկայացուցիչներուն հետ
այս նստիկումը, զուտ գրական
վայրէ մը մէջ, հանկի էր եւ
նոյն ատեն յուզիչ: Միասին ան-
ցըած մտ երկու ժամերը ան-
ցան շատ արագ: Հայկական ջերմ
միջուկը մը մէջ մտ երկու
ժամ տեղի ունեցաւ զրոյց՝ Հա-
յաստանի եւ Արտասահմանի Հայ
գրական կեանքը յուզող կարգ մը
հարցերու շուրջ:

Բանաստեղծ Հ. Յովհաննէս-
եան իր ստեղծագործութիւններին
կարգաց երկու կտոր, անտիպ մը
(«Մեղու») եւ «Կարսի ճամբանե-
րով» ծանօթ, արուեստով թա-
ճուուն ու ազգայնաշունչ քեր-
թուածը, զոր կը հրատարակենք
դիմացի սիւնակին վրայ:

ԿԱՐՍԻ ԶԱՄԲԱՆԵՐՈՎ...

Թողած Երկիր, օրացի ու տուն,
Թողած բարդին հայրենի տան,
Տան մոխիրն էլ տուած էամուն՝
Մենք բանեցինք զաղբի ճամբան:
Հող ու հովիտ արեամբ անրկած՝
Փախչում էինք վշտի բեռով,
Մեր վշտի պէս դառն ու երկար
Կարսի մոլոր ճամբաներով:

Բայց մեր ճամբին մտայլ ու մերկ
Մի լայն ցոյաց անուպական
Ու մենք հասանք մի նոր եզերի՝
Փայփայլելու մեր ապագան:
Թէ եզերքն այդ չկանչէր մեզ,
Թէ չերևար մեզ այս հեռուն,
Կը կարչէինք տերեւն ինչպէս
Կարսի փոշոտ ճամբաներում:

Ու նոր սիրով, յոյսով նորից
Տուն շինեցինք, բախտ ու բարիք,
Մուխը ելաւ մեր շէնքերից,
Ամբոցներից մեր անտիկ,
Մեր արտերում, աչքերում քաց
Խինդը ծփաց անշափիլի,
Միայն այրող հողը մնաց
Կարսի քափուր ճամբաների:

Կիտմեն է հասում երգով ազատ,
Հուրն ենք վառում մեր հայրենի,
Սակայն ինչու մեր հարազատ
Հայրենիքը կիսուած լինի:
Լայն է այստեղ, Երեւանում,
Կարկաչում է լեզուն մեր հին,
Մինչ գիշեր է, գիշեր անհուն
Կարսի լուծ ճամբաներին:

Բայց կը բացուի մի օր, երբ մենք
Դրոշները մեր հուրհուրան
Ու մեր լոյսը կը ծածանենք
Հին, հարազատ հողի վրայ,
Որ այնտեղ էլ արտ ու արօտ
Մաղկեն հորով, ծփան նորից,
Որ չմնանք այսպէս կարօտ
Կարսի կանչող ճամբաներից:

ՀՐԱԶԵԱՅ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՔԱՏՐՈՆ ԻՒՆ ԲԵՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

**ԻՕՆԷՍՓՈՑԻ
ՀԱՂԱՏ ԵՐԳՉՈՒՀԻՆ ԵՒ ԴԱՍԸ**

1994 Նոյեմբեր 20, 21, և 22-ին, Քաղկեօսի Լիպանի թատերասրահին մէջ, Լիբանանի թատերասէր Հասարակութեան Հրամայեցան յառաջապահ թատրոնի մեծանուն ղեկավարներ, Ֆլորանսայի թատերագիր Իոսէ Իօնէսթոյի «Ճաշատ Էրզուլին» և «Դասը» թատերակերպը: Կուժրր որ հրաւիրուած էր Փարիզէն, ներկայացնելու Համար Իօնէսթոն, նոյն խումբն է, որ 1967-էն է վեր, մօտ ութը տարի է, Փարիզի Հիւշէթ թատերասրահին մէջ (90 ամբողջ թատերասրահ մը) առանց դադարի կը ներկայացնէ Իօնէսթոյի ըսկզբնական այս երկու զործերը:

Ըլլայ «Ճաշատ Էրզուլին», ըլլայ «Դասը», իրենց առաջին ներկայացումին, 1950-ին, ձախողած էին, և թատերական քննադատութեան ծաղրանքին արժանացան: Հիմա ալ, մինչև անգամ Հիմա, Էրր Իօնէն Իօնէսթո արդէն իսկ Ծանօթ ու յարգուած անուն դարձած է, դժուար է ըմբռնել իր գործը, առանց նախապէս Ծանօթացած ըլլալու իր տեսակէտներուն, իր փիլիսոփայութեան, իր փնտառութեան: Եթէ, զանաւորվածով մը, կեղծ հիացում մը արտայայտելու քաղաքագրական մղումին ենթարկուած չէ Հանդիսատեսը, անպայման որ առաջին մղումով իր դժգոհանքը պիտի արտայայտէ, բեմին վրայ ներկայացուող անճաշակութեանց անիմաստ, անկապակից խօսակցութեանց Համար, սրեւէ ղէպք չպատահելուն Համար, Հողերանական որեւէ դրութեան Հանդիպած չըլլալուն Համար:

Իօնէսթոյի թատրոնէն, մանաւանդ իր ըսկզբնական զործերէն, կը բացակային Հողերանականը, ընկերայինը, բանաստեղծութիւնը, Իրարապատմութիւնը, խորհրդապատմութիւնը: Կը բացակային ղէթ ցարդ անոնց ունեցած իմաստով, այդ բառերու ընդհանրուպէս ընդունուած իմաստով:

Թատրոն մըն է, որ թատրոնէն զատ ամէն ինչէ կրնայ նմանցուիլ: այդ իսկ պատճառով

կուրուած է «Հակաթատրոն»: Բուն նմանութիւնը պիտի ըլլար խամանիկներու թատրոնի մը նմանութիւնը: Իր ներկայացուցած անճաշակութիւնները մեծ-մեծ խամանիկներ են, որոնք կը քալեն, կը շարժին, կ'առաջանան կամ կը նահանջեն աննպատակ, որոնց խօսքերուն մէջ երեւուած թալկոն ոչ մէկ իմաստ կայ, և ոչ մէկ կապակցութիւն:

Իօնէսթո, իր թատերակերպուն Համար որպէս մեկնակէտ կը վերցնէ կեանքի սովորական, կը մղուինք ըսկելու տոբակի, Հասարակ ղէպքերը՝ արարել, Աստու արարին, Հաշիցիք, լու ճաշիցիք, Հաշի Հիւր կը սպասենք, ուշացան, ինչու ուշացաք, մէր պատճառով անօթի մնացիք, Հարբուի եմ, Երկուշարթի է այսօր, վաղը Երեքշարթի է... Իօնէսթո, ընթացիկ խօսակցութեանց այս նուազագոյն սպրուտով արտայայտութիւնները խոշորացոյցի տակ անհելով, անոնց կրու տայ անպիտի ուժգնութիւն մը, որ անազգու Էրադի մը խառնիճազանքը կ'առաջանայ: անբնական, անսովոր, մարդկային արարմանութեան կատայցէն դուրս եղող աշխարհ մը կը բացուի մեր դիմաց: Ըստ Իօնէսթոյի, իր այդ տեւիչն է որ կեանքի ամենախրապաշտ պատկերացումը կը բերէ մարդուն:

«Երեւակայականիմ ճշմարտութիւնը միշտ անլի խոր է, անլի բռնաւոր իմաստներով, Բան առօրեայ իրականութիւնը: Իրապաշտութիւնը, ընկերվարական կամ ոչ, իրականութեան այս կողմ կը մնայ. կը ճեղգնէ գայմ, կը միջմացնէ. կ'ազատազէ, Ակատի շ'առնիր մեր հիմնական ճըշմարտութիւններն աւ մտահալածանքները՝ սէրը, մահը, գարմացումը: Իրապաշտութիւնը մարդը կը հերկայացնէ փոքրացուած, օտարացած հեռաՅըկարի մը մէջ: մեր ճշմարտութիւնը մեր երազներուն մէջ է, մեր երեւակայութեան: ամէմ ինչ, ամէմ բոլէ կը փաստէ այս հաստատումը:

Իօնէսթոյի այս օտմանումին մէջ խառացած

է իր գրականութեան շնորհակալութեամբ, մեկնակէ-
տը, խորհուրդը, Մենք մեզի հետ, կամ հեղինակ-
ին հետ մեկնել հաջ իր այդ սաստնումին հա-
մար, անգամ մը որ ընդունիք զայն, կամ զէ՞
ըմբռնիք այդպէս մտածելու կարելիութիւնը,
և այդպէս մտածելու որոշ տուեալներու զայնու-
թիւնը, կրնա՞ք փնտել իր թատրոնը, և փորձել
արժեւորել զայն. այսինքն տեսնել թէ յաջողո՞ւմ
է Իոնէսօ, գրագէտի իր նպատակին մէջ:

Իրեն համար, հակառէ ճշմարտութիւնները
ըսին է, իբր հողոյ, հեղինակինը հողոյ ճշմար-
տութիւնները: Իսկ հեղինակ մը ճշմարտութիւն-
ները շէտեր ուրիշներուն համար, ուրիշներուն
շահանքներով չափելով, այլ միայն ու միայն ի-
րեն համար: Եւ ինքն իրեն համար ըսելով է,
ինքն Քրիստոս հարազատ մնալով է որ ան իր խօսքը
ըսած կ'ըլլայ նաեւ ՈՒՐՆԱԿԱՆ ԶԱՄԱՐ. իր
խօսքը կը հասնի նաեւ ուրիշներուն, կրնայ նամ-
բայ մը ըսնալ նաեւ ուրիշներուն:

Իսկանը հեղինակին համար իր տեսիլքը ու-
նենան է, պայծառօրէն գիտակցել տեսիլի ներ-
շնչել ճշմարտութեան, և այդ տեսիլքը ներկայա-
ցնելը հանրութեան, յաջող ձեւով:

Ամէն տեսիլք սակայն կարելի է արտայայ-
տել ՄԻՄԻԱՅՆ ԻՐԵՆ ՅԱՐՄԱՐՈՂ ԱՐՏԱՅԱՅ-
ՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ: Արտայայտութեան
միջոցը, և ձեւը կը լրացնեն տեսիլքը: Տեսիլքը
հեղինակին, իր այդ արտայայտութիւնն իսկ է:

Բնական է սակայն, որ արտայայտութեան
անտո՞ր ձեւերը ըլլան անտո՞րոգիական, իրենց
տառային երեւումին: Սակայն, ինչպէս կ'ըսէ Իո-
նէսօ «Երբ խօսքը բոլորին ուղղուած է, իրա-
կանութեան մէջ ոչ ոքի ուղղուած է: Այն րամե-
րը որ ամենքը կը հետաքրքրեն, շատ քիչ կը հե-
տաքրքրեն ամէն մէկը մասնաւորաբար առած»:

Իոնէսօ կը հաստատայ թէ թատրոնը կը մտ-
նի երեւակայութեան պահանջ, համարձակու-
թեան պահանջ և իրեն յատուկ երեւակայու-
թեամբ, արտայայտութեան նոր ձեւերով կը փոր-
ձէ խօսիլ մարդկութեան: Արդիւնքը՝ թատերա-
կան այնպիսի ձեւ մը, որ կարելի էր զուտ է կո-
չել «Հակաթատրոն»:

Հետագային սակայն, ըմբռնել հաջ Իոնէս-
օրի լեզուն, և արտայայտել ուղածը, Իոնէս-
օրի թատրոնը զարժաւ փնտռուած թատրոն
մը:

Պէտք է ըսել, որ նպատակն այդ ըմբռնումին
ինքը Իոնէսօն, իր հոլովոյթով: Իր սկզբնական

գործերուն մէջ (ճապար երգչուհի, Գառ, փազ
կամ Եմբակայութիւնը, Ապագան հուլիսին մէ-
ջ) Իոնէսօ կը ներկայացնէ մերկայացած աշ-
խարհ մը, զգացումներէ զրկուած աշխարհ մը,
ուր հեղինակը հոու կը մնայ իր անձնաբու-
թիւններէն, և մեքենայի մը մասերուն հանդէպ
յոյց տրուած անտարբեր ժամեցումովը միայն կը
դիտէ զանոնք: Հետագային, ՎՄՅոնները թա-
տերակէն սկսեալ (1951) մարդկութիւնը զտած
ըլլալու տպաւորութիւնը կը թողու, ինչ որ ա-
ռաջացուց անիկ լաւ ըմբռնումը իր գործերուն-
և անիկ մեծ արժէքաւորում մը:

Որպէս յատուկապէս թատրոնի ներկայացու-
ցիչ սակայն, ըլլայ Տրուստի մէջ, ըլլայ մի-
լազգային թեմերու վրայ, Իոնէսօ Եանօթ է ու
կը ներկայացուի իր սկզբնական գործերէն զձե-
զտա երգչուհի, «Իտաք» և ՎՄՅոնները մէկ
արտաւանով թատերակներով:

ՃԱՂԱՏ ԵՐԳՈՒՄԻՆԻ արդէս ենթադրեալագէր
ունի ընկերոս ոչներգչութեանը: Երկու հիմա-
կան իրողութիւններ զբաւած են Իոնէսօյի ու-
շարժութիւնը, և ձգած արտայայտելու ինքզին-
քը զձազառ երգչուհիով: Առաջինը թատրոնի
և զերասաններու անբնականութեան է: Իոնէս-
օ կը գտնէ, թէ զերասանները բեմին վրայ,
կրկնակի անբնականութեան մը մէջ կը գտնուին՝
նախ իրենք են, մտով ու սկզբով զերասաննե-
րը, որոնք սակայն ինքզինքն չեն որ կ'արտա-
յայտեն, սրով իրականին մէջ իրենք չեն ուրժե-
րեմին վրայ. և յետոյ կան թատերակներու անձ-
նաւորութիւնները, օրինակ Համիդը մը, Օթէլլո
մը, որոնք սակայն Համիդը չեն, Օթէլլոն չեն,
այլ ուրիշ մէկը, որ կը փորձէ Համիդը ըլլալ:
Օթէլլո ըլլալ: Որով, բեմին վրայ տեղի տան-
ցող զէպերը, կամ արտայայտութիւնները շա-
փազանցութիւններ են, կեանք կրուելու համար.
սակայն բաւական շափազանցուած չեն՝ թատրոն
կոչուելու համար: զձազառ երգչուհիին զբա-
ծումանակ, այդ ձեւի թատրոնի մը հեղինակը ի
մտի ունի, և թատերակին մէջ կարելի է հան-
գիպել բազմաթիւ արտայայտութիւններու. ու-
րոնք զսակայն թատրոններու մէջ էլ ինչէ զար-
ձած արտայայտութիւններ են: Իոնէսօյի թատե-
րակին մէջ, այդ արտայայտութիւնները քով քո-
վի բերուած ըլլալով, խտացուած ձեւի տակ
ներկայացուելով կը գտնան ծիծաղելի, ինչ որ
հեղինակին նպատակն իսկ է:

Երկրորդ հիմնական իրողութիւնը որ զբաւած է

Իսկէտրոյի ուշադրութիւնը, եւ մշտնապէս ար-
տայապահելու, ՄԱՐԴՈՅ ԻՐԱՐ ՀԵՏ ՀԱՂՈՐ-
ԴԱՑՑԵԱՌԻ ԴՊՈՒՐՈՒԹԻՒՆՆԵՆ Է, ԻՐԱՐ ՀԱՍ-
ԿՐՆԱԼՈՒ, ԻՐԱՐ ՃԱՆՁՆԱԼՈՒ ՊՐԾԹԷ ԱՆԿԱՐԵ-
ԻՌՈՒԹԻՒՆԸ. ինչ որ անոնց յարաբերութիւննե-
րը կը դատարկէ ներքին իմաստէ, խորութենէ,
եւ կը թողու մեքենական յարաբերութիւնը միայն,
անկատարի ձևով ըսուած կամ կրկնուած յա-
տերով խօսակցութիւն մը, ուր իրական հաճոյքը
բացակայ է, ուր կեանքը իր իմաստը կորսնցու-
ցած է: արդէն: Խտմանիկներ են բեմին վրայ, ու-
րոնք ընկերութեան իմաստէ դատարկուած կա-
նոնները կը յարգեն, զարգացման արտա-
քին մեկերը կը պահեն, սակայն մարդկային ե-
ղազ համարուները բացակայ են իրենց խօսակ-
ցութիւններէն:

Պատկերութեան մէջ հետզհետէ կը մտնէ ան-
կապակցութեան այնպիսի տարիճան մը, որ կը
ստանանք դասադրքային շարադրութիւն մը բա-
տերու: օրինակի համար անձնաւորութիւններէն
մին կը սկսի ըսել Վերկուարթի, Երեքշաբթի,
Յարեքարթի, Հինգշաբթի, ապա, նոյն անուն-
ները՝ անգլերէնով: Մինչև անգամ բառերը կը
զազրին զործածուելէ, վանկեր կը սկսին արտա-
սանուիլ, կամ բացազանութիւններ միայն. կամ,
անձնաւորութիւնը բերանը կը բանայ ու կը դոթէ
ստանց մայն մը հանելու:

Թարոնը, շափազանցելով, շեշտաւորելով,
ընդգծելով է որ կրնայ երկու ժամուայ կարճ
տեւողութեան մէջ խոսցնել իր ըսելիքը, հեղի-
նակի մասնորոնութիւնը, տեսիլքը, Իսնէնքս կը
զանէ թէ մարդկութիւնը զարդած է իրար հաս-
կընալէ, ըմբռնելէ, ըմբռնել փորձելէ. մարդկա-
յին յարաբերութիւնները դարձած են մարդկային
ըլլալէ, մեքենայացած են, իմաստազրկուած են.
մարդիկ այլևս իրար չեն ճանչնար, չեն կրնար
ճանչնալ, մինչև անգամ այր եւ կին մը, որոնք
իրարու հետ կ'սկսեցնեն ամբողջ կեանք մը, կամ
զուակէ կ'ունենան, իրար չեն ճանչնար, իրար չեն
յիշեր, իրար չեն դատած ԻՐՆԵՑ ԻՍԿԱՆԱՆ, ԻՌԻ-
ԹԵԱՆ ՄԻՁ:

Այլը մասնութիւնները արտայայտելու համար
յնտրու է ճաղատ երգչուիին թուարակի մեւը,
ուր վերնադիրը անգամ, բնաւ կապ չունենալով
որեւէ իրականութեան հետ (ու մէկ. Երգչուհի
կայ թատկարակին մէջ, եւ ոչ ոք ճաղատ մէկը)
կը խոսուէ արտայայտելու ընկերութեան մէջ
զործածուող խօսակցութեանց անիմաստ ըլլալը,
անկապակից, անհոգի ըլլալը:

ԴԱՍԸ: զարհուրելի դատ մըն է, որովհետեւ
կրեան: կը հանէ, ցցուն կը դարձնէ բնաստիւ-
կան կարգերու ահաւոր սպանուելիք մարդկու-
թեան, եւ անհասանելի բնաստիւրական ձգտու-
նէրուն առաջացուցած տարիճանական զայլաբա-
նայ մարդկային կանխընդէն: Աւստի ինչ մը եւ ա-
շակերտի մը յարաբերութիւնները կը սկսին, զը-
տարթ, մարդկային, ընկերական գետնի մը վը-
րայ, եւ հետզհետէ կը փոխուին կը դառնան ան-
սանելի, անընդունելի յարաբերութիւնը բոնա-
կալ զարձած ուսուցիչի մը, եւ տկարացած, ընկ-
նըած, ասրախուհար աշակերտի մը միջև:
Հանդիսատեսի աչքերուն դիմաց տեղի կ'ունենայ
տարիճանական փոփոխութիւնը մարդուն, քաղա-
քավարութեան շղարին անկումը, ներքին բոնա-
կալին կրեան գալը, իր հաւատարակութիւնը
կորսնցնելը, եւ զիմացի խեղճացած արտաքին
վրայ այնքան բռնանալը, որ ի վերջոյ կը հաս-
նի անոր սպանութեան. բարոյական եւ հաղե-
կան մահը նախորդած է արդէն ֆիզիքական մահ-
ուան: Այստեղ եւս փոխադարձ անհասկացողու-
թեան շաղկապի օրինակներ կան, իրար հետ յա-
րաբերելու, լեզուի իմաստազրկուած ըլլալու
պատճախով պատկերացումներ: Միայն թէ թէլ մը
շատ աւելի դասական ձևով կ'ուսուցուած ըլլա-
լով, հեղինակին նպատակակէտին յստակ երեւո-
մը շուտով, կը պակսեցնէ ըմբռնումը, դի-
տին հաճոյքը:

Ձեռք խօսիք անթերի խաղաղութեան մա-
սին Փրանսական թատերախումբին, որ կարելի
զարձուց երեւութապէս անկապակից թատերա-
նէրուն ըմբռնումն ու վայելքը:

Բ. Փ.

«ԳԱՍՊԱՐ ԻՓԷԿԵԱՆ» ԽՈՒՄԲԻՆ

Հ Ա Ր Ց Ա Ք Ն Ն Ի Չ Ը

Պէտք է համարել շատ անհաճախ իփէկեան թատերադրանքը միութենայի, Ուրբաթ, Շարաթ և Կիրակի 4, 5, 6 Գեղեճեմբերին, Կիւլչենիկեան թատերադահլիճի մէջ ներկայացուց ժ. Պ. Փրիւլինի «Հարցաբանիչը» (Ասիլէր Քոլիլի) երեք սուրբանով թատերակց, բեմադրութեամբ Պրն. ժ. Սարգիսեանի, խաղարկութեամբ Պրն. Չորթ Սարգիսեանի (Քննիչ Կուլ), Վ. Կարգապետեանի (Գործարանատէր Պրիլիկ), Տիկ. Անիլու Շանթի (Տիկ. Պրիլիկ), Տիկ. Գարսէն Տէր Կարապետեանի (Օր. Պրիլիկ), Ռազմիկ Լիպարեանի (Պրն. Պրիլիկի տղան), Նուպար Մանուկեանի (Օր. Պրիլիկի նշանածը՝ Ժորալտ Քրոֆթ), Ժորալտ Խաչերեանի (Սպասաւոր Տէյմա)։

Դրամատիքական ախորժակներով և համապատասխան բարոյական ըմբռնումներով ընտանիքի մը մէջ, երեւութական կարգ ու կանոնին տակ, երեւութական քաղաքավարութեանց և կեղծ ազնուականութեան մը շղարչին ետին, ինքնահաճախութեան, մեծամտութեան, փառամտութեան, նախանձի, ընչաքաղցութեան, դաժանութեան ապրումներ, զրացումներ և կատարուած գործեր կան, որոնք շուրջ նման կը հետեւին այս ընտանիքը կազմող, մինչև անգամ ընտանիքին ներս մուտք գործելու վրայ կողմ Օր. Պրիլիկի նշանածի անմատուցութեանց, հանգիստ չտալով անոնց, զուտ ցցելով մէջ ընդ մէջ որպէս խղի խաթ, երբեմն ալ որպէս ընտանիքի միւս անդամներուն կողմէ կրեւիտ տրուած վատութեան զիտ, ընդգծուած։

Ընտանիքի արտաքին խաղաղութիւնն ու հանդիսորը, ընկերային հաւասարակշռութիւնը կը խախտի, երբ հարցաբանիչը մը կը ներկայանայ Պրն. Պրիլիկին, ընտանիկան զուարճութեան մէկ բովանդակ, և կը տեղեկացնէ ընտանիքի բոլոր անդամներուն, թէ կրիտաւարդ կին մը, այլ օր, անձնասպան եղած է։ Պրն. Պրիլիկի, ինչպէս նաև ընտանիքի բոլոր անդամներուն ներքին առաջին շարժումը կ'ըլլայ, թե՞ և զուրկ

մը ապրումն էր, զինքի ինչ, մեղի ինչ, ինչն է կը խոնարհէ մեր ընտանիկան հանկի երկնոն մասնումն ու արտայայտութիւնը Հարցաբանիչի վեհ հանդարտութեան, և խուզարկող հարցումներուն իրեւ արդիւնը, հետզհետէ կը խախտի արտաքին հաւասարակշռութիւնը ընտանիքը ընդհանրող տարրերուն միջև, հետզհետէ կ'իջան վար ընկերային բոլոր զիմանիքը, և իրար ետեւէ երևան կու գան ընչաքաղց, անգիշտ, մինչև անգամ անգութ ետերը ամէն մէկուն։ Պրն. Պրիլիկի իր գործին հանած է տարիներ առաջ, այդ տղիկը, յաւելում պահանջած ըլլալուն։ Օր. Պրիլիկ, առանց զիտնալու ոք նոյն անմատուցութիւնն է, (և արդէն ինչ նշանակութիւն ունի թէ նոյն անմատուցութիւնն է, թէ ուրիշ մը) հանդերձաբանութիւնը մը խոնարհէն արտաքին կու տայ զայն, արմկհետեւ նախանձած է անոր սիրունութեան, և տանիչ չէ կըրցած անոր մայրը. անգործութեան մէջ անօթի մնացած աղջկան հետ սիրային արկածներու շարունակ մը նշանալու հետեւէ կ'ընէ Օր. Պրիլիկի նշանածը՝ Պրն. Քրոֆթ (արդե՞ք նոյն աղջկին է. եթէ ալ չէ, ուրիշ մըն է անկասկած), Պրն. Պրիլիկի կրիտաւարդ, գիտութեան մէջ ծանօթացած այդ աղջկան (ան, կամ թե՞ և ուրիշ մը, տարրեր անունով նոյն աղջիկը անկասկած. տարրեր անուններով նոյն մարդկային էակները անկասկած) սիրահարուած է անոր, առանց սուկայի հետը ամուսնանալու քաղութիւնը ունենալու. աղջիկը յի մնացած է, և անօթի։ Օգնելու համար աղջկան, Հենքի իր զբաղմունքին, չօրը դրամը զոչցած է։ Տեղեկանալով իրողութեան, աղջիկը մերժած է ներթափանց օտաւորութիւն, որպէսզի ազան շղթանք զոչութեան աններելի քայլը. ապա, անօթութենէն մզուած, զիմած է բարեխնամ տիկնանց միտքեան օտաւորութեան, որուն ատենապատուհին, Տիկ. Պրիլիկը ուր անգամ, չէ ուզած հաւատք ընծայել աղջկան ազնուութեան և ներքին ապրումներուն, և մերժած է օտանգահել անոր։

Հեռուանքը այս բուրբին, աղիկան անձնապատկերները:

Հարցազննութեան ընթացքին, երբ հետզհետէ դիմակները վար կ'իջնան, արտաքին շարքը կը վերնայ, իրական ազդուութիւնները երեւան կ'երլնն, տիպարներուն յանձնապատասխանութիւնը կը փշուրի, հետզհետէ կ'ընկճուին, կը ճգմուին, կը ինչզանան, կը լըջանան, կը զտանան մարդկային սպրուօններու եւ մտածումներու տէր անձնաւորութիւններ:

Հարցազննիչը հաշիւ մեկնած սակայն, ներքին մղում մը երեւան կու գայ ծածկելու այս բոլորը, մերժելու կատարուած ամբաստանութիւնները, կասկածանքի ենթարկելու զկազմակերպիչները: Հակառակ Օր. Պիրիկի եւ Հենրի Պիրիկի պնդումներուն, թէ հականը այն չէ թէ իրօք Հարցազննիչը տեղեկ էր զայս բոլոր իրողութեանց, թէ ոչ հարած է, քանազան տարբեր կանանց անուններ իրօք միացուցած է, այլ այն՝ որ իրենք, ենթակները խոստովանած են իրենց թնդումները, յանցանքը, Պրն. Պիրիկի, Պրն. Քրոֆթ, եւ Տիկ. Պիրիկի իրար կը յաւորդին, ծածկելու համար իրողութիւնները, մերժելու համար ամբաստանութիւնները, կասկածի ենթարկելու համար մինչև անգամ հարցազննիչը զոյսութիւնը, եւ անձնապատասխան աւղի ունեցած ըլլալը:

Փոքրիկ ստաւուցում մը հետախուզող, հիւանդանոցին եւ ստիպանութեան կատարուած դիմում մը կը հաստատեն, թէ ոչ մէկ անձնապատասխան զէպօք անգի չէ ունեցած մինչև այդ բույն, եւ որ կուշ անունով Հարցազննիչ մը զոյսութիւն չունի ստիպանութեան մէջ: Ու կը սկսի սրբախոսութիւնը հայր եւ մայր Պիրիկիներու եւ Պրն. Քրոֆթի մօտ, մինչև անգամ Հենրի տասաննչու վրայ է, մեռնի Օր. Պիրիկին է որ կը մտածէ թէ զԱյդ պարագային ո՞վ էր մեզի այրցնողը, եւ մեր յուր արարքներուն ծանօթութիւնը ունեցողը, մեզ տեսակ մը Հարցազննողն աւ զատողը... ինչ որ կը մզէ Հանդիսատեսը մտածելու թէ կուշ Հուանարար Աստուած կը ներկայացնէր, կամ խղի մայրը:

Վերագտնուած սրբախոսութեան մթնոլորտին մէջ, յանկարծ կը հնչէ հետախուզող, եւ ստիպանութիւնը կը տեղեկացնէ Պրն. Պիրիկի, թէ ժիշտապէս աղիկ մը անձնապատասխան զործած է, եւ հիւանդանոցի ճամբուն վրայ մեռած է, եւ

որ Հարցազննիչ մը ճամբուն է, կ'ուղղուի զէպօ Պիրիկիներու տունը:

Գուր կը զարեւի, սպասուողը կը ծանուցէ «Հարցազննիչ մը եկած է եւ մեզ տեսնել կ'ուզէ» եւ այս յայտարարութենէն հաջ, սահմակած ընտանիքի տղիտաւար զէմփերուն վրայ կ'իջնէ վարազոյրը:

Փրիսիի այս կէս մը ստիպանական հանգամանքով թատերակը մեծ հետաքրքրութեամբ կարելի է դիտել, մինչև վերջին բույն: Կարելի է մինչև անգամ առոնց վարազոյրը երկու անգամ փակելու, շարունակական ձեռով խաղու գայն, եւ երկու ժամ լարուած ուշադրութեամբ պահել հասարակութիւնը: Եւ այդպէս ալ ըրին թատերասերները, իրենց բեմադրութեամբ ու խաղարկութեամբ:

Բեմական շարժումներու, եւ մանաւանդ տեղափոխութեանց ուսումնասիրուած կտորաց մը կար, ծայր ստախճան անհրաժեշտ նման թատերակներու համար, որը կարելի էր զարնէր ուշադրութեան յանձնարարի կեդրոնացումը բեմին այս կամ այն մասին վրայ, այսինքն շարժումը կը փոխադրէր Հանդիսատեսին ներս, ինչ որ յատուկապէս կենդանութիւն կը բերէր թատերակին:

Պրն. Տ. Սարգիսեան, խիստ, ու նոյն ատեն մարդկային, մարդկայինէն մէք, սակայն դիմացինի հոգին խուզարկող Հարցազննիչը եղաւ, որուն կենցաղը, զլիաւ բնուածքն ու նախածրը, կամ մայրական պաղտիւն զննումը հոգիներուն, մեր դիմաց հետզհետէ կերտեց թէ՛ մարդկային, եւ թէ՛ մարդկայինէն վեր եղող համամարդկային Հարցազննիչի մը, ներքին հարցազննիչի մը տիպարը: Ափսոս, որ թատերակը, իր ներքին տկարութիւններով, Հարցազննիչի յերկին մէջ դրած աւելորդ բարոյախոսական ճառերով տկարացուց Հարցազննիչի տիպարը իր բաժնի վերջաւորութեան, եւ այն կուտ տպաւորութիւնը որ կարելի էր իրենց հետզհետէ, յանկարծ չբացուէ Տկարութիւնը կ'երթայ այս պարագային թատերակին, եւ ոչ դերասանին:

Տիկ. Գարմէն Տէր Կարապետեան, Օր. Պիրիկիի դերին մէջ, սպեքախա զէր մը մասամբ իր ճիւղաբերէն կատարով, ուսումնասիրուած, ներքին սպրուօնով հարուստ խաղարկութեան մը յայտնարեւոյց, անգամ մըն ալ փաստելով, թէ անհրաժեշտ է վստահել իրեն շատ անգի պա-

ստորստանալու դերեր, շատ աւելի պարունակու-

թիւն ունեցող դերեր, քան Օր. Պիրլինկի դերը: Տիկ. Չ. Շանթ, իր փորձառու խաղարկու-
թիւնը կը բերէր կերտելու համար բեմին վրայ, գոտող մեծահարուստ կնոջ մը տիպարը, որը
մեղքէ կամ գլխու մէկ շարժումով, շրթունքնե-
րու արհամարհական շարժումով մը հրապարա-
կէն քշել կը ջնայ, իր հանդիսան ու հանոյքը,
իւր փոռքը խոնարհող ամէն ատրը եւ ուժ, մին-
չի: որ հարուստը իջնէ իրեն՝ իր զակիկն յան-
ցարութեան մեկն ասկ: Տիպարին կատուցու-
մը, սկիզբը թոյլ մեւով արուսելէ ետք, հետք-
հետէ կատարելապարծունեցաւ, ամբապնդունեցաւ
ընտին վրայ:

Պրն. Վարդաշէս Վարդապետեան, սկիզբէն
մինչև վերջ կրցու. ըլլալ անգլիացի առեւտրա-
կանը, դատաւորը, շահադէտ հայրը, կէս մը
միամիտ, կէս մը կնոջ նիթարկուած, ասկան
միշտ իր հաշիւներուն ետեւէն վազող, մեծամիտ
ու դոտող մարդը, որուն վրայ շատ քիչ կ'ազդեն
կեանքի խռիւժ իայթ առողջ զէպքերը:

Պրն. Ռազմիկ Լիպարիտեան, Հների դերով,
զգալի փոփոխութիւն մը, յառաջդիմութիւն մը

կը յայտնարերէր դերի ըմբռնումը, եւ խաղաբ-
կութեան մարդին մէջ, ու թէեւ քիչ մը շատ փա-
քեքիւն, սակայն եւ այնպէս կը պահէր դերը
ընդհանուր յաջողութեան նետ համայնքի մակար-
դակի վրայ:

Շատ աւելի լուրջ աշխատանքի կը կարտու
Պրն. Նուպար Մանուկեան:

Մանուսը յիշատակութիւն մը պէտք է տն-
փորձիրու՞ համար, անոնց սեղմ, անլուսը, աս-
կայն նոյն ատեն արտայայտել ու ներքին իմաս-
տով հարուստ ըմբռնումին համար. Պրն. Հրայր
Տիարդէրէրիտեանի ստեղծողործութիւնն էին ա-
նոնք:

Այս նետաքրքրական թատերակի ներկայա-
ցումէն ետք, պէտք է սպասել որ Գասպար Ի-
փիկեան թատերախումբը ասայ նաեւ թատերական
արուեստի անասնկիւնէն արժէք ներկայացնող
զործեր, որոնք բան մը աւելի կը բերեն հասա-
րակութեան, քան ժամանակաւոր հետաքրքրու-
թիւնը: Այդ աշխատանքը պարտաւորութիւնն իսկ
է Գասպար Իփիկեան թատերասերներու միու-
թեան:

Բ. Փ.

«ՀԱՅԿ ՍԵՐԷՆԿԻԿԵԱՆ»

ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ

Ողբացեալ Հայկ Սերէնկիւեանի հարազատները՝ այրին՝ Տիրուհի Տիրուհի, եւ զաւակը՝ Վազգէն, յաւերժացնելու համար իրենց ամուսնոյն եւ հօր յիշատակը, տրամադրած են շորս միլիոն ֆրանսական հին ֆրանկ, որուն տեղուր ամէն տարի պիտի յատկացուի գրական գործի մը հրատարակութեան: Միաժամանակ, ամէն տարի, մրցանակ շահած գործին հրատարակութեան նպաստելու համար՝ Այրին. Տիրուհի Սերէնկիւեան, մայր գումարին վերայ պիտի աւելցնէ հարիւր հազար ֆրանսական հին ֆրանկ, եւ հարիւր հազար ֆրանսական հին ֆրանկ եւս՝ զաւակը, Վազգէն Սերէնկիւեան:

Սերէնկիւեան ընտանիքին կողմէ ժիւրիի անդամ նշանակուած են Կ. Մեհեան, Շ. Նարդուհի եւ Յովիկ Եղիազարեան:

«Հայկ Սերէնկիւեան Գրական Մրցանակ»ին հիմնադրամը կը գտնուի Մեծի Տանն կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան տրամադրութեան տակ: Մրցանակի արժանացած գործերը պիտի հրատարակուին Մեծի Տանն կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան տպարանին մէջ, Անթիլիա:

Մրցանակի համար կրնան ներկայացուիլ —

- 1.— Հայ գրողի մը մէկ գործը, հայերէն, անտիպ:
- 2.— Հայ գրողի մը մէկ գործը, օտար լեզուով, անտիպ, բայց պայմանով որ վերաբերի հայ մշակոյթին եւ պատմութեան:
- 3.— Վանքերու մէջ ի պահ դրուած հին կամ նոր հայերէն ձեռագիր մը:

4.— Օտար հեղինակի մը մէկ գործը, անտիպ, պայմանով որ վերաբերի հայ մշակոյթին եւ պատմութեան:

Տարին լրանալու մօտ ըլլալով, մրցանակ չի տրուիր այս տարի: Ուստի Սերէնկիւեան ընտանիքին վնասելիք այս տարուան բաժինը բարձուած է մայր գումարին վրայ:

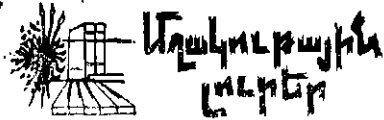
Մրցանակները պիտի յայտարարուին ամէն տարի Հոկտեմբերին, աւ լոյս պիտի տեսնեն ամէն տարեկան, «Հայկ Սերէնկիւեան Մատենաշար» մակագրութեամբ:

Մրցանակի համար զրկուած ձեռագիրները պէտք է ներկայացուին մեքենագրուած եւ, ինչպէս օրէնք է, ծածկանուանով, բայց գոց պահարանի մը մէջ՝ իսկական անունը:

Մրցանակ շահած հեղինակը կաթողիկոսարանին կը թողու իր գործէն հարիւր օրինակ՝ տպագրուելէ ետք: Անժառանգ գործերը (հին ձեռագիրներ), տպագրուելէ ետք, կը վաճառուին կաթողիկոսարանին կողմէ, հասոյթը աւելցուելու պայմանով «Հայկ Սերէնկիւեան Գրական Մրցանակ»ի հիմնադրամին վրայ:

«Սերէնկիւեան Գրական Մրցանակ»ի ժիւրիին հասցէն է՝

MAISON DE LA CULTURE ARMENIENNE
17, Rue Bleue, PARIS (9e)

Գ Ա Շ Ն Ա Կ Ա Լ Ա Ր Հ Ն Ե Ր Մ Ա Ն Մ Ի Ս Ի Ճ Ե Ա Ն Ի Ն Ո Ւ Ա Գ Ա Լ Ա Ն Ի Կ Ե Ա Ը

Պայտահայ դաշնակախոսք Հերմոն Միսքեանմ երեսնամի հայ ֆիլիարմոնիայի մեծ գահլիմին մէջ, Հայաստամի պետական սեմֆոնիֆ նուագախումբի ընկերակցութեամբ նուագահամդէս մը սըւած եւ Երեսնամի երաժշտատէրմներու շիրմ ծափահարութիւններում արժանացած է:

Միսքեանմ անքերի նուագած է կրիկի դաշնակի ֆանչերքամ: Ունկնդիրներու պահանջով՝ Միսքեանմ նուագած է կարգ մը արիշ ստեղծարարութիւններ ալ:

Սեմֆոնիֆ նուագախումբը զեկավարած է Վահան Այվազեան:

Ա Ն Ի Թ Ա Տ Ե Ր Ե Ա Ն Պ Ի Տ Ի Ե Ր Գ Է Տ Ի Թ Ր Ո Յ Ի Թ Ի Մ Է Ջ

Ամերիկայայ յայտնի երգչուհի Անիթա Տէրեան հրահրուած է երգելու Տիթրոյիթի մէջ, տեղւոյն Անիթան նուագախումբին հետ «Յալուարն եմիկերպըրի Սիլըն» ասիւի, Գեկտեմբըր 11 եւ 12-ին:

Անիթա Տէրեան դուստրն է՝ Տէր եւ Տիկ Կարապետ Կահեանի տեաներու:

Հ Ա Յ Մ Ա Ն Ի Ր Ա Ն Կ Ա Ր Չ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Ա Ս Ի Ն Գ Ի Դ Ի Բ Մ Ը

«Վեներաբլի Միլիթարեան Միաբանութիւնը կը յայտարարէ. թէ որոշած է հրատարակել գիրք մը, նուիրուած հայ մանրամկարչութեան, տալով գումարը եւ հարգաստ ընդօրինակութիւնները հարիրաւոր հայ մանրամկարչութեան, սրանք կը գտնուին Ս. Ղազարու վանքին մէջ:

«Վեներաբլի գանձատան մէջ կը գտնուին, ի մէրի այլոց, Միքէ-Քազուհիին պատկանած շարս ձուազեր Աւետարանները, 902 թուականէն, յալմէ բացատիկ հետաքրքրութիւն մը կը ճերկայանն:

Հատարին մէջ պիտի գրուի նաեւ կարճ պատմութիւն մը հայ մանրամկարչութեան մասին:

Խմբագրական մարմինն կ'անդամակցին Ամերիկայէն՝ փրոֆ. Սիրարփի Տէր Ներսեսեան եւ Պր. Յարութիւն Փիւքտեան ծանօթ հնագէտները:

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա Տ Ի Գ Ր Ո Ղ Ի Մ Ը Հ Ի Ա Տ Ա Կ Ա Ն Ա Ր Տ Ս Ա Յ Ա Տ Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ամերիկայի Ժանօթ արձակագիր ձոն Ապտուր, որ շորս օր մնաց Հայաստանի մէջ, յարարարէ. — «Հայաստանի լեռնային արտակարգ տեսարանները, անոր զգայուն ու շափազանց հիւրասէր մարդիկը հմայեցին զիս: Հայ դրողներու հետ իրսակցելով եւ այս երկրին հիանալի յուշարձանները տեսելով ծանօթացայ հայ ժողովուրդին հնադարեան մշակոյթին ու անոր պատմութեան: Հանդիմով տեղեկացայ, թէ հայ դրողները ծանօթ են ամերիկեան գրականութեան: Չէտք է խոստովանիմ, թէ ամօթ զգացի հայկական հարուստ գրականութեան գրեթէ անտեղծակալութեան»:

Հ Ա Յ Մ Ը Կ Ը Գ Ն Ա Լ Ա Տ Ո Ւ Ի

Նիւ եորթ քաղաքի քանգարաններու ընդհանուր տեսուչը ամերիկեան «Լեյքըրլ ձիակնօփիք Մեկրդին» յարք ամսաթերթին մէջ գնահատական խօսքերով կը շնորհաւարէ Վեց Բորթլիեա Միւզիքըմի վարիշ Պր. Յակոբ Ծագուպեանը, այսպէս արտայայտուելով. —

«Անս հայ մը՝ որ հագի թէ վեց տարի կ'ըլլայ լիբանոնէն գալքած է այս երկիրը եւ առկայն աւելի շատ քան կ'ընայ ըսիլ ձեզի այս քանգարանին մասին քան ես իմֆս: Կարեւորը այն չէ թէ գազարկան մը ե'րբ եկած է այս երկիրը, այլ այն թէ՛ դարեւ յետոյ ի՞նչ կ'ըցած է կատարել»:

Հ Ա Յ Ե Ր Գ Չ Ո Ւ Հ Ի Մ Ը Պ Ի Տ Ի Ե Ր Գ Է Ա Թ Ր Ա Ի Ի Ն Ս Ի Ի Ն Ո Ր Մ Է Կ Գ Ո Ր Մ Ը

Խոստովան «Եւ ձիորես—Միլտո» թերթին 17 Նոյեմբերի թիւին մէջ կը կարգանք. — Իկուր Աթրաւիւնցիի յօրինած «Ճերերդ» ձ. Յ. Բենեախին» գործին առաջին կատարումը ան-

զի պիտի ունենայ 6 Դեկտեմբերին Արզնի որոշուած է այն երգչուհին, որ պիտի մեկնաբանէ զայն Նիւ Եորքի մէջ, ձեռքին Քենեդիի ներկայութեան: Այդ երգչուհին ծաղումով հայ մեջցո ստփրանօ Քեթի Պէրլիբան, զոր ճԹայնօ շարձ-Քաթերթը սրահած է յատնապահ հրաժշտութեան դեր-մաստնան:

Մթրաւիներէ իւր եղբորդը յորինելէ առաջ Նկատի ունեցած է երգչուհի Պէրլիբանը. եղբորեղբին բռտերը կը պատկանին Ուիթթըն Հիւս Օտընի:

Պէրլիբան, ընդհանած է արդի երաժշտութեան նուերուած իւր համերգները Փարիզի մէջ, որպէսզի փութով ժամանէ Միլան: Լոմպարտոյ մայրաքաղաքին մէջ զինք կը ապասն Մթրաւի-նըաթիէ էմփրեզարիները, որպէսզի իւր հետ կընթան պայմանագրութիւն մը:

**ԿԱՐԵՒՈՐ ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՈՒԹՅՆՆԵՐ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ
ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ**

Յրեզմոյի Կովկասեայ Հայրեանկցական Միաբիւնը 3-500 տոյար մուիրած է Մեքսայեան վարժարանին, որպէսզի Միաբեան անուանով դասարան մը կառուցուի ապագայ վարժարանին մէջ:

Կովկասեայ Միաբիւնը առային Հայրեանկցական Միաբիւնն է, որ ինչպէս միշտ, այս անգամ եւս առայինը ըլլալով ընդատուած է Երեսուրեան Յանձնախումբի կողմ:

Նոյնպէս, Արեւիկեան Լուս Աննիլընի մեր Յըւսիբեայ հայրեանկցեան Ք. Մ. 3-500 տուար մուիրած է Ռոյն Յայրապետին:

**«ԹԱՅՄԱ» ԹԵՐԹԸ ԿԻՒԼՊԵՆԿԱՆ
ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Անգլիայ մեծագոյն օրաթերթը «ԹԱՅՄԱ», Լիզպոնի իւր բարակցին միշտու «Կիւլպեմկեան Հիմնարկին յատկացումները» խորագրիմ տակ, հետեւեայ շահեկան տեղեկութիւնները կը հա-

զրդէ Հիմնարկի եօթնամեայ գործուէութեան մասին:

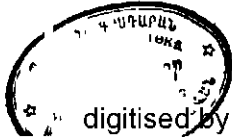
- Կիւլպեմկեան Հիմնարկը, որուն կեդրոնը կը գտնուի Լիզպոն, մէկ միլիոն 246 միլիոն 810 հազար էսթուան (մօտ 15 միլիոն սթերլին) բաշխած է վերջին եօթը տարիներու ընթացքին: Այս թիւերը հրատարակուած են 1902 տարուան տեղեկագրին մէջ, ուր կը յայտնուի, թէ սկզբնական հիմնարկումը յիշուել լըձանի ընթացքին 138 տա հարիւր անկցած է:

Պարիզի հանդուցեայ արքան՝ Գալուստ Կիւլպեմկեան իւր հարստութեան մեծագոյն մասը յատկացուած է Պոնտի մը, որ կը նպաստէ իւր անհրաժեշտ նկատած երկերներու մշակութային, կրթական, բարեգործական եւ զինական հաստատութիւններուն:

Յարդ Հիմնարկին առաւելագոյն զգուտը կրկրներն են Փորթուկալ, ուր Պր. Կիւլպեմկեան անցուցած է իւր կեանքին վերջին տասնըվեց տարիները, Անգլիա եւ Վատընտուիթի երկրները, եւ Միլին Արեւելքի երկրները, ուր հարստութիւնը զիգած էր:

1957-էն ի վեր Փորթուկալի յատկացուած նպաստը 505 միլիոն 395 հազար էսթուան է (չորսը վեց միլիոն 317 հազար սթերլին): Այս թիւերը կ'ընդգրկեն Կիւլպեմկեան քաղաքային հարստաբարդիտական տարրուածարանը եւ Լիզպոնի մէջ զնումը փոխաշին լինելի մը ուր կատուցուած է թանգարան մը, հոն ամփոփելու համար հանդուցեայ բարեբարիտ արուեստի հաւաքանոն: Հոն պիտի կատուցուի նաեւ զբարդարան մը, թատրոն մը եւ համերգի սրահ մը:

Նոյն լըձանին Անգլիա եւ զաղթագետական երկրները ստացած են երկու միլիոն սթերլինի նպաստ մը, - արդիական եկամեներու զնում, համաշարանականներու թոշակներ եւ բարեգործական հաստատութիւններու օժանդակութիւն: Հայկական դազութիւնը գիշ մը անելի մեծ զուամարներ ստացած են: 1963 թուականին Հիմնարկը բաշխած է ընդամէնը 281 միլիոն 271-000 էսթուան (3-515-000 սթերլին): 1962-ին Հիմնարկին դրամաշլուրին էր 1-471-797-547 էսթուան (անելի քան 18 միլիոն սթերլին): 1963 տարուան վերջը այս թիւը բարձրացած է 2-200 - 425-352 էսթուան (մօտ 29 միլիոն սթերլին):

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՖՕՆՏԻՆ

Արշալիր Շիրակեան 50 տարւոր կը նուիրէ «Բագին»ի փոստին

ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ «ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

Մարտիրոս Անապեան (Պէյրուսէն), Կարպիտ Տէրեանին (Պէյրուսէ)

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՂԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ՝-

DIKRAN KOUYOUMDJIAN
B. P. 587, Beyrouth - Liban

digitised by A.R.A.R.@